

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

VEJLE AMTS AARBOG

UDGIVET AF

VEJLE AMTS HISTORISKE SAMFUND

1958

I KOMMISSION HOS
KONRAD JØRGENSENS BOGTRYKKERI
KOLDING

Redaktionsudvalg:

Amtslæge, Dr. med. *Jakob Jakobsen*, Vejle (Formand).

Apoteker *Arnold Hansen*, Kolding.

Museumsinspektør, mag. art. *Sigvard Skov*, Koldinghus.

INDHOLD

1958

Side

<i>Jakob Jakobsen</i> : Vejle Hospitals Oprindelse og forsorgsmæssige Betydning	5
<i>Sigvard Skov</i> : Polakkerne paa Koldinghus	35
<i>Vald. Andersen</i> : Strid om et Stolestade i Egtved Kirke	49
<i>H. G. Bønnelycke</i> : Erindringer fra Fredericia	55
<i>L. Lauridsen</i> : Husmandshoveri paa Leerbæk	161
<i>Poul Ulsdal</i> : Kirkeloftet som Pulterkammer	172
<i>Sigvard Skov</i> : Hugo Matthiessen	178
<i>Jakob Jakobsen</i> : En redaktionel Tilføjelse	183
Driftsregnskab	192

VEJLE HOSPITAL
DETS OPRINDELSE OG FORSORGSMÆSSIGE
BETYDNING

En social-medicinsk Studie
af Amtslæge, dr. med. *Jakob Jakobsen.*

En Række kgl. konfirmerede Fundatser har været Grundlaget for Styreformen af Vejle Hospital igennem Tiderne, bestaaende af en Direktion, som udgøres af Stiftamtmand og Biskop, en Inspektion bestaaende af Stedets Politimester og Sognepræst og en lønmæssigt ikke særlig favorabelt aflagt Hospitalsforstander, der helst skulde være Jurist, samt en til Hospitalet knyttet fast ansat Læge, hvis Aflønning ogsaa var saare beskeden.

Ved Stadfæstelsen af den nyeste Fundats af 2. Marts 1951 ophævedes den faste Lægestilling, fornemmelig motiveret ved, at Hospitalets Pensionærer alle maatte forventes, inden de indtoges i Hospitalet, at være Medlemmer af en Sygekasse samtidig med, at det økonomiske Grundlag for nyindtrædende i Hospitalet væsentligt ændredes. Det blev mig fortalt ved min Tiltræden af denne Stilling d. 1. Juni 1942 samtidig med min Udnævnelse som Amtslæge i Vejle Amt, at den Stilling var jeg »født til«, idet »Stiftfysikus stedse skulde være Hospitalets tilforordnede Læge«. Den

1. April 1952 fratraadte jeg — efter Opsigelse med rimeligt Varsel — Stillingen som Læge ved Vejle Hospital; men dette Tilknytningsforhold igennem 10 Aar (der siden er fortsat som Sygekasselæge for de af Pensionærerne, der maatte ønske det) kan maaske uanset ovenstaaende Postulats Urigtighed i Forbindelse med en vis naturlig Interesse for sociale og social-medicinske Problemer afgive tilstrækkelig Motivering for efterfølgende lille Studie paa Medicinens Overdrev.

At Stiftfysicus, senere Amtslægen, skulde være tilforordnet Læge med et af Justitsministeriet fastsat Honorarium, kunde ikke være rigtigt, alene af den Grund at Fysikatet først blev domicilleret i Vejle, da Embedet som Landfysicus i Aarhus blev delt i 1858, saaledes at der oprettedes et Fysikat omfattende Randers og Gl. Aarhus Amter og et andet omfattende Vejle og Skanderborg Amter, sidstnævnte tillige tillagt Stiftets faa embedslægelige Pligter. Det maa endda i denne Forbindelse nævnes, at Stiftfysicus *Andreas Black* et Aar efter sin Udnævnelse (10. Juli 1858) søgte og fik Tilladelse til at flytte tilbage til sin tidligere Bopæl i Horsens, og først med hans Efterfølger i Embedet, *Niels Georg Mulvad*, fik Stiftfysicus Bopæl i Vejle; Dr. Mulvad virkede her i Byen som Stiftfysicus fra 1889, indtil Embedet med Embedslæge-loven i 1914 nyordnedes som en Amtslægestilling, ligesom Tilfældet var for det øvrige Danmark. Det bør maaske tilføjes, at Fysicatet i Aarhus allerede i 1903 havde genovertaget Stiftsforretningerne og var gjort til Stiftfysicat.

Der har iøvrigt overhovedet ikke boet nogen Læge i Vejle før 1754, hvor *Nikolai Henrik Ursin* fik et ulønnet kgl. Privilegium som Stadskirurg, men i 1764 gav

op paa Grund af svigtende Indtægter. *Balthasar Strøm* forsøgte sig 1764—1766, *Ingver Boysen* med lige saa lidt Held 1772—1776, og først i 1788 fik man en lønnet Distriktskirurg til Byen.

Vi ved af de gamle Hospitalsregnskaber, at den førstudnævnte i det nye Distriktskirurgikat i Vejle, *Christian Nicolai Klevesahl*, var Læge for Hospitalet indtil sin Død i 1820. Paa dette Tidspunkt praktiserede hele 3 Læger i Vejle. Hans Efterfølger som Distriktskirurg, Justitsraad *Johan Friedrich Christens*, fulgte ogsaa automatisk efter Dr. Klevesahl som Hospitalets Læge, og ved dennes Død i 1858 gik Hospitalslægestillingen »i Arv« til Distriktslægen, Kancelliraad *Carl August Hoffbauer* (og ikke til Dr. Andreas Black) ved dennes Død igen i 1877 til den nye Distriktslæge, Dr. *Severin Christian Klem*, som i 1898 flyttede til København og efterfulgtes baade som Distriktslæge og som Hospitalslæge af Dr. *Gottlieb Edvard Viggo Schleisner*. Dr. Schleisner blev boende i Byen, efter at Distriktslægeordningen blev nedlagt i 1915. Distriktslægernes Embedsgerning overtoges af Kredslæger, medens Fysici afløstes af Amtslæger, men Embedet som Kredslæge i Vejle Lægekreds lagdes sammen med Embedet som Amtslæge i Vejle Amt. Først da Dr. Schleisner i 1922 trak sig tilbage fra al Lægegerning, og der faa Maaneder senere indtraf Embedsskifte i Amtslægeembedet, blev den i Januar 1923 udnævnte Amtslæge *Kaj Ingbøl* tillige Læge ved Hospitalet; denne sidste efterfulgtes i begge Funktioner af Forfatteren 1. Juni 1942.

Hospitaler i den Forstand, hvori vi nu opfatter Ordet — som egentlige Sygehuse eller Helbredelsesanstalter — er kun kendt i Danmark i ca. 150 Aar. Motiveringen for de første Sygehuses Oprettelse maa

søges i Bekæmpelsen af de da ret udbredte veneriske Sygdomme. Hvornaar Vejle Hospital er oprettet, ved vi ikke, men dets Historie strækker sig tilbage i Middelalderen, og vi maa i denne Forbindelse betænke, at Ordet *Hospital* oprindeligt har haft en anden sproglig Nuance, en anden Betydning, end det har i Dag, hvor det — bortset fra de Stiftelser, der som Graabrødre Hospital i Odense, Sct. Jørgens Hospital i Kolding, Fredericia Hospital og Vejle Hospital endnu har Hævd paa Navnet — opfattes identisk med Ordet Sygehus, d. v. s. et Sted, hvor Syge har til Huse for at blive helbredt for deres Sygdom.

Ordet *Hospital* kommer af det latinske *hospitium*, som betyder et Logis, et Gæsteværelse, et Herberge eller et Kvarter (= Opholdssted) og er igen afledt af Ordet *hospes*, som betyder en Gæst eller en Fremmed. Det er altsaa ikke en Institution, hvis Formaal er *Behandlingen* af Sygdomme, men det er en Institution for *hospes*, for Fremmede, d. v. s. *dem, der med Vilje sættes uden for Samfundet* — med andre Ord et Isolationssted for kronisk-syge, som er til Besvær for Samfundet!

Saaledes var Forholdene i Middelalderen, da Hospitalsinstitutionen opstod: Samfundet kendte ikke til sociale Forpligtelser. Hvis der fandtes Behov for social Bistand — og det gjorde der vel — var det Familien, hvem denne Pligt paahvilede. Blev denne Pligt uigennemførlig for Familien, oftest p. Gr. af Fattigdom, havde man kun de saakaldte »milde Stiftelser« — Hospitalerne.

Her var ogsaa de sindssyge og de aandssvage selvskrevne, da man ikke kendte til særlige Sindssygehospitalet, ja vel først i den sidste Menneskealder virkelig har faaet Forstaaelsen af, at ogsaa Sindets

Sygdomme kræver Hospitaler (i den nugældende Betydning) og ikke Anstalter = Magasiner for Opbevaring.

Set under Synsvinklen *social Institutioner* for dem, som Samfundet ønskede at isolere, kan vi meget lettere forklare os, hvorfor vi finder Hospitalerne anlagt netop paa de Steder, vi finder dem (underforstaaet, at ikke senere Omplaceringer har flyttet Bygningerne fra deres oprindelige Beliggenhed). Af det latinske *hospitium* og *hospes* afledes nemlig ogsaa et andet dansk Ord, som ganske anderledes er i Stand til at ruske i Befolkningens Samvittighed: — *Spedalskheden*.

Ordet »spedal-sk« kommer af det gamle danske Ord *hospitals-siugen* eller Spitals-sygen. Vi har Mindelser om Hospitalssygen endnu i forskellige Stednavne som Landsbyen *Spejlsby* (gl. Dansk: Spittelsby) paa Møen og Forstadsbebyggelsen *Spedalsø* i Horsens.

Spedalskheden, eller Lepra som dens lægelige Navn er, er en smitsom Sygdom — med Rette frygtet for de skrækkelige Følgetilstande, den medførte. Den maa endnu betragtes med fornøden Respekt, selv om moderne Lægevidenskab og den moderne Kemi's eksplosive Udvikling nu — men ogsaa først nu, d. v. s. efter den anden Verdenskrigs Afslutning — har givet os sikre Midler i Hænde til at bekæmpe den paa de Steder i Verden, hvor den endnu findes.

Selvom den maalbevidste Lepra-Bekæmpelse er saa ny, er det dog flere Aarhundreder siden, denne Sygdom har haft alvorlig Betydning for noget Land i Europa. Vi skal til Asien eller Afrika for at finde den i større Udbredelse, men der findes den ogsaa endnu, endda særdeles talstærkt forekommende.

Hvad der er sket, baade med dens eksplosive Til-

tagen under den sidste Del af Korstogstiden og dens næsten lige saa pludselige Forsvinden i Løbet af det 15. og 16. Aarhundrede, ved vi ikke. Selve Sygdomsfremkalderen, Lepra-Bacillen, maa have ændret Karakter. Sygdomsbacillen blev først rendyrket i 1873 og af en norsk Læge, *Armauer Hansen*. Sygdommen benævnes da ogsaa almindeligt i Østen, hvor jeg har iagttaget den, og i Afrika som »Morbus Hansen« — Hansen's Sygdom. Det er os ikke muligt at rekonstruere, om Bacilstrukturen eller Bacillens særlige smitsomme Egenskaber har undergaaet Ændring, sammenfaldende med dens Opblussen og dens atter indtrædende Forsvinden, Ændringer, som i saa Fald maa opfattes som arvebetonede (Mutationer), men dette er nok den sandsynlige Forklaring paa Sygdommens ændrede Optræden i Europa.

Lepra-Bacillen er iøvrigt nærbeslægtet med Tuberkulose-Bacillen, og det er jo en kendt Sag, at ogsaa Tuberkulosen som saadan i den sidste Menneskealder har ændret Karakter, ogsaa i andre Lande end i Danmark, hvor denne Karakterforandring tilfældigt falder sammen med en intensiv Udbygning af Tuberkulosebekæmpelsen. Hermed lukker jeg ingenlunde Øjnene for den enorme Betydning, de antibiotiske Lægemidler har faaet ogsaa for Tuberkulosebekæmpelsen. Man har ikke Lov at tage en forbedret Hygiejne til Indtægt for Tuberkulosens Tilbagegang og slet ikke for Spedalskheden, en saadan kan ikke eftervises i tidsmæssig Relation til Lepraen's Forsvinden i Europa, snarere tværtimod.

Paa det Tidspunkt, da Spedalskheden er paa sit højeste i Europa, regner man med, at der alene i Frankrig har været over 2000 Spedalskhedshospitaler og omkring 19.000 Hospitaler i hele Kristenheden.

Ogsaa i Danmark faar vi talrige Spedalskhedshospitaler i den tidlige Middelalder — Institutioner, som undertiden omgives af høje Mure. — Her isoleres de syge, fordi man ikke kender andre Vaaben imod Sygdommens Udbredelse end den totale Isolation. Disse Hospitaler faar ofte Navn af Sct. Jørgens Hospitaler eller Sct. Jørgens Gaarde, opkaldte efter Sct. Jørgen eller Sct. Georg — Dragedræberen.

Dragen er den spedalske Syge, og Sct. Jørgen bliver i disse Før-reformationstider de spedalskes Skytsengel.

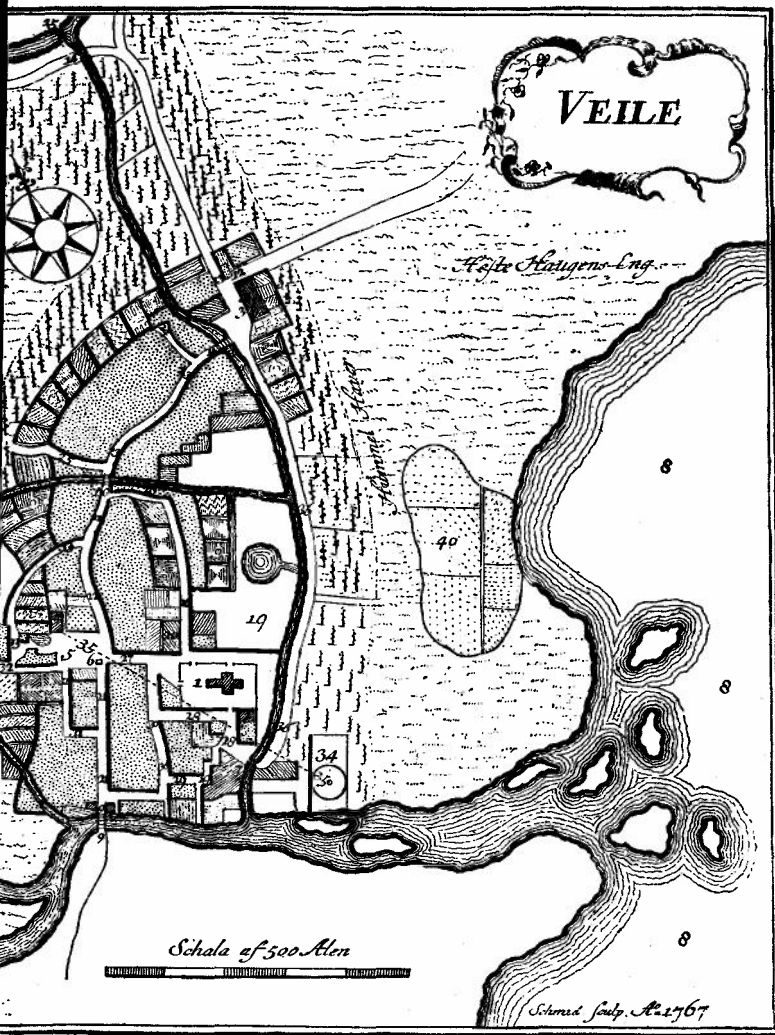
Vi har Grund til at formode, at Vejle Hospital er startet som et saadant Sct. Jørgens Hospital p. Gr. af dets Beliggenhed. Det samme kan med ret stor Sikkerhed siges om den tilsvarende Institution i Kolding, som tilmed har bevaret Navnet. Spedalskhedshospitalerne lægges nemlig just uden for Byerne og paa Steder, hvor der er rindende Vand. Man havde den Opfattelse, at hyppige Bade havde en lindrende Virkning paa Sygdommen, muligt med Rette. Hospitalet i Vejle og i Kolding ligger netop just uden for den gamle Bykærne og ved et rindende Vand. Det samme er Tilfældet med Aarhus Hospital i det tidligere Sortebrødrekloster.

Schmit's Kort over Vejle Købstad fra 1767 — som bortset fra en øjensynlig Ombytning af Navnene paa Stokkebroen og Geddebroen ellers anses for ret korrekt — viser som det fremgaar af Fig. 1 Vejle Hospital (3) beliggende ved Mølleaaen (35) just uden for Nørreport (11) og Nørrebroen (12), og det er øjensynligt, at Byens Omraade er begrænset til i Syd Sønderaaen med Sønderbroen og i Nord Nørreport, mod Øst overskrider Byen ikke den Grænse, der udgøres af Mølleaaen, svarende til det nutidige Gadenavn

1. St. Nicolai Kirke.
2. Skolen
3. Høspitalet
4. Raadhuset.
5. Torvet
6. Torve Brynden
7. Møllen
8. Kvarnen .
9. Synder Port og Broe
10. Nørrebro og Aae
11. Nørre broe over Nalle Aaen.
12. Nørre Port ad Hørsens
13. Vester Port ad Grundet Waerde og Ronghøbing.
14. Grædte Broe .
15. Næsker som konger Vandet til Møllen
16. Stekbroe eller Tordherrik Broe
17. Lax og Brøtstinget samt et liden Fiskerhus.
18. Rosborg-Banke og Eng.
19. Sjones Præstens Residente Plads som nu er gjort til pleje Jord og Eng.
20. Capellanens Residente Plads som nu er gjort til en Kirken Hæse
21. Synder Gade
22. Torve Gade
23. Nørre Gade
24. Tonnegår Gade
25. Flegborg Gade.
26. Grønne Gade
27. Kirke Stræde
28. Mølle Gade.
29. Fisker Gade.
30. Fødd Gade
31. Louthje Gade
32. Vester Gade
33. Knaag Gade
34. Bergevoild
35. Løhoangen under Iorden
36. Lortfrue Gangen
37. Bleg Aae og Bleg Hæse .
38. Gammel Aae som kommer fra Knærup
39. Store Aae som kommer fra Haraldskær og Høven.
40. Kølmen et de Stike høje Ploye J. Brædell del

Fig. 1. S

it's Kort.

Dæmningen — der netop var Aa-Dæmningen — og mod Vest ejheller Omløbsaaen, den datidige Bleeg-Aae, som aabenbart paa den Tid var noget mere strømførende og dermed skelsættende, men navnlig renere, end den er i Dag, hvor den mest har Karakter af en aaben Kloak.

Der er ikke skellig Grund til at tro, at Vejle Hospital nogensinde har ligget andre Steder i Vejle, heller ikke tidligere end 1767. Dels findes ikke Spor af anden Beliggenhed, dels savner vi ogsaa Omtale heraf i alt, hvad vi har af Akter, hvorved det herved maa indrømmes, at der ikke hermed er ført noget egentligt Bevis. Skulde Hospitalet have haft sin Bygning eller sine Bygninger andetsteds, maatte vi først og fremmest tænke paa det Dominikanerkloster, som har ligget inden for Byens Enemærker. Den sociale Funktion, som Spedalskhedshospitalerne havde, og som — det maa vel bemærkes — var ved at blive overflødig netop paa den Tid, da Klostrene overgaar til verdsligt Formaal kort efter Reformationen, overførtes i mange danske Købstæder netop til de tømte Klostre, men saaledes er det næppe gaaet i Vejle.

I Sortebrødreklostret har der sikkert været plejet syge, omend næppe spedalske. Men da det blev tomt ved Reformationens Klosterforbud, indrettedes her Byens 2. Raadhus til Afløsning af et meget mindre og da særdeles brøstfældigt beliggende i Nærheden af Set. Nicolai Kirke. Byens 3. og 4. Raadhus har siden haft deres Plads paa Klostertomten.

Der hengaar kun 26 Aar fra Frederik den Første's Overdragelse af det ret solide Kloster til Byen og Christian den Tredie's Gavebrev paa rige Jordegodser til Hospitalet. Det synes mig kunstlet at antage, at Hospitalet forud skulde have haft til Huse paa Bleg-

banken og være blevet forvist til Nørreport, for at Byen kunde faa et nyt Raadhus, naar det i Forvejen havde et Raadhus, selv om brøstfældigt og lille. Snarere maa vi tro, at den sociale Institution, som Spedalskhedshospitalet er, allerede paa dette Tidspunkt ligger og er i Brug, hvor det er — uden for Byen.

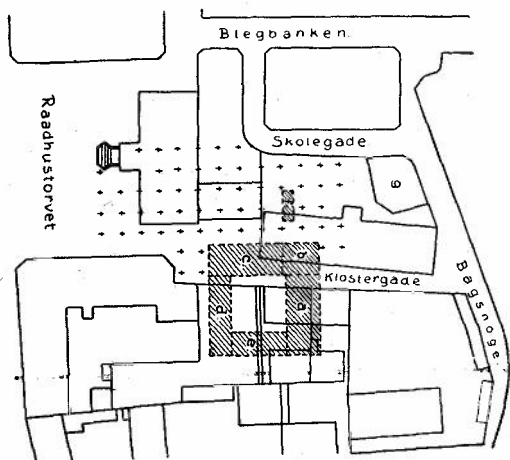

Fig 2. Sortebrødklosteret i Vejle (Situationsplan).

Ved Reformationens Indførelse i 1536 hjemfalder en hel Del Klostergods og -indtægter til Kronen, idet Klostrene forlades af Munkeordnerne, og Bygninger og tilliggende Jordegods overgaar til Kronens Eje. Det legale Grundlag for Reformationens Gennemførelse er — selv om det ikke direkte udtrykkes, at en Reform i Religions-udøvelsen i Landet skal indføres — den saakaldte »Store Recess« af 30. Oktober 1536, og for

Forstaaelsens Skyld skal nedenfor gengives¹⁾ denne vigtige Lovgivning:

1. Biskopperne afsættes, og man vil aldrig senere have saadanne Biskopper, der »regerer udi Riget«. Derimod vil man have rigtige Biskopper, der gør Bispegerning (»andre kristelige Bisper og Superattendenter, som det menige Folk kunne lære og undervise og prædike det hellige Evangelium og Guds Ord«) — man havde bebrejdet de tidligere Biskopper, at de ikke prædikede.
2. Da Bisperne nu saadan har forsyndet sig, og man vil ikke have saadanne mere, skal Bispeembødernes Grundbesiddelser lægges under Kronen: Slotte, Fæstegaarde, Hovedgaarde og Huse. Dermed skal det opnaas, at man ikke mere behøver at beskatte Menigmand saa haardt.
3. Med Patronatsrettigheder skal der forholdes saaledes, at Kongen foruden Kronens gamle Patronater ogsaa faar Bispernes hidtilværende Patronater. Herunder maa vel forstaas Udnævnelse af Præster til de fleste Præstekald. Adelen beholder sine Patronater. Her er ikke tænkt paa enkelte Sognekirker, men særlig paa de mange Altervikariater for Messestiftelser. De nuværende skal beholde dem paa Livstid.
4. Alt andet, Klostre, Prælaturer, Digniteter, Kannikedømmer og andre gejstlige Len bliver ved Magt, indtil Kongen ved sagkyndig Kommission laver en anden Ordning.
5. Det skal være frit for Munke at gaa ud af Klostret. Bliver de der, skal de føre et godt, ærligt og kriste-

¹⁾ cit. efter Johs. S. Dalsager: Helsingør Almindelige Hospitals Historie. Helsingør 1941.

ligt Kloster-Levned, og Guds Ord skal prædiket for dem.

6. Tiendesagen ordnes. I de fleste Stifter var Bispetienden ikke svaret, men 1533 havde man bestemt, med Trusel om voldsom Fremgangsmaade, at gennemføre fuld Tiendeydelse. Nu fastslaas Regelen, at Bønderne skal føre fuld Tiende i Kirkeladen, hvor den skal deles i tre Dele efter gammel Regel til Kirke, Præst og Biskop; saa skal de andre Afgifter bortfalde. Men Bispens Trediedel skal Kongen oppebære til at lønne de nye Bisper med og til at oprette lærde Skoler. I den samtidige Haandfæstning har Adelen faaet bekræftet noget, den allerede opnaaede 1526, at den ikke skal svare Tiende af dens Hovedgaarde.
7. En Fattig- og Sygepleje skal ordnes. De bestaaende Hospitaler skal forvaltes helt til de Fattiges og Syges Bedste, og man skal søge Tiggeriet reguleret.

Det er navnlig dette sidste og syvende Punkt, som i denne Forbindelse har Interesse. Medens Fattigforsorgen hidtil har været overladt til den enkeltes personlige Lyst og Formaaenhed, faar vi nu i Danmark *et Fattigvæsen* — en social Forsorg. Ved Klostergodsets Overgang til Kronens Eje bliver Bispetienden (en Skat, som enhver var pligtig til at svare Gejstligheden) nu til Kongetiende. Selv om Adelen ved i den kongelige Haandfæstning at faa Garanti for Tiendefrihed af dens Hovedgaarde derved formindsker Provenuet af Bispetienden, faar Kongemagten dog særdeles rige Midler i Hænde til at understøtte denne nye Socialforsorg — og den gør det, som vi senere skal se.

Set. Jørgens Gaardene eller Hospitalerne — de for

spedalske, sindssyge og andet »Udskud« bestemte Opbevarelsesinstitutioner var lige fra deres Opretelse bestemt til at leve af Almisser og milde Gaver, d. v. s. ikke-spedalske Mænd og Kvinder paatog sig af Næstekærlighed — ved at lade sig indskrive i Sect. Jørgensgaardene som saakaldte »karske Søskende« — den nødvendige Sygepleje.

Undertiden var Sect. Jørgensgaardene kun Natterherberge for Spedalske, som fik Lov at gaa omkring, blot de undlod at komme i direkte Berøring med sunde. Af denne Grund var de spedalske forsynet med en Skralde og en særlig Dragt, saaledes at deres raske Medborgere kunde kende dem og tage sig i Agt for dem for at undgaa Smitten. (Det er iøvrigt særdeles karakteristisk for Spedalskheden, som den ytrer sig i Dag, at man kan omgaa Patienterne igennem mange Aar uden at blive smittet — dette Synspunkt bekræftes af Albert Schweitzer og andre Læger, som i vore Dage viderefører Næstepligten mod de spedalske.)

Spedalskeshospitalerne havde Ret til at holde »Herreds-Dag«, d. v. s. en systematisk Indsamling i Herredet af Almisser til Fordel for de spedalske; en »Terminsbroder« fik stillet Hest og Vogn til Raadighed for denne Indsamling af Gaver i Form af Penge eller Naturalier; sommetider gjorde man Terminsbroderen direkte interesseret i Indsamlingen ved at lade ham faa Del i det indsamlede, hvilket viser, at ogsaa andre end »karske Søskende« har fungeret ved »Termineriet«²⁾.

Alligevel har man ikke svært ved at forstaa, hvilken økonomisk trykkes Skæbne disse »udstødte« har fristet.

²⁾ Otto Holmgaard: Slagelse Helligaandshus og Hospital. København 1935.

Her kommer saa Reformationen — omend det er ved at være i den ellefte Time — og forbedrer Kaarene meget væsentligt. Sommesteder indrettes ligefrem Klostrene til Sct. Jørgensgaarde uanset at Sygdommen er paa retur, andre Steder sammenlægges Jordegodset og bortforlenes til Fordel for de spedalske, som det sker i Slagelse, hvor tilmed en Læge — den Tids Læge — *Mester Peder Bartskeer* i 1541 faar Forleningsbrev paa baade Sct. Jørgensgaarden og Helligaandshospitalet. Atter andre Steder oprettes nye Hospitaler, Fattighospitaler, beregnet paa »Fattige, Siuge oc Saare«, sagtens kronisk-syge af andre Lidelser end Spedalskhed, Invalider, der p. Gr. af deres svigtende — af kronisk Sygdom kompromitterede — Arbejds-evne tidligere har været henvist til Tiggeri.

Ogsaa om Vejle Hospital ved vi, at der paa dette Tidspunkt tilflyder Institutionen store Rigdomme, om det nu alene er for at hjælpe de spedalske eller der allerede paa dette Tidspunkt er andre — hvad der nu nok er — som enten p. Gr. af legemlig eller p. Gr. af sjælelig Sygdom er ude af Stand til at skaffe sig det daglige Brød. Af Regnskaberne kender vi i hvert Fald store Glarmesterregninger for Reparation af de (sandsynligt af sindssyge i Agitationsstadiet) knuste Ruder i Hospitalet.

Det ligger uden for dette Arbejdes Rammer at opregne samtlige Munkeordner, som efterhaanden fik Fodfæste i Danmark, hvor de bosatte sig paa Steder, hvor enkelte fra Udlandet hertil emigrerede blev Kernen i et senere Munkesamfund. Vel de fleste i dette Land kender Antvorskov Kloster ved Slagelse, som blev Hovedsæde for Johaniterordenen. Som denne Orden er kendt, er ogsaa Franciskanernes eller de graa Brødre, Dominikanerordenen eller Sortebrødrene og

Karmeliterordenen, der særligt tog sig af Syge (»De hvide Brødre«).

Disse Munkeordener medbragte vel visse Subsidier fra deres Hjemland, men deres Blomstring maatte dog økonomisk først og fremmest baseres paa Hjælp fra Værtslandet — i Form af Gaver og Arv fra dem, de vandt for deres Sag.

Naar der skænkedes Gaver til disse Munkeordener, var det ofte en Forudsætning for Gaven, at Gavemodtageren lod afholde Messe — dagligt, ugentligt eller maanedligt alt efter Gavens Størrelse — med Forbøn i hans levende Live og Sjælemesse over hans jordiske Levninger. Af denne Grund blev det Sted, hvor Messen eller Messerne afholdtes, Alteret, sprogligt efterhaanden et Synonym for Gaven, og da Messen paakalder Den treenige Gud, Helligaanden eller Jomfru Maria, er det ikke usædvanligt at finde saadanne Gaver omtalt som »Trefoldigheds-alteret«, »Helligaands-alteret« eller »Maria-alteret«.

I Vejle har vi Kendskab til ret store Jordbesiddelser, som var henlagt til et »Helligkors-alter«, og som senere tilskødes Hospitalet³⁾. Derimod ved vi intet om, at noget af det Jordegods, som tilhørte Sortebrødre-klostret i Vejle, senere er overdraget Vejle Hospital, medmindre man i de nedenfor omtalte Kongetiender kan »genkende« de Bispetiender, som Dominikaner-klostret oprindeligt har oppebaaret.

Derimod ved vi, at selve den Omstændighed, at disse store Munkeordenerne tilhørende Rigdomme nu bliver »frigjorte« ved Reformationens Gennemførelse, har givet Anledning til Oprettelse af Hospitaler i mange danske Købstæder. I Viborg var der allerede i 1527 dan-

³⁾ Joh. Hvidtfeldt: Vejle Amts Aarbøger XXXII, 1936.

net et Hospital paa Borgernes Initiativ ved at nedlægge nogle Købstadgilder og bruge deres Jordegods som »Grundkapital«; hertil skænkede Kongen yderligere Indtægtkilder ved at tillægge nogle Kongetiender. I Odense bliver det derværende Graabrødre-Kloster i 1539 til et Graabrødre-Hospital og er den Dag i Dag Kernen i en stor Stiftelse. I Helsingør giver Kongen allerede i 1536 Sortebrødreklostret eller Sct. Nikolai Kloster til Magistraten — til et Fattighospital; i 1541 udvides Gaven yderligere af Kongen med Sct. Mariæ Kloster eller Hvidebrødrenes (Karmeliternes) Kloster.

I Aarhus staar Sortebrødreklostret tomt en halv Snes Aar, før Christian III skænker det til et almindeligt Hospital for menige syge og saare i Aarhus, Randers og Horsens med omliggende Herreder og Landsbyer⁴⁾, *idet dog de faa spedalske, som endnu fandtes i Aarhus, fortsat skulde blive der.*

Første Gang, Vejle Hospitals Navn fremtræder i endnu bevarede Aktstykker, er i Christian III's Gavebrev af 16. December 1557. I et endnu bevaret »Aabent Brev« af 27. Marts 1635 fra Christian IV citeres det og for at lette Læsningen af Brevets gammeldanske Skrift skal jeg — efter Axel Thiesen⁵⁾ — her bringe en ordret Gengivelse:

Wii Christian Den Fjerde med Guds Naade Danmarckis, Norgis, Venders och Gothers Konning o. s. v. Giøre dette whitterligt, at eftersom vore kiere troe Undersaatter Borgermester, Raad och Menige Borgerskab udi vor Kiøbsted Wedle for os underdanigst haver ladet tilkiendgiffue, Huorledes deris Privilegier, som dennem af fremfarne Konninger herudi Danmarck er gifne, en Part Udi nestforledene Keiserske feide och indfald skall vere

⁴⁾ M. & C. J. J. Thomsen: Aarhus Hospital i det tidligere Sortebrødrekloster. Aarhus 1942.

⁵⁾ C. V. Petersen: Vejle Bys Historie. Vejle 1927.

skaarne, fordervede och udi andre Maader frakommen, med underdanigst Begiering wi dennem saadanne deris Privilegier igen Naadigst wille fornye och ratificere, och efterdi wi derom ved os Elskelig Hr Albert Skiell til Fusingøe. Ridder, Danmarckis Riigs Raad, och Ernst Normand til Selsøe, Wore Mænd, Tienere och Befallings Mænd paa wore Slotte Riberhus och Koldinghus deris Lovlighed haffuer forfaret och da befundet, at for^{ne} Wedle Byes Borgere samme privilegier en dell med gamle Copie bøger endeel med de skaarne och skamferede originaler haver bewiist sig at haffue haft dette och befindes aff forbedte wore Commissariers underskrefne och forseglede innlæg af den Eyendomb och Rettighed, som samme Privilegier fornembligen om lyder, dennem uillet och ukerret følger och langsommelig Thid fuldt haffuer. Da haffue wii blant Andre om efterskreffne deris Fundatzer ladet forfare Lydendis Ord fra Ord som efterfølger:

Wii Christian den Tredie med Guds Naade Danmarckis, Norgis, Wenders och Gothers Konning, Hertug udi Slesswig, Holsteen, Stormarn och Ditmarsken, Greffue udi Oldenborg och Delmenhorst Giøre alle Witterligt, at paa det Hospitalet udi wor Kjøbsted Wedle saa møget des bedre kand bliffue wed magt, haffue wi de Fattige Saare och Siuge Mennsker udi for^{ne} Hospital til Hielp och Underholdning bevilget och Samtykt och nu med dette wort obne breff bevilger och Samtykker, at wor och Kronens Part af Korntiende Roug och Biug aff disse efterskreffne Sogner, som er først af Ome Sogn XII Ørtug Rug, Ringiffue Sogn VII Ørtug Rug, Windeløff Sogn II Ørtug Rug III Ørtug biug, Wolum (dvs. Uldum) Sogn II Ørtug Rug, Huixell (dvs. Hvejsel) Sogn och Giffschoed Sogne X Ørtug Rug V Ørtug Biug, Synderbiug (dvs. Sindbjerg) Sogn III Ørtug Rug V Ørtug Biug. Desligeste af Snede Sogn och Hornstrup Sogn, som her till Tienden deraff haffuer ligget till wort almindelige Hospital udi wor Kjøbstæd Ribe och Forstanderen der sammesteds haffuer velvilligen udlagt til Hospitalet udi Wedle, huilket forn. vor och Kronens Part aff Tienden aff forn. Sogne alletider heretter maa och skall være och bliffue til forn. Hospitalet udi Wedle och Hospitalsforstanderen, der som nu er eller

herefter komendis vorder udi forn. Hospitalt dette at oppebære de fattige Saare och Siuge til beste Och sammes Rente at forvendes til de fattiges Underholdning Och dermed haffue flittig Tilsium, at det icke forvendis till nogen andres Deel menn til de fattiges Behoff, som de ville ansvare for Gud och være bekiendt for Os och vore efterkommende Konninger udi Danmarch. Till ydermere Witzbyrd och bedre foruarning haffuer wi ladet henge wort Secret nedenfor dette wort obne breff. Giffuet paa Wort Slot Koldinghuus den 16 Dag December Aar MDLVIII.

Da ville vi saadanne deris Privilegier efter som foranført staar af kongelige magt och myndighed paany af Synderlige Gunst och Naade Naadigst haffue fuldbyrdet, Samtycht och stadfæst och nu med dette wort obne breff dennem fuldbyrde, samtockr och stadfæstr ved fuld magt at bliffe udi alle sine Ord, Pungter och Artikell. Saavidt de dennem udi Loulig vell herkommende brug hafft haffuer Och Hospitalet endnu følger. Forbiudendis derfor alle ehuo de helst er eller være kunne særdelis vore Fogeder, Embitzmænd och alle andere forn. wor Kiøbstæd Wedle med Borgemester, Raadmænd och menige Borgere der sammestætz herimod paa deris friheder och Privilegier eftersom foreskreffuet staar at hindre eller udi nogen maade forfang at gøre de under wor Hyllest och Naade. Giffuet paa wort Slot Koldinghuus den 27 Martii Anno 1635

under Wort Zignet
Christian R.

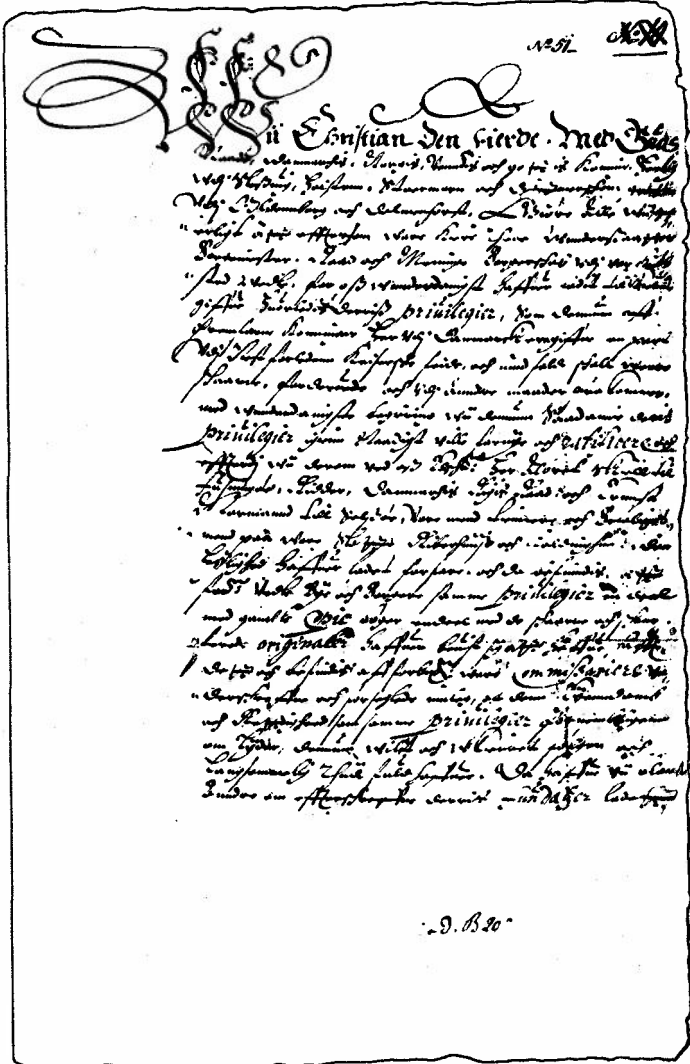

Fig. 3. Christian IV's Originalbreve
(fra Vejle Hospitals Arkiv).

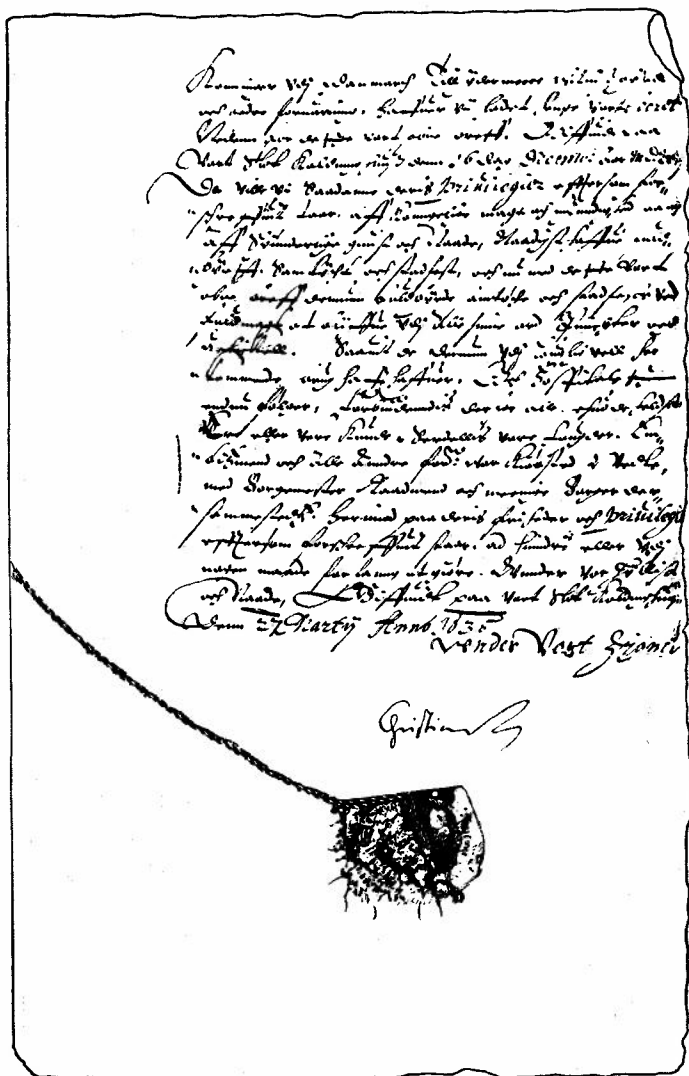

Fig. 5. Christian IV's Originalbrev
(fra Vejle Hospitals Arkiv).

G. 2: 21: Rensing Christian
2m 5' Rens for 2 Christian
G. 2: 21: 1550.

~~10.~~

Vejle Hospital
K. 1550
af 1550 1555

Fig. 6. Christian IV's Originalbrev
(fra Vejle Hospitals Arkiv).

Disse Tiendeafgifter er i Naturalier, mest i Form af Korn, dog ogsaa andre Fornødenheder som fersk og røget Kød og Flæsk, Brænde til Opvarmning og Lys (Tællelys) i beskedent Omfang.

Tilværelsen har altid været beskedent for Hospitalets Beboere, Forholdene har været baade fattige og trange — ogsaa da Hospitalet var en velhavende Institution, hvad knapt kan siges mere.

Grunden til Velstanden maa søges i den Kendsgerning, at den kongelige Gavmildhed i Form af Tiendeafgifterne — der vel endda bedst taaler Sammenligning med Nutidens mellemkommunale og Stats-refusion af de sociale Udgifter — efterfulgtes af lignende Holdning baade af Adel og af Borgerstand. Raadmand Hans Severinsen skænker i 1566 et Jordstykke til Hospitalet. Fra en Lars Truelser i Hover arver Hospitalet i 1607, Hospitalsforstanderen Kay Stalknægt, som forestaar Hospitalet fra 1722 til 1754, efterlader ved sin Død Hospitalet baade en Ejendom, et Jordstykke og 400 Rigsdaler — samt yderligere 100 Rigsdaler, hvis Fundatsen kan blive kongeligt konfirmeret, og det kan den!

Jordstykkerne bortforpagtes, og den likvide Kapital udlånes — en Klaus Svane giver 6 pct. i aarlig Rente af 150 Rigsdaler i 1640'erne. Ikke desmindre forvaltes Hospitalet ikke altid lige godt, og der kommer Klager ind over Forstanderen, der i 1673 har indført, at Lemmerne ikke som tidligere faar færdigbagt Brød udleveret, men det raa Korn, som de saa selv maa gøre i Penge til Underpris og selv indkøbe det Brød, der kan blive.

I en saadan Klage læser vi, at Bygningen er brøstfældig og truer med at falde sammen i Stormvejr, og vi faar en nødtørftig Beskrivelse af det lavloftede

Hospital, som det er i 1673; men først i 1704 bliver Ombygningen til noget. Imedens dette staar paa maa man skaffe Plads til de 9 Hospitals-»Lemmer« og til det opmagasinerede Tiendekorn ved at leje sig ind i Byen.

Her erfarer vi, at der altsaa huses 9 Mennesker i Hospitalet, det er jo beskedent, men i Betragtning af det ogsaa meget lave Befolkningstal i Byen er det dog mellem $\frac{1}{2}$ og 1 pct. af Byens Indvaanere — mere end i Dag, hvor Sygeafdelingen paa De gamles Hjem rummer 40 ud af et Bysamfund paa godt 30.000; selv om vi tager De gamles Hjem's 82 raske og oppegaaende med, bliver det dog kun 0,4 pct. af det nutidige Vejles Indbyggerantal. Befolkningens Størrelse i 1704 kender vi ganske vist ikke, men i en i Vejle Bibliothek beroende Fotokopi af en Folketælling foretaget i 1787, altsaa omtrent paa det Tidspunkt, hvor Byen har den Udstrækning, som Schmit's foranstaaende Kort viser, er Folketallet opgjort til 843, det har absolut ikke været større i Aarhundredets Begyndelse, næppe dog heller meget mindre.

Formentlig samtidig med dette Hus opførtes et lille Sidehus i Bindingsværk med fire smaa Celler, ja efter vore Forhold utilladeligt smaa: $1\frac{1}{2}$ m paa hver led; det er »Daarekistehuset«. Det ligger der endnu, da Hospitalet næste Gang bygges om i 1764 og faar Lov til at fungere en Stund endnu. Med denne Ombygning i 1704 faar Hospitalsforstanderen Bolig paa Hospitalet og har dette i de senere Nybygninger indtil 1951, hvor den af Pengeudviklingen stærkt forringede Økonomi tvinger Hospitalet til at udleje Forstanderboligen og derved ogsaa nedsætte Lønningen væsentligt for Forstanderen.

De rent bolighygiejniske Kaar bedres betydeligt i den Nybygning, som ser Dagens Lys i 1764, den Byg-

ning, som endnu mindes i den Mindetavle, som findes indmuret i Hovedopgangens Trapperum:

Mand Seer en Aloë, Sin Hauges Ziir og Ære
 Af Støvet at opstaa, og sine Blomster bære,
 Efter Eet Hundred aar. Men dobbelt Aar og Tal
 Til Spire, Vext og Flor, har bragt vor Hospital.
 Guds forsyn vilde nu, at det i vore Dage
 Til Ziir For Byen blev, til Lindring for de Svage
 Rett som en Aloë ey blott til Ziiratt Staar
 Den Største Nytte, jo, de Syge der af Faar.
 Tak Tredie Christian, som Sæden der til Lagte
 Tak Femte Frederich, Som til slig Flor det bragte
 Vor Stiftes Øvrighed Stift-Amptmand Græve Schack
 Og Biskop Broerson bør og have Deris Tak.

Ao 1764

H. H. N.

Hospitalet udstyres nu med Kirke, og Kapellanen ved St. Nicolai Kirke faar Løn som Hospitalets Præst, der skal afholde Gudstjeneste i Hospitalet hver Torsdag; der ansættes yderligere en Kateket til at forestaa Sang og Bøn.

Hvori den Udvidelse har bestaaet, som skete i 1802, savner vi ganske Underretning om, vi har kun selve Begebenheden tidsfæstet i den latinske Indskrift, som nu ses over Indgangsdøren, og som tidligere opbevaredes upaaagtet i Hospitalets Rullestue, men kom til Ære og Værdighed ved den nuværende Bygnings Opførelse i 1926:

IUSSU AUGUSTISSIMI FRIDERICI AMPLIATUM
 ET ADORNATUM XV IULII MDCCCII

— efter den ophøjede Frederiks Befaling udvidet og udsmykket 15. Juli 1802.

I denne som i den forrige Bygning var Kønnene ad-

skilte, men der kom dog nu særlige Sovestuer, saa at »Lemmerne« ikke som tidligere var henvist til at sove i Opholdsstuerne.

Den næste »Udgave« af Vejle Hospital ser Dagens Lys i 1873. Der er nu Plads til 14 Lemmer, der er Køkken og Beboelse for Betjeningen, og der er blevet Kontor foruden Hospitalsforstanderboligen. Som noget nyt indføres der nu en Slags Rangforordning, idet der foruden de ordinære fattige »Lemmer« ogsaa skaffes Plads for »Pensionærer«, hver med sit Værelse. Disse 10 Pensionærpladser er beregnet for ældre Folk af Middelstanden, men det forudsættes, at de ikke er uformuende:

»Ved Intrædelsen i Stiftelsen afleveres — mod Forstanderens Kvittering — de Penge eller Pengeeffekter, Pensionæren ejer.

Hvad Pensionæren senere maatte arve, afleveres paa lignende Maade til Hospitalsforstanderen. Alle disse Værdier indgaar i Stiftelsens Midler.

Af de indbetalte Aktiver oppehæver vedkommende Pensionær 4 pct. aarlig, saafremt der ikke af Aktivets svares en lavere Rente, idet i saa Fald kun denne Rente udbetales.

Hvis Pensionæren ved sin Død efterlader sig noget, tilfalder dette Hospitalet som Arv. Pensionæren skal dog være berettiget til testamentarisk at disponere over deres Indbo eller Dele deraf.

En Pensionær kan blive saa velhavende, at hun (for der er formentlig Tale om kvindelige) ikke bør »nyde godt af Stiftelsens Midler, men hun kan ogsaa paa anden Maade forbyrde sin Plads i Stiftelsen enten ved slette Forhold eller ved at faa en Psykose eller en varigt smitsom Sygdom (f. Ex. Tuberkulose) —

»i disse Tilfælde, saavel som naar en Pensionær frivillig udtræder af Hospitalet beror det paa Direktionens Bestemmelse, dog under Recurs til Justitsministeriet om og paa

hvilke Betingelser Vedkommende kan medtage, hvad hun har medbragt i Stiftelsen eller ved Arv erhvervet under sit Ophold der.«

Hensigten er — selv om det ikke gøres alt for iøjnespringende — at Hospitalet bliver Arving efter Pensionærer, som indtages, saaledes at den svindende Kapital kan udvides.

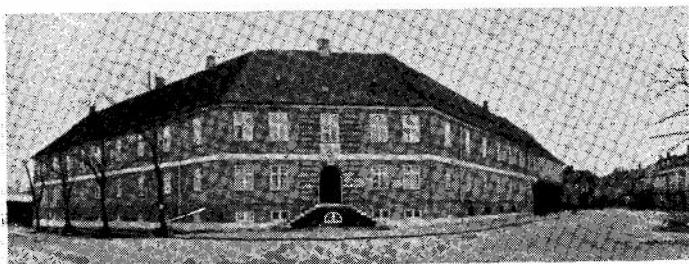
Efterhaanden ændrer Hospitalet Karakter til kun at blive Opholdssted for »les pauvres honteux«. — Ved den gennemgribende Forandring, der indtræder i 1925/26 (hvor Byen er interesseret i at erhverve den Grund, hvor Hospitalet er beliggende, og Hospitalet er interesseret i at faa bygget en ny Bygning til Afløsning af den gamle, som ikke findes helt tidssvarende), nedrives det gamle Hospital til Grunden for at give Plads for et nyt Torv i Byen, og en ny Vinkelfløj i to Etager opføres tilbagetrukket til den nye Gadelinie. For yderligere at styrke Hospitalets Økonomi opfører man i Forbindelse med Hospitalsfløjene en tredje Fløj beregnet paa Udlejning, og af dette nye Butikshjørne faas siden en velkommen Lejeindtægt.

Der bliver nu Plads til 18 Pensionærer, alle kvindelige, der skal medbringe Bohave til sit Værelse, og som faar fri Bolig, Varme, Lys, Vask, Strygning og Middagsmad, men dermed er det ogsaa slut med de frie Ydelser, Dagens øvrige Maaltider maa hun selv skaffe sig og tillave, i det første Aarti fik en Pensionær saakaldte Ugepenge — »efter Justitsministeriets Bestemmelse af ikke over 5 Kr.«. I Sygdomstilfælde »tilstaas der« Pensionæren fri Lægehjælp og Medicin, om fornødent Hospitalsophold, men i saa Fald bortfalder Ugepengene, saa længe Hospitalsopholdet varer.

Saa ovenud »vældædigt« kan dette Program jo ikke siges at være.

Den sidste Verdenskrig med dens kolossalt store Brændselsudgifter i Forbindelse med den samtidige Pengeforringelse slog Bunden væk under Hospitalets Økonomi. Det blev nødvendigt at rebe Sejlene meget stærkt, og det blev de: Forstanderstillingen oprethold-

Det nye Hospital ved Nørretorv.

tes men uden Lejlighed, Lægestillingen afskaffedes, og Pensionærernes Antal skulde indskrænkes, efterhaanden som disse døde, og i de ledige Pensionærpladser indtages Folk, der vilde betale Husleje og de øvrige Udgifter, som var forbundet med deres Ophold — alt efter en Beregning paa rent praktisk-forretningsmæssig Basis.

Derved har man selvfølgelig ogsaa opnaaet, at der er kommet solidt Grundlag for Økonomien, men det maa billigvis indrømmes, at det er ogsaa gaaet ud over Formaalet. Iøvrigt har det været hævdet, at den stærke Udvikling af den sociale Lovgivning inden for vort Land gjorde Institutioner som Vejle Hospital overflødig — og overflødig er Vejle Hospital faktisk ogsaa, naar den sidste af de tilbageværende 6 Pensionærer ikke er mere.

Derved er det solidt byggede Hus dog trods alt ikke »bortelimineret«, det staar der stadig og vil for-

haabentlig blive staaende i en lang Fremtid. Der vil stadig bo Mennesker der, og vel Mennesker, som ikke særligt afviger i Livsvaner fra Forgængerne. Ogsaa for disse maa man med Digteren *Anton Berntsen* ønske, som der staar i Tavlen over Indgangsdøren:

Lad, Herre, dette Hus bestaa
trods Verdens Kastevinde,
og lad din Naades Solskin naa
hver Sjæl, som bor herinde.

POLAKKERNE PÅ KOLDINGHUS

Af Museumsinspektør, mag. art. *Sigvard Skov*, Koldinghus.

Den 1. juni 1657 underskrev kong Frederik III Danmarks krigserklæring til Sverige. Der var kun lidt fornuft bag udfærdigelsen, og den havde katastrofen i sit følge. Med en tilfældigt sammenbragt og uøvet hær på et par og tyve tusinde mand og en flåde i forfald gik man til angreb på Sverige, der vel dengang var Europas stærkeste landmagt med en krigstrænet hær på henved 100.000 mand. Ganske vist var den svenske konge, Karl X Gustav, stærkt engageret i Polen;¹⁾ men allerede den 26. juni brød han op fra Bromberg, og mindre end to måneder efter, den 23. august, nåede han Kolding.²⁾ Koldinghus var dengang et kongeslot, der blot havde enkelte mindelser tilbage om, at det i fordums dage tillige havde været en fæstning. Man drømte ikke fra dansk side om at byde svenskerne trods herfra, Sydjyllands forsvaret var nu baseret på den nyanlagte fæstning, Frederiksodde, og uden sværdslag åbnedes porten på Koldinghus for den sejrende svenskekonge. Kgl. majestæts lensmand på Koldinghus, Sten Bilde, var oberst af rytteriet og fulgte med sit regiment til

¹⁾ Den nyeste polske fremstilling er Z. Kuchowicz & Z. Spieralski: *W walce z najazdem szwedzkim 1655—1660*, 105—108 (Warszawa 1956), som s. 229 bringer et billede af Koldinghus.

²⁾ Pufendorf: *De rebus a Carolo Gustavo Sveciæ regis gestis commentariorum libri septem*, lib IV § 73. Nürnberg 1696.

Frederiksodde, som den 24. oktober måtte overgive sig til en af de fremragende svenske hærførere, feltmarskal og rigsviceadmiral Carl Gustav Wrangel. I vinterens løb fulgte svenskernes berømte og dristige march over de islagte bælder og den forsmædelige fred i Roskilde den 26. februar 1658. Freden varede imidlertid blot til august, da Karl Gustav gik i land i Korsør. I sommerens løb var Jylland kun delvis blevet rømmet af de svenske hære, og Koldinghus var stadig besat af svenskerne, da vore allierede i den fornyede krig, Polen, Brandenburg og kejseren, fra syd sendte deres tropper frem mod den jyske halvø,³⁾ samtidig med at nederlænderne udrustede den flåde, der skulde undsætte Danmarks indesluttede hovedstad.

Hollands store digter, Joost van den Vondel, der var poetisk stærkt engageret i krigen i Danmark, hilste i et digt til den polske resident i København, Tobias Morstin, de nye forbundsfæller fra Weichselens bredder og lovede at besyngede deres tapre indsats ved det muntre bælt.⁴⁾

1. Den polske hær.

Den hær, der under Stephan Czarniecki i september 1658 rykkede frem mod de jyders land, bestod af 6000 mand, udelukkende rytteri, som fra gammel tid i Polen var den foretrukne våbenart. Utvivlsomt har man her i Jylland aldrig hverken før eller siden set et så fantastisk og fremmedartet syn som disse krigskarle, hvis sprog man tilmed ikke kunde forstå. Polakker var de iøvrigt ikke allesammen, der var

³⁾ J. A. Fridericia: Adelsvældets sidste Dage, 379—84. Kbhvn. 1894.

⁴⁾ Joost van den Vondel: Werken VIII, 624. Amsterdam 1927.

1. Balthasar Gebhard: Polske husarer, 1605.
Billedfrise i Kungl. Livrustkammaren, Stockholm.

både ungarer, kosakker, tartarer og tyrker i Czarnieckis hær. Taktisk faldt den i to dele, husarerne og pansertropperne, af hvilke de sidste trods navnet udgjorde det lette kavalleri, der opstilledes på fløjene, mens husarerne var det tunge rytteri, hærens kærnetropper. Hvordan disse så ud, er vi ganske godt under-

rettet om takket være en femten meter lang billedfrise, der formentlig er malet af Balthasar Gebhard, hofmaler bl. a. hos erkehertug Ferdinand, og som viser kong Sigismund III og dronning Konstantia under deres indtog i Warszawa i 1605. Ved denne lejlighed paraderede også det tunge husarkavalleri og blev minutiøst gengivet på billedfrisen,⁵⁾ som nu befinder sig i Kungl. Livrustkammaren i Stockholm, idet Karl X Gustav gjorde den til krigsbytte ved Warszawas erobring i 1655.⁶⁾ De polske husarers bevæbning bestod af pistol, krumssabel og lang lanse med fane. Til værn bares kyrads og hjælm. Kyradset dækkedes af et tiger- eller leopardskind, og endelig fæstnedes på skuldrene et par vældige ørnevinger, der i strakt karriere kunde give en illusion af rovfugleflugt i angrebet. Også lædertøj og skaberak var pragtfuldt udstyret og gerne prydet med guld- og sølvbroderi.⁷⁾

2. Kampen om slottet.

En lille forpoststyrke, som Czarniecki sendte frem mod Koldinghus blev hugget ned af svenskerne; men den følgende polske hovedstyrke agtede ikke at lade svenskerne være i ubestridt besiddelse af slottet, hvis besætning iøvrigt blot angives til 100 mand. Efter en kort kamp om vindebroen over voldgraven mellem slottet og staldgården gik den polske hær trods mangel på kanoner til angreb på slottet. Natten til den 15. december, der efter den polske kalender var selve juleaften, stormede man efter to forgæves forsøg slottet,

⁵⁾ Et udsnit af frisen gengives her med velvillig tilladelse fra Kungl. Livrustkammaren, Stockholm.

⁶⁾ Karl Erik Steneberg: *Polonica*, 57. Stockholm 1943.

⁷⁾ Muzeum Wojska Polskiego: *Przewodnik*, 50, 57. Warszawa 1957. W. walce z najazdem szwedzkim, 121 ff. (billeder).

2. Kyrads og hjælm,
leopardskind og ørne-
vinger for polske
husarer, 1600-årene.
Muzeum Wojska
Polskiego (Armé-
museum), Warszawa.

idet man bar halmknipper foran sig til værn mod kuglerne. Det var vanskeligt at forcere den sneklædte

vold; men man gik til værket under istemmelse af salmen »*lover den konge* —«, og det lykkedes gennem et kældervindue at trænge inden for slottets mure. De fleste af svenskerne blev hugget ned. En eksplosion i en krudtkælder bevirkede, at ca. tredive mand omkom. Iøvrigt forfulgte polakkerne de svenske soldater lige til kæmpetårnets platform, hvorfra de sidste styrtedes ned. Polakkerne spredtes derefter rundt i slottet for at plyndre, hvad svenskerne ikke allerede havde taget. En polsk løjtnant, Jan Pasek, der under stormen førte de frivillige knægtes afdeling, har i en dramatisk og ikke helt pålidelig form skildret stormen,⁸⁾ som han ganske uvederhæftigt lader både den danske og den svenske konge være vidne til. Han beretter ligeledes, at krudteksplosionen forvoldte en sprængning af kæmpetårnets samtlige etager, hvad umuligt kan være rigtigt, da der i byggeregnskaberne for årene efter krigen intet nævnes om reparationer af kæmpetårnet.⁹⁾ Få dage efter søgte en svensk styrke udsendt fra Frederiksdal at erobre slottet tilbage, men uden resultat. Jan Pasek kalder Koldinghus for »en stærk fæstning«,¹⁰⁾ hvad der nok kan siges at være en overvurdering; men da erobringen blev et af felttogets få rent polske foretagender, har det været ham om at gøre at få denne våbendåd til at tage sig så anselig ud som muligt. Og da nu Jan Paseks værk er et af 1600-tallets mest levende og stadig læste polske erindringsværker, har han derigennem sørget for dette mindes videreleven.¹¹⁾

⁸⁾ Polakkerne i Danmark 1659 efter Jan Paseks Erindringer ved Stanislaw Rosznecki, 39—51. Kbhvn. 1896.

⁹⁾ P. Eliassen: Koldinghus, 141, 150. Kolding 1909.

¹⁰⁾ Rosnecki: anf. v. 52.

¹¹⁾ Fr. Schiern i Historiske Studier I, 145—64 (Kbhvn. 1856) er vist den første, der gør opmærksom på Paseks erindringer og

3. Minder om Czarniecki.

Stephan Czarniecki (1599—1665) er et af de store navne i polsk krigshistorie, og han bør billigvis også mindes i den danske. Han berømmes for sin personlige tapperhed og besad tillige fremragende feltherreegenskaber. Det var utvivlsomt Polens bedste hærfører, der sendtes Danmark til undsætning. Han udmærkede sig i 1655 i kampen mod svenskerne, hvis fordrivelse fra Polen væsentlig var hans værk. I Danmark vandt han især berømmelse ved tilbageerobringen af Als. Af sine soldater benævntes han ofte »bedstefar«,¹²⁾ men af den jyske civilbefolkning erindredes han som en dyr og besværlig gæst. På Frederiksborg hænger hans portræt,¹³⁾ et anseligt knæstykke malet af Broderus Matthiesen med tilføjelsen Arhusiensis. Det må være malet under hans ophold her i landet. Et andet portræt findes i det polske armémuseum i Warszawa.¹⁴⁾

Ved rejsen fra Danmark overdrog Frederik III til Ditlev Ahlefeldt at overrække en guldkæde med kongens billede til Stephan Czarniecki, en ære, som vistnok kun blev den polske feltherre til del.¹⁵⁾ Desuden modtog han endnu en særlig hyldestgave fra den danske konge, nemlig en skål af bjergkrystal i sølvmontering, et typisk skatkammerstykke, som nu opbevares i Muzeum Narodowe i Krakow. På et fodstykke af sølv, hvori er indfattet ædle stene, hviler

deres betydning for dansk historie. Han vurderer deres pålidelighed ret højt, nok for højt. Den seneste danske vurdering er Kjeld Eلفeldts, der benytter ord som en skammelig storpraler, kverulant og en vidunderlig fantast; Pasek, en polsk Helt eller da Koldinghus sprang i Luften, Kbhvn. 1942.

12) Rosnecki: anf. v. 85.

13) Frederiksborg-Museet Katalog 1943 nr. 3605.

14) Muzeum Wojska Polskiego: Przewodnik, 72. Warszawa 1957.

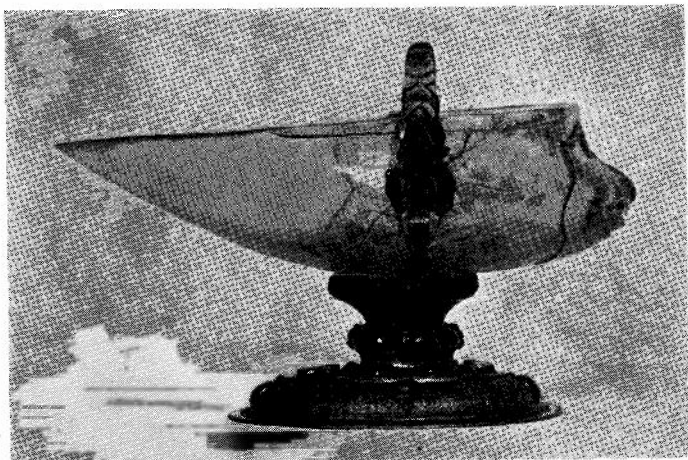
15) Rosnecki: anf. v. 163.

3. Skål af bjergkrystal set forfra, gave fra kong Frederik III til Stephan Czarniecki. Muzeum Narodowe (Nationalmuseet), Krakow.

den skævt formede skål med en bred og en smal ende. Mens skålens smalle ende er glat, har den brede fået en grotesk maskeslibning, der, hvad enten man ser den en face eller i profil, ser højst mærkværdig ud. På siderne findes en mere ordinær prydslibning med drueranker. I anden halvdel af 1500-årene blev forarbejdning af kostbare stene til pryddenstande et nyt frugtbart område for stenskærere.¹⁶⁾ Arbejder i bjergkrystal fremstilledes især i Italien, men i mindre omfang også i Frankrig og Tyskland. Aftagerne af disse kostbare pryddenstande fandtes fortrinsvis i fyrstehusene. Kunsten at slibe og skære bjergkrystal hviler i Europa på antikke og orientalske traditioner og nåede sin rigeste blomstring under renaissancen. Man værdsatte det kostbare materiale ikke blot for skøn-

¹⁶⁾ E. Kris: Meister unter Meisterwerke der Steinschneidekunst I—II. Wien 1929.

4. Czarneckis skål set fra siden. Norditaliensk arbejde o. 1600.

hedens skyld, man troede tillige på stenenes kraft, deres lykkebringende evne. Med 1600-årenes barok tabte stenskæringen sin betydning i kunsthåndværket. For skulpturen i det lille format blev elfenbenet det foretrukne materiale, men ellers overtog glaskunsten de fleste af de opgaver, som stenskæringen hidtil havde påtaget sig.

En yndet form for prydskåle var de såkaldte galejer, vel egentlig inspireret af nautil-snekkens form, men efterlignet såvel i ædle metaller som i de udskårne stene. Skålen udformedes, så den mere eller mindre overbevisende kom til at minde om et skibsskrog.¹⁷⁾ Masker hører til renaissancens yndede dekorative motiver, og i anden halvdel af 1500-årene fandt de vildeste fantastier udtryk i dyrefigurer af monstra og fabeldyr. I Milano dyrkede især Saracchi-familiens

¹⁷⁾ Jvfr. f. eks. nr. 15 i Th. M. Duyvené de Wit-Klinkhamer: Uit de Schatkamer I. Amsterdam 1955.

5. Stephan Czarnieckis feltherrestav. Muzeum Narodowe, Krakow.

værksted disse figurfremstillinger, men også andre steder, f. eks. ved Rudolf II's kejserhof i Prag dyrkede man denne genre. Czarnieckis skål knytter i formen til galej-typen, og hvad masken angår til de nord-italienske fabeldyr. I de danske kongers skatkammer-samling på Rosenborg slot findes skåle og pokaler beslægtet med de nævnte typer, men det nærmeste sidestykke er vel den skål af bjergkrystal i form af en flyvefisk, som staden Wismars magistrat overrakte kong Christian V ved byens erobring i 1675.¹⁸⁾ Skålen, som Czarniecki fik, er næppe anskaffet til lejligheden. Efter alt at dømme må den være ældre. Kong Frederik III besad en udpræget interesse for kunst og kuriosa og har da blandt de kostbarheder, der var i kongeligt eje, udvalgt denne skål som hædersgave til Czarniecki. Hvor højt den polske feltherre har vurderet gaven, ved vi ikke, men han har i alle tilfælde vogtet den vel, og den skrøbelige pragtskål er trods de forløbne tre hundrede års omskiftelige polske historie i god behold. Den er nu et af klenodierne i Krakow-museet. Her opbevares tillige andre minder om Czarniecki, nemlig hans lådne kappe og hans feltherrestav, der i formen har bevaret noget af præget fra 1500-årenes stridshamre med kølleformet hovede.

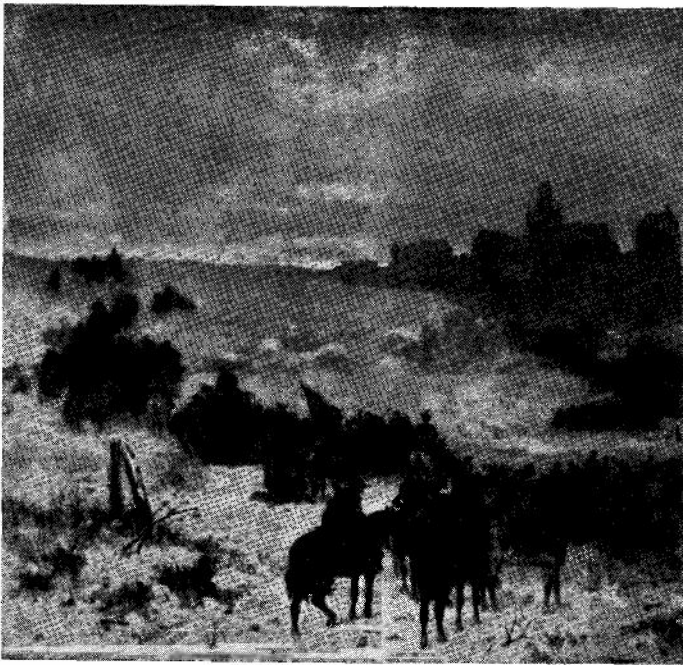
4. Jósef Brandts maleri.

Det romantiske historiemaleri, som er opstået i Frankrig, fandt også genklang i 1800-årenes Polen,

¹⁸⁾ Rosenborg, de danske kongers kronologiske samling, nr. 1549. Kbhvn. 1948.

som i fremmedvældens bitre år søgte styrke og inspiration i den glørværdige fortid. Et af de emner, der blev taget op, var angrebet på Koldinghus, som takket være Jan Pasek stadig var et levende minde. Det fremstilledes i 1870 på et stort lærred af den unge maler Jósef Brandt (1841—1915). Billedet findes nu i Muzeum Narodowego i Warszawa. Jósef Brandt havde fået det meste af sin kunstneriske uddannelse i München, hvor han havde været elev af Fr. Adam og Carl v. Piloty, to for sin tid højt anskrevne historiemalere, hvis lærreder en senere kritisk eftertid har fundet overfladiske eller teatralske. En af sine første sejre vandt Jósef Brandt med »Polsk rytterangreb på tyrkerne i det 17. århundrede«. Senere kom en række effektfulde historiemalerier med emner fra trediveårskrigen. De fleste laurbær høstede han på »Slaget om Wien i 1683« fra 1872, som nød den ære at blive erhvervet af den østrigske kejser. Det er ind i denne række af slagbilleder, at Koldinghusbilledet skal placeres. Noget lokalkendskab har kunstneren ikke haft eller kunnet skaffe sig. I stedet har han givet sig sin fantasi i vold. Ud fra denne er det lykkedes ham at fremstille en borg, som i silhuet mod aftenhimlen tegner sig med betydeligt mere imponerende dimensioner, end Koldinghus nogensinde har ejet.

I forgrunden udskibes det polske rytteri på den sneklædte strand, hvor formentlig Czarniecki selv holder til hest, mens et par orlogsskibe længere inde i fjorden besvarer ilden fra fæstningens kanoner. Det er et billede, der søger sin styrke i den vel overvejede komposition og i den omhyggeligt gennemførte behandling af det store lærreds tusinde detaljer. Og der indgår tilvisse mange ingredienser i kompositionen. Det bølgende landskab, fjorden med skibene, den

6. Józef Brandt: Stephan Czarniecki foran Koldinghus. Maleri fra 1870. Muzeum Narodowego, Warszawa. Billedets venstre halvdel.

truende borg med tårne og tinder og med krudtrøgen, der slører orlogsskibenes takkelage og fortoner sig mod vinterhimmels tunge og lavt hængende skyer, alt det samvirker til at skabe den rette ramme om de mange mennesker og det helt store opbud, som gør det klart, at det drejer sig om en aktion af betydning. Vintrens sne og kulde understreger endelig den hårde og heroiske stemning. Kunstneren har tilvisse ingen anstrengelser sparet sig for at glorificere den polske hær, som regner erobringen af Koldinghus med blandt 1600-årenes store bedrifter.

7. Højre halvdel af Józef Brandts maleri i Nationalmuseet, Warszawa.

Da billedet blev malet, var der kun gået få år siden den ulykkelige opstand i 1863, da polakkerne havde modtaget visse tilkendegivelser på dansk sympati. Det har utvivlsomt vendt interessen mod det gamle våbenfællesskab. Også det nye selvstændige Polen erindrede dette. Da man i 1935 stødte marskal Pilsudski til hvile, skete det i en gravhøj, hvortil der var hentet jord fra den polske krigshistories berømteste valpladser, herunder også Koldinghus slotsbanke.

*

Polsk og dansk historie har ikke særlig mange fælles berøringspunkter, ikke så mange som f. eks. Polen og Sverige, men der har dog op gennem middelalderen været visse politiske forbindelser især under Valdemar Atterdag og Erik af Pommern, som begge har besøgt Polen. Og fra nyere tid kan nævnes, at sønderjyderne under fremmedvælden etablerede samarbejde med polakkerne i den tyske rigsdag. Veritable personlige forbindelser mellem Polen og Danmark skabtes med de polske roearbejders indvandring til Danmark, hvor adskillige slog sig ned for stedse. En række danske forfattere som C. Hauch, Georg Brandes og Frederik Poulsen har skildret eller ladet sig inspirere af polske forhold. Det store navn i de dansk-polske forbindelsers historie er ellers Thorvaldsen, som til Polen har udført flere højt værdsatte mindesmærker. Sammenstillet hermed skal det ikke forties, at der knytter sig bitre minder til den barske krigsmand Stephan Czarnieckis navn, men det skal heller ikke glemmes, at han kom som ven og forbundsfælle i en kamp mod en overmægtig fjende.

Adgang til Koldinghus måtte han selv skaffe sig og dermed tillige adkomst til et dramatisk kapitel i det gamle slots mindere historie.

Det polske kultur- og kunstministerium, armémuseet i Warszawa og Nationalmuseet i Krakow har med stor velvilje stillet bøger og billedmateriale vedrørende Stephan Czarniecki og de polske tropper i Danmark til rådighed for Koldinghusmuseet.

STRID OM ET STOLESTADE I EGTVED KIRKE

Af Lærer *Vald. Andersen*, Bække.

For ca. 300 år siden havde Egtved kirke et udseende, der var væsentlig forskelligt fra dens nuværende skikkelse, der jo er resultat af en hovedrestauration og udvidelse 1862. Den gamle kirke var altså mindre, dog udstyret med tårn, og dens indre må vel som nu have været domineret af det skønne alter, der for tre århundreder siden rimeligvis har været i en ringere vedligeholdelsesstand.

Sognet var dengang, som landet i almindelighed, tyndere befolket. Vi vil dog træffe de samme gamle gårde, som endnu stort set findes med de samme navne, og på gårdene sad folk, som repræsenterede deres tids stærke bondeselvhævdelse, også når det gjaldt deres plads i kirken. —

Omkring 1625 følte Joen Hansen i Bølling sig »fortrængt« i kirken, idet han i modsætning til andre gårdbeboere (selvejere?) i Egtved sogn ikke havde et stolestade til sin rådighed. Efter henvendelse om sagen til lensmanden på Koldinghus, velb. Gunde Lange til Bramming, fik Joen Hansen tilladelse til at opsætte et stolestade »næst og til Hjelmstrup stol«, der synes at have stået øverst i den søndre side af kirken. Hjelmstrup var en gammel anset gård, der 1532 var beboet af

herredsfogden i Jerlev herred, Nis Mortensen.¹⁾ 1542 var Hans Nielsen i Hjelmstrup herredsfoged, 1582 nævnes atter en Hans Nielsen i Hjelmstrup som herredsfoged. Ved kgl. brev af 5. november 1590 blev Hans Joensen i Bølling, Egtved sg., beskikket som herredsfoged i Jerlev herred. Han efterfulgtes af sønnen Joen Hansen i 1610.²⁾ Vi har hermed forklaringen på, at Joen Hansen i 1625 kunne få sit stolestade anbragt på en så fornem plads. Imidlertid lod hans forehavende sig ikke gennemføre uden forudgående gnidninger med andre af sognets fremtrædende mænd. Herom vidner følgende kontrakt: »11. april 1625 var Joen Hansen i Bølling, Mads Pedersen i Amhede, Mads Ibsen (Brun) i Bølling og Jep Pedersen *ibid.* forsamlet i Kirsten Vibes hus i Kolding udi dannemænds nærværelse og indgik en forening om den stol, Joen Hansen havde fået bevilget at opsætte i Egtved kirke. Først skal Joen Hansen nyde den næste stolestand næst ved Hjelmstrup stol, som (han) skal være *første* mand i samme stol, så skal Mads Pedersen i Amhede være *anden* mand i samme stol (regnet fra gangen). Og bepligter jeg forn. Mads Pedersen mig ingen at medføre i samme stol uden mig selv. Dernæst skal Mads Brun (el. Brom) i Bølling og Jep Pedersen *ibid.* beholde det næste stolestade bag ved Joen Hansen og Mads Pedersen, som er deres rette gårdsstande. Og bepligter jeg mig forn. Mads Brun og Jep Pedersen i lige måde for os (og) vores arvinger ingen lod eller del kan have udi den stol, som forn. Joen Hansen og Mads Pedersen nu udi står.«³⁾ For at få plads til Joen Hansens nye stol havde Hjelmstrup stol måttet flyttes længere op i kirken, og der kan næppe være tvivl om, at sagen er blevet livligt drøftet blandt sogneboerne. Ganske vist havde kontraktens parter påtrykt doku-

mentet deres signeter, men efter tidens retsopfattelse skulle kontrakten for at kunne respekteres først læses ved herredstinget, og det er ikke sikkert, at Joen Hansen, skønt selv herredsfoged, fik dette gjort. Allerede 22. april 1625 gav han på herredstinget last og klage over Mads Pedersen, Mads Brun og Jep Pedersen »eftersom de uden hjemmel og minde havde villet holde dem til samme stol, Joen Hansen havde ladet indrette«. Så vidt man kan se, havde de pågældende mænd allerede den følgende eller næstfølgende søndag efter, at de havde været i Kolding og lavet kontrakt med Joen Hansen, alle trængt sig ind i den nye stol og formentlig optaget pladsen. Mads Pedersen i Amhede havde lagt beslag på den yderste (og efter den herskende opfattelse) fornemste plads, *gangstanden*. Som motivering anførtes, at den ny stol var anbragt *foran* Amhede stol, hvilket synes at have været Mads Pedersen utåleligt. — Sagens videre forløb i denne omgang kan ikke her oplyses, men det kan vel formodes, at de kejserlige troppers indfald her i Jylland snart efter har givet folk i Egtved andet at tænke på.

1629 afløstes Joen Hansen som herredsfoged af sin søn Germand Joensen,⁴⁾ der ikke modtog posten med synderlig glæde. Ved beskikkelsen, dat. 22. okt. 1629, blev han af lensmanden på Koldinghus efter sædvanlig praksis fritaget for at svare landgilde og anden ydelse. 9. febr. 1637 fik han bevilget for sin og hustruens livstid kronens part af Egtved sogns korn- og kvægtiende, dog først når hr. Søren Poulsen, sognepræsten, døde, idet denne på daværende tidspunkt oppebar tienden. Det oplyses, at Germand Joensen i sin livstid nød omhandlede stolestade uden modsigelse. Han døde 1655.

Herefter synes stolestadestriden at være blusset op

igen. De oprindeligt interesserede var nu rimeligvis døde, men deres efterfølgere i gårdene var velkendt med sagen. Germand Joensens søn Joen Germandsen blev ikke herredsfoged, men derimod Thomas Peder-

sen i Rugsted.⁵⁾ Kanske dette har været grunden til, at man nu bestred Joen Germandsen sine fædres plads i kirken. Det var nu Niels Pedersen i Amhede, »der voldelig bruger samme stol«, og bag denne passus aner man — ligesom det kunne ske i så mange landsbykirker på den tid — åbenbar, håndgribelig strid om det eftertragtede stolestade, lidet fremmede for andagten i Egtved kirke. Joen Germandsen og ikke

mindre hans moder, Magdalene, lod sig ikke uden videre fortrænge fra det, de mente var deres ret. En række processer fulgte efter, og der toges tingsvidner af både Andst og Jerlev herreders ting. Joen Germandsen og hans moder henholdt sig til kontrakten fra 1625. Herimod fremlagde Niels Pedersen i Amhede en seddel, udstedt 1581 af provsten over Jerlev og Slaugs herreder, hvori der stod skrevet, at Peder Nielsen i Amhede »findes skreven udi en stol til gangstanden, næst op til Hjelmstrup stol«. Det oplyses, at der i Egtved kirke var 11 stolestader, indtil Joen Hansen kom til som det 12.

Mads Sørensen i Ballisgaarde, Peder Jensen i Bøggvad, Mads og Hans Vistisen i Egtved havde 18. juli 1655 vidnet i sagen på Jerlev herreds ting, men Magdalene sal. Germands hævdede, at de havde vidnet Niels Pedersen i Amhede »til vilje«, og deres udsagn havde drejet sig om den stol bag den omtvistede. 14. novbr. 1655 afsagde herredsfogden Thomas Pedersen dom, men det var en såkaldt »henfindelsesdom«, d. v. s. at han henviste sagen til landstingets afgørelse. Dette var Joen Germandsen og hans moder ikke tilfreds med, og nu indstævnedes de Thomas Pedersen for landstinget, fordi han ikke havde villet dømme ud fra de fremlagte dokumenter, men havde påført dem yderligere udgifter ved at henvise sagen til Viborg landsting. De foran nævnte vidner samt provsten i Jerlev Slaugs herreder, hr. Mads Christensen Harbo i Grindsted, var ligeledes indstævnet for landstinget. Provsten sendte skriftligt indlæg, hvori meddeltes, at han havde indhentet oplysning hos ridefogden på Koldinghus, Anders Jørgensen, der havde sendt ham, provsten, hr. Søren Poulsens angivelse fra 1581. —

Landstinget afsagde dom 12. marts 1656: Da haver vi efter slig lejlighed ikke kunnet kende forn. Mads Sørensens og hans medfølgeres vidne samt provstens kundskab så noksom, at det bør nogen magt at have, men magtesløs at være og ikke komme Magdalene sal. Gjermand Joensen til nogen forhindring.⁶⁾

NOTER

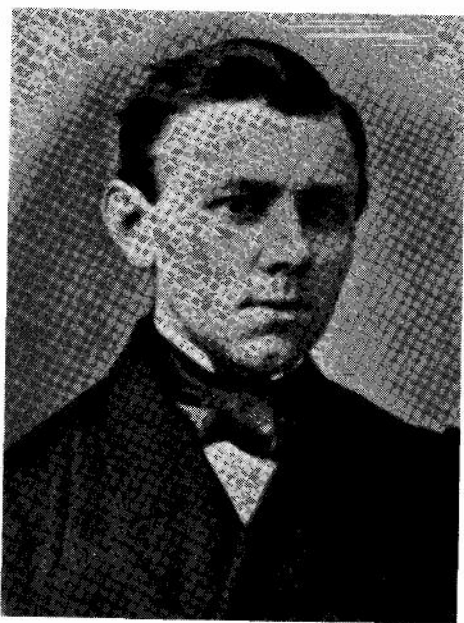
- 1) Frederik I danske Registranter, 472.
- 2) Vejle amts årbog 1948, 151.
- 3) Viborg landstings dombog 1656 C, fol. 146 ff.
- 4) Do.
- 5) Saml. Vejle amts årbog 1948, 141 ff.
- 6) Viborg landstings dombog 1656 C, fol. 146 ff.

H. G. BØNNELYCKE:
ERINDRINGER FRA FREDERICIA
I 1830'ERNE OG 40'ERNE

De Erindringer, der i det følgende skal meddeles, er skrevet af Hans Gram Bønnelycke, der er født i Fredericia den 9. November 1830. Han var Søn af Tobaksfabrikant Lauritz Bønnelycke (1801—54), som 1827 overtog Bertel Bruun's Tobaksfabrik. Bønnelyckes Gaard laa i Vendersgades østlige Side, Syd for Jyllandsgade og strakte sig i Dybden over til Danmarksstræde. Det er de nuværende Matr. No. 89 a, 89 b og 90 b. Hans Tobaksvarer nød stor Anseelse, og Kong Frederik VII, der jo som Prins opholdt sig i Fredericia i 1830'erne, lod lige til sin Død sin Pibetobak levere af Bønnelycke. Omtrent hvor nu Fredericia Museum ligger, havde Bønnelycke anlagt en stor og smuk Have med Lysthuse og Svanedam. Saa længe Familien opholdt sig i Fredericia, øvede denne Have stor Tiltrækning paa Borgerskabet, som om Aftenen nød Illuminationen og Fyrværkeriet og vel ikke mindre de elegante Gæster, der promenerede i Haven. Sønnen Hans Gram Bønnelycke overtog Fabriken efter Faderens Død. Han har været i Besiddelse af vaagen Iagttagelsessevne og har samvittighedsfuldt ført Dagbog. Hans Skildringer af Livet i den gamle Fæstningsby er særdeles friske og giver et Væld af Oplysninger, hvad enten det gælder Dagligdagen eller de spændende Oplevelser under Krigen 1848 og 64.

*H. G. Bønnelycke forlod Fredericia efter Bombarde-
mentet i 1864 og bosatte sig i København. Hans Erin-
dringer fra Belejrings-tiden 1849 og hans Minder fra
1864 foreligger i Bogform. Derimod findes hans Erin-
dringer fra Trediverne og Fyrrerne kun i Manuskript*

Fabrikant H. G. Bønnelycke.

*paa Det kgl. Bibliotek (Ny kgl. Samling 1688, 2°). Ud-
drag heraf har været trykt som Feuilleton i Fredericia
Avis i 1902. Bønnelycke døde 13. Juni 1914 og blev
begravet i Fredericia. Familiegravstedet er forlængst
sløffet, men to store smukke Gravstene er ved »Gamle
Fredericia Minder«s Initiativ opstillet paa en fredet
Plads i det sydvestlige Hjørne af Michaelis Kirkegaard.*

Edvard Nissen.

*Nogle Erindringer af Fredericia
i Tædelserne af Tyverne
Nedskrevet af den gamle Borgermester, Okt. 1700.*

Fredericia lignede dengang ikke meget andre Kjøbstæder. Den var ingen »nærsom By«, saaledes som de langt mindre, nærliggende Kjøbstæder, Veile, Kolding og Middelfart, hvor Handel og Søfart florerede i ganske anderledes Grad end her. Disses Nærhed, i Forbindelse med det sparsomme Opland, som ved dens Beliggenhed paa en Odde var den tildelt, havde altid hindret den i at komme rigtig til Kræfter som Kjøbstad. For en Del maa Grunden hertil vel ogsaa søges tilbage i Fortiden, og det vil derfor ikke være overflødig at give en kort Skildring af Byens tidligere Historie. Forfatteren, den reformerte Præst Dalgas,¹⁾ mener saaledes, at Nabobyerne har været Skyld i, at den aldrig, som paatænkt af Kong Frederik III, blev til Stabelstad eller Frihavn, hvilket han med Rette slutter »vilde have været til uberegnelig Fordel«. (Tableau historique et statistique d l'établissement des Réformés à Fridericia.) Men heller ikke som Fæstning kom den til at svare til de Forventninger, man oprindeligt havde stillet til den, og lige saa lidt vare de andre store Planer med dens Grundlæggelse nogensinde blevne realiserede.

Egnen her havde, lige som Jylland i det hele taget, under Tredivaarskrigen jævnlig været udsat for fjendtlige Indfald. Saaledes var bl. a. 1643 Anders Billes Lejr paa Lyngsodde efter 3 Dages Kamp bleven erobret af Svenskerne, og samme Aar var midtvejs mellem Gudsø og Kolding 1500 danske Ryttere under Oberst Buchwald slagne paa Flugt af Torstenson. Kong Christian IV havde derfor allerede havt Opmærksomheden henvendt paa Anlægget af en Fæstning ved Lillebelt, men først 1650, under hans Efterfølger, Frederik III, kom Planen til Udførelse. En befæstet Plads, som kunde beskytte Jylland og Fyn, og i Krigstid afgive et sikkert Tilflugtssted for Provinsens Beboere ansaaes i disse urolige Tider for en Nødvendighed. En Historiker beretter, at Kongen for at skaffe de fornødne Midler tilveie bl. a. lagde Beslag paa Corfitz Ulfeldts Indkomster i Jylland, medens denne ophold sig i Sverrig under Carl Gustavs Beskyttelse. Oprindelig var en Plads ved Skjærbæk, hvor Bæltet er smallere, udset til Fæstningens Anlæg, men da Terrainet var for bakket og ubekvemt, bestemte man sig for Bersodde. Paa det Sted, hvor den nye Fæstning, som 1664 efter Kongen fik Navn af Frederiksodde, kom til at ligge, fandtes dengang Skov og Mose, og for at vinde det behørig Areal blev de 3 nærmeste Landsbyer, Ullerup, Hyby og Hannerup, nedrevne og deres Beboere indflyttedes i den nye By, hvis første Beboere de saaledes kom til at udgjøre. (Ullerup laa omtrent en Fjerdingsvej mod Vest ad Igum til, og havde hidtil udgjort et Kirkesogn med Vejlby (Egeskov) som Annex. Her fandtes Pugdal Præstegaard, og Præsten²) her blev den første Sognepræst i denne nye By. Af Ullerup Kirke har man for en Del Aar tilbage kunnet se Grundstenene, og det er ikke saa længe siden, at

man ved Sænkningen af en Vei er stødt paa Ligene, som havde været begravede paa dens Kirkegaard. Øst for Ullerup laa Hyby, efter hvilken By Fælleden endnu bærer Navn, og mod Sydvest Hannerup, hvilket Navn ogsaa findes endnu blandt Byens Jorder.

En tidligere Præst her maa have været meget stridbar; thi Pontoppidan beretter i sine Annalis sub 1569: »Herr Peter Jacobsen, Prediger zu Ullerup und Weilby im Stift Ripen, erschlug einen Bauern und rettete sich mit der Flucht«. Ligeledes anføres af Wilse Exempler paa, at Folkene her paa Egnen i det Hele havde været tapre og stridbare, ikke alene i Oldtiden, men ogsaa i senere Tider, da Slagsmaal hørte til Dagens Orden ved alle Høitider, og især skulle Indbyggerne i Trelde have været store Helte, saa at intet Bryllup har været anseligt uden Blodsudgydelse. Det samme berettes ogsaa om Gjenboerne paa den anden Side af Beltet.)

Anders Bille, Ejer af det nærliggende Billeshave paa Fyn, som senere blev den første Commandant i Fæstningen, beordredes til at anvise Byggegrunde for Alle, som her vilde nedsætte sig, ligesom ogsaa store Rettigheder og Begunstigelser bleve saadanne Nybyggere indrømmede. Saavel Adelen (det hedder, at det befaledes de nærmeste Herremænd at bygge hver et Hus her) som Andre opførte strax anselige Bygninger her, og der var endog Folk fra andre Byer, bl. a. en Mand fra Varde, som flyttede deres Huse herind.

Saavidt var det kommet, da Carl Gustav 1657 lagde sig for Byen og beleirede Fæstningen. Desværre viste det sig snart, at den var for vidtløftig anlagt til at kunne forsvares, og som et Tilflugtssted, hvorhen Provinsens Beboere kunde bringe sig selv og deres Værdisager i Sikkerhed, kunde den selvfølgelig heller ikke gøre Fyldest; thi hele denne ældste By blev allerede

1659 total afbrændt af Svenskerne, forinden de af de Allieredes Tropper dreves tilbage til Castellet og rømte til Fyn. (Om Svenskernes Indtagelse af Byen m. m. findes en udførlig Beskrivelse hos Wilse.) Det var jo i det Hele taget en sørgelig Tilstand hertillands under de langvarige Krige i det 17de Aarhundrede, og denne forøgedes endmere ved de allierede Polakker, Brandenborgere (Preussere) og Kejsertiliges (Østerrigere) Excesser og Udsugelser; thi skønt de kom som Danmarks Venner og Forbundne mod Svenskerne, huserede de dog værre end disse have gjort; særlig vare Polakkerne bekjendte for uhørt Grusomhed og Raahed.

Samtidig rasede Pest og Hungersnød, saa at flere Landsbyer helt uddøde. (I Trelde her ved Fredericia skal der kun have været én Mand tilbage.) Hundreder af Familier havde mistet Alt, hvad de ejede, og Staten selv var tynget af Gjeld, som der ikke saaes Udvei til at dække. Rimeligvis havde saadanne Forhold øvet deres Indflydelse paa den nye Byes Skjæbne, i det mindste var dens Rolle som Fæstning foreløbig udspillet. Vel blev denne udbedret paany og sat i ordentlig Forsvarsstand, særlig under Kong Frederik IV, som i 1½ Aar lod 5000 Mand tillige med en stor Del Bønder af Coldinghus Amt arbejde paa at uddybe Gravene, som under Beleiringen 1657 havde været tørre, kun med en Rende i Midten, og gjøre Voldene høiere samt forstærke Castellet; men i 1764 var det dog kommet dertil, at Fæstningen blottedes for Vagt paa Voldene, Slaverne førtes til Kiøbenhavn, og Skytset, 84 store Jernkanoner, toges af Lavetterne, som bortsolgte til ligemed andet Krigsmateriel. Efter den Tid forfaldt Fæstningen mere og mere og henlaa derpaa i den forømte Tilstand, hvori den fandtes i første Halvdel af

afvigte Aarhundrede, indtil den i 1849 igjen blev sat i Forsvarsstand og sammen med 6. Juli uforgængelig fik sit Navn indskrevet i Historiens Aarbøger. Endnu udholdt den en Beleiring i 1864, som endte med dens Rømning, og er vel nu for stedse nedlagt.

At det tillige har været Frederik III's Hensigt at gjøre Fredericia til Hoved- eller Residensstad er der meget som tyder paa; men heller ikke denne Plan kom nogensinde videre end paa Papiret. (Kjøbenhavn laa jo saa nær Sverrig, som Danmark dengang altid førte Krig med, og desuden vilde Fredericia som Hovedstad have havt en mere central Beliggenhed i Riget.) Det havde saaledes været Bestemmelsen at anlægge en mindre Fæstning paa Stribsodde, under Navn af Sophieodde (efter Dronningen), der tillige kunde have udgjort en Slags Forstad til Frederiksodde, ligesom Christianshavn til Kjøbenhavn, men da det aldrig blev til noget med Sophiæodde, blev Navnet Frederiksodde forandret til Fredericia. Oldenborgsgade og Sundegade skulde have været som et Slags Nyboder, og i den mest sumpige Del af Byen, særlig mellem reformert Mark og Gothersgade, var der projecteret Kanaler paa Kryds og Tværs, som omgave Øer, paa hvilke der var Plads til Opførelsen af Børs, Arsenal, Slot og lignende Bygninger. Dette fremgaar bl. a. af et Kort, som findes i Pufendorfs »De vita et rebus gestis Caroli Gustavi« ved den svenske Generalkvartermester i Carl Gustavs Leir, Erik Dahlberg, hvilket Kort aabenbart maa være en Copi af en original Plan til Byens og Fæstningens Anlæg, som han paa en eller anden Maade har havt Leilighed til at benytte, thi det har ikke, saaledes som et andet af ham udført Kort over Fredericia og Omegn, der findes sammesteds, hans Signatur for at være optaget paa Stedet under Beleiringen.

Herimod taler ogsaa den Kjendsgerning, at saaledes som fremstillet paa hint Kort, har Byen hverken den Gang eller nogensinde set ud. Paa hin Tid var nemlig kun reformert Mark og den allernærmest derved liggende Del bebygget, medens hele det øvrige store Areal indenfor Voldene henlaa ubenyttet. Paa Kortet ses derimod ingen ubebyggede Pladser; alle Gaderne ere førte igiennem i hele deres Længde, fra Øst til Vest, og fra Nord til Syd, og Kanalerne, bestemte til lige til Vinterleie for den vordende Stapelstads Handelsskibe, bære Navn af Kongens, Dronningens, Prinsens og Senatorernes, den sidste udgaaende fra Forum, som var afsat paa reformert Mark, umiddelbart op til Castellet.

Alt dette, som her var projecteret, har, som bekjendt, aldrig set Lyset. Den sidste Rest deraf blev opgivet i 1743, da den Plads, hvorpaa et Slot skulde have staaet, ifølge kongelig Resolution blev bortleiet. Rimeligvis har den Skuffelse, man saa hurtig havde erfaret med Hensyn til Betydningen som Fæstning, i Forbindelse med den udpinte Tilstand, hvori hele Landet befandt sig i sidste Halvdel af det 17de Aarhundrede, en Gang for alle gjort det af med Fredericias Storhed, saa alle Planer derom er opgivne. Men heller ikke de forskellige Privilegier (Birkerod anfører under 9. Novb. 1661: Paa det at Frederiksodde By og Fæstning maatte igien efter sidste Ruin blive opbygget, meddelte Kong Frederik samme Stad nye forbedrede og fordelagtige Privilegier i 9 Artikler forfattede. — Ludvig Holberg siger (Danmarks Riges Historie; 6. Periode, Chr. 5): Anno 1682 blev den Stad Fredericia udi Jylland benaadiget med mange herlige Privilegier, iblandt andre, at alle de, som vilde sætte sig derned, skulde udi 30 Aar være fri for al Contri-

bution, Skat og Consumption, have en fri Religions-
 øvelse, og skulde Jøderne dér have Magt at opbygge en
 ny Synagoge. Bemeldte Stad bekom ogsaa Jus Asyli,
 saa at alle, som flyttede didhen, skulde være umole-
 sterede,) som Byen siden fik til Erstatning for den
 Skade, den havde lidt i Svenskekrigen, formaaede at
 hjælpe den synderlig fremad. Som foran omtalt, blev
 den af Kong Frederik IV paany i Forsvarsstand satte
 Fæstning nedlagt i 1764, og tilsyneladende har Fre-
 dericia slæbt sig gennem hele det 18de Aarhundrede
 indtil Midten af det 19de, uden nogensinde at forvinde
 Følgerne af, hvad den straks fra sin Grundlæggelse
 havde været udsat for. Henved Aar 1800 havde den
 endnu ikke faaet den Havn, som oftere havde været
 den lovet, uagtet Hans de Hofman, som altid levende
 interesserede sig derfor, gjentagne Gange havde fore-
 slaaget Regeringen dens Anlæg. Det maa dog bemærkes,
 at Byen under hans Præsidentskab utvivlsom har haft
 en forholdsvis gunstig Periode, ligesom der ogsaa af
Familien Bruun, som gennem flere Slægtled øvede en
betydelig Indflydelse paa dens Ve og Vel, saavel som
af Raadmand Thomsen, Richter og Deichmann, for
 blot at nævne nogle af dem, der dengang vare knyttede
 til den, har været udfoldet en ikke ubetydelig Virk-
 somhed. At der ogsaa har været en anelig Klæde-
 Industri maa erindres, (herom vidnede bl. a. de mange
 Dugmagere, Tuchmacher, som i 30 og 40ne endnu
 fandtes her) men henimod Slutningen af Frederik VI's
 Levetid var omtrent hvert Spor af alt dette forsvundet.
 De ulykkelige Krige i afvigte Aarhundredes Begyn-
 delse, Tabet af Flaaden og Norge, samt de uheldige
 Aar for Landmændene i Tyverne indtraf jo Alt under
 denne Konges Regering, og Efterveerne deraf ophørte
 først lidt efter lidt. Til en vis Grad havde disse for det

Øvrige Land skadelige Forhold mindre berørt Kjøbstæderne, som egentlig paa den Tid havde en Blomstringsperiode, men, som sædvanlig, gjorde Fredericia en Undtagelse, thi her fandtes meget lidt af den grundmurede Velhavenhed, som dengang dog endnu var et Særkende for de fleste af disse, derimod en Tarvelighed og Nøisomhed, som ikke var af det Onde, om end nok paafaldende for den, der kom andre Steder fra. Dog — saaledes som Byen nu engang var, med sine vidtudstrakte lige Gader, de store ubebyggede, aabne Pladser og de nedlagte Volde, samt med den underlige Blanding af Nationaliteter og Troessamfund, tiligemed meget andet, som nu er forsvundet, havde den sin eiendommelige Interesse.

Hvad der særlig gav de Fremmede, som kom hertil, Anledning til Anke, var de daarlig brolagte Gader. Det var paa hin Tid vel ikke ualmindeligt at finde en mangelfuld Brolægning i Provinsbyerne, men i alle dem, der berørtes af Diligencen, var det dog paabudt, at den Strækning, som passeredes af denne, skulde være brolagt med kvadrerede Sten, og denne Omstændighed var ikke uden Indflydelse paa de øvrige Gaders Tilstand. Fredericia laa derimod udenfor den egentlige Postroute, og kunde derfor ikke rose sig af et saadant Fortrin. Naar man husker Datidens Stenbro, vil man kunne forstaa, at den ikke kan have undergaaet mange Forandringer fra saaledes som den beskrives at være i Slutningen af det 18de Aarhundrede i Pastor L. Wagners »Et Soldaterliv i forrige Aarhundrede« (1880).

Forf.s Bedstefader, som dengang var Lieutenant ved herværende Fynske Infanteriregiment, beklager sig nemlig over, at flere af de Breve, som han skrev til sin Forlovede langt nede i Tyskland, ikke bleve afsendte, fordi han paa sin ilsomme Vei til Posthuset snublede

i Gaderne og fik Brevet saaledes tilsmudset, at der ikke var Tid til at udbedre Skaden inden Postens Afgang. Hvad der skete i 1790, kunde ogsaa være sket i 1840; thi Mage til Forsænkninger og Forhøjninger i Terrainet skulde man vanskelig finde andetsteds. Der var flere Gader som ikke havde Fortoug, men kun en Rendesten i Midten, og i disse var Brolægningen særlig slet. En Frue, som boede i en af de værste, havde ikke med Urette givet den Navn af »Benbrækkegade«³⁾ og denne Betegnelse kunde passende finde Anvendelse paa de fleste.

Paa den anden Side var der ogsaa Fortoug saa høje, at det kunde være livsfarligt at komme de dybe Rendestene for nær. Hvor der var Stenbro, fandtes iøvrigt en frodig Vegetation, da Færdselen ikke var livligere, end at Græsset jo havde frit Spillerum. Men der var ogsaa Gader, og blandt dem nogle af de videst udstrakte, men svagest bebyggede, som slet ingen Brolægning havde, men kun Jordvei, og bugtede sig i Bakke-Dal, med store grønklædte Skraaninger fra Husene ned til Kjørebanelen. Dette var jo alt andet end tidssvarende, men naar i disse Gader Støvskyer hvirveledes i Veiret af Køerne, som dreves hjem af barbenede Vogterdrengene, savnede denne Modsætning til Nutidens kjørende Melkedrengene paa Asphalt dog ikke sin Poesi. Der var vel heller ikke mange Kjøbstæder, hvor man som her paa sin Vei til Skolen kunde fordybe sig i Vandets Rislen i en Grøft eller i Insecternes Summen i Gjærderne en Sommerdag, thi mange Steder inde i Byen, hvor der nu findes tætbebyggede Kvarterer, strakte sig Marker, Haver og Enge, hvilke sidste tillige om Vinteren afgave en yndet Tumbleplads for Skøiteløbere, f. Eks. »Møllers Eng« mellem Venders- og Gothersgade. Saaledes var der paa hin Tid fri Udsigt

fra Vendersgade, udfor Palais'et og d'Hr. Hans og Henrik Møllers⁴⁾ Bopæl, over Enge og Marker lige op til Krudttaarnet ved østre Strand. — Fliser kjendtes saa godt som ikke, kun ved Apotheket og Palais'et fandtes saadanne, og saavidt jeg formoder, var de paa sidstnævnte Sted først anbragte, da Prinsen (den senere Kong Fr. VII) efter Hjemkomsten fra sin Islandsreise 1834 fik det anvist til Bopæl. Tidligere havde det været beboet af den Øverstcommanderende i Nørrejylland. Det var en 1 Etagers Bygning af Bindingsværk, dækket med Puds og havde smalle, storrudede Vinduer til at skyde op. Der fandtes en Mængde smaa oliemalede, ret hyggelige Værelser; men ellers var det Hele meget fordringsløst. Foran Hovedindgangen mod Vendersgade var en anelig Stentrappe, og langs den dengang aldeles ubebyggede Bornholmsgade fandtes en Sidebygning, hvori Palaisforvalteren boede, samt Haven, som strakte sig helt ud til Norgesgade. Nu indtager Banegaarden og dens Territorium hele den Plads, hvor Palais'et og Palaishaven fordem fandtes.

I det Hele taget fandtes her kun faa 2 Etagers Huse. 3 saadanne, gamle Bindingsværksbygninger, som eiedes af Kiøbmændene Høirup, Salomonsen og Cohen,⁵⁾ have uden tvivl hørt til de 8, som Wilse omtaler fandtes her paa hans Tid, ca. 100 Aar tidligere. De vare dog uden nogensomhelst antikvarisk Værdi, ligesom her overhovedet var Mangel paa Antikviteter, da Byen var af forholdsvis ny Oprindelse. Efter Wilses Tid var Antallet af 2 Etagers Bygninger vel forøget med nogle ret solide saadanne, men de hørte dog til de sjældne Undtagelser; Gjennemgaaende vare Husene paa 1 Etage, og Materialet for det meste daarligt Bindingsværk. Mest fremtrædende var den Bruunske Gaard, som paa Hjørnet af Danmarks- og Riddergade⁶⁾ indtog

et betydeligt Areal og imponerede med sin betydelige 2 Etagers Facade til begge Gader. Her boede i Trediveerne den Øverstcommanderende for Nørrejylland, Generallieutenant Castonier, som havde det Hverv at tage sig af Prinsen; desuden flere Officerer og Cavalierer af Prinsens Hofstat, saaledes kan anføres Hofchef, Kammerjunker Holstein og hans Cabinetssecretair Lunding. Der var ogsaa Kjøbmandshandel (Byberg og Johansen), men iøvrigt var Familien Bruuns Virksomhed her paa Stedet dengang ophørt og her fandtes ingen mandlig Repræsentant for Slægten mere tilbage. Ogsaa Bruuns tidligere Eiendom, der nu var i Kjøbmand Brøchners Besiddelse,⁷⁾ som der drev en betydelig Forretning, var ret anselig, hvorimod Byens anden store Kjøbmand, Consul Geelmuyden, ligeoverfor beboede en gammel, lav, tarvelig Bindingsværksbygning,⁸⁾ hvortil der dog hørte et betydeligt Areal, paa hvilket hans Efterfølger, Kjøbmand Ahlmann, senere opførte forskellige større Etablissementer. Fremdeles kan fremhæves daværende Justitsraad Boecks Gaard⁹⁾ (tidl. Hans de Hofmans) med en meget stor Have, som strakte sig omtrent fra Vendersgade helt ud til Norgesgade, og som skal have indeholdt mange Sjeldenheder, da Eieren var en interesseret og kyndig Haveven. Endnu skal blot nævnes Hyrups Gæstgivergaard¹⁰⁾ ved Stranden (paa Wilses Tid tilhørende en Cancelliraad Deichmann og af Wilse beskrevet som »en Sommerpalads i Lidet«, hvilken Betegnelse Efterslægten dog skulde have vanskeligt ved at godkjennde), Apotheket og Krackes Sukkerfabrik;¹¹⁾ men der var dog ogsaa flere andre private Bygninger, som paa én eller anden Maade var mere fremtrædende end de øvrige, der gennemgaaende vare meget uanselige. En Forskjønnelse for Byen var den

1834 af Kammerherre Lorentz opførte herskabelige Bolig i Nærheden af Slesvigs Bastion,¹²⁾ med terrasseformig anlagt Have foran som vel laa indenfor Voldene, men dog udenfor den egentlige By, nemlig paa en af de store ubebyggede Pladser, hvoraf der dengang fandtes saa mange. Den var høit beliggende og præsenterede sig smukt fra Beltet, ligesom der ogsaa fra Bygningen var Udsigt til dette med de forbipasserende Seilere og til Fyn over den lave Søndervold. Navnet »Bellavista« passede paa hin Tid godt, men er nu en Saga blot, efter alle de Forandringer, som i Tidernes Løb ere foregaaede med det omliggende Terrain. Det var her, at Hærførerne Bülow, Rye, Schleppegrell, Moltke og de Meza vare forsamlede hos Commandanten, Oberst Lunding, Aftenen før det berømmelige Slag 6. Juli 1849.

Som Curiositeter maa endnu nogle Huse finde Omtale, nemlig de saakaldte Barakker, af hvilke der tidligere havde været mange, da et Rytterregiment i næstforrige Aarhundrede havde garnisoneret her i Byen. Oprindeligt havde de været benyttede til Indkvartering af Ryttere med deres Koner, men beboedes nu af Fattigfolk og vare meget forfaldne. De havde et ret ejendommeligt Udseende med deres i Forhold til Muren meget høje og noget spidse Tag, men bleve dog i saa Henseende overtrufne af et Hus oppe ved Volden i Kiøbmagergade, hvor Muren næppe var 2 Alen høj. Den i Nærheden boende Capitain Friedrichsen havde, ret betegnende, givet det Navn af »Syæsken«. Desuagtet beboedes det i min Tid af den høieste Mand i Byen,¹³⁾ men hvorledes han har kunnet finde Plads derinde, har altid været mig ubegribeligt. Endvidere var der et meget lille Hus oppe ved Østervold,¹⁴⁾ som sagdes at være det eneste tilbageblevne fra dengang

Svenskerne i 1659 afbrændte hele den øvrige By. (Herom skriver Bircherod i sine Dagbøger: 1659. 11. Maj. Om Morgenen tidlig før Solens Opgang stak Svenskerne, som laa i Frederiksodde, Byen overalt i Brand, saa den tilligemed Kirken og alle indehavende Bygninger plat blev ruineret og lagt i Aske. Hvorpaa den største Del af Garnisonen lod sig strax til Fyn oversætte, men nogle Compagnier drog ind i Skansen (Castellet), den fremdeles at forsvare. Op paa Dagen kom saa et Parti af de allierede Folk ind i den afbrændte By og med dem Kurfyrsten af Brandenburg, som ikke uden stor Medlidenhed ansaa de fattige Indbyggers Graad og elendige Tilstand, og uden Forhaling gav Ordre til at angribe Skansen. — 15. Mai blev Frederiksodde Skandsen af de allierede Krigsfolk heftig beskudt med nogle paa Byens Volde samt et opkastet Batteri plantede Stykker. De svenske indenfor hvilede imidlertid ikke, men fyrede ligeledes stærkt mod Beleirerne med Kugler og Krudt. — 16. Maj: Den svenske Commandant i Skandsen rømte om Natten med hele Besætningen over til Fyn, da han eragtede det forgæves at modstaa Beleirernes Magt. Saa snart det var bleven Dag og man fornam, Fjenden saaledes at være borte, blev Skandsen af Brandenburgerne og Polakkerne saaledes indtagen igjen, men slet intet Bytte fandtes derinde, uden aleneste 12 Jernstykker. Thi alle Metalstykker, samt Proviant, Munitio og andet mere havde Svenskerne ført bort med sig. (Mærkeligt nok kom Castellet netop 190 Aarsdagen efter, 16. Maj 1849 til at spille en Rolle i Krigshistorien som Tilflugtssted for Beboerne under Slesvigholstenernes hin Dag paabegyndte Bombardement af Byen.) I 1657 var det, som bekendt, Anders Bille, der maatte overgive Fæstningen til den svenske General Wrangel. Herom

skriver Tycho de Hofman: Efter at have indset Umuligheden af at holde Fæstningen mod Fjendens Overmagt, og tillige med Mogens Høg trukket sig tilbage til Castellet, hvor han 54 Aar gammel døde den 27. November 1657 af sine under Beleiringen erholdte Saar, fik han Dagen før sin Død Besøg af Wrangel. Denne fandt ham meget nedtrykt over Fæstningens Overgivelse og over, at Corfitz Ulfeld, som den Gang fulgte Carl Gustavs Hær, var tilstede i Wrangels Følge. Bille vilde ikke tale til ham og paa et givet Vink af Wrangel maatte Ulfeld fjerne sig. Kort før sin Død havde Bille den Sorg at erfare, at hans Gemalinde, Sophie Rosenkrantz, tilligemed andre Damer var druknet mellem Jylland og Fyn, under Forsøg paa Flugt for Fjenden. 6. November 1660 blev hans Lig, der indtil da havde henstaaet paa Lögismose, bisat i Odense.*)

Da den preussiske General Wrangel i 1848 commanderede Occupationshæren i Jylland, aflagde han dette Hus et Besøg og skænkede Beboerne en lille Pengegave. Det stod indtil for faa Aar siden uforandret i den Skikkelse, hvori jeg har kjendt det, og som skulde være den oprindelige, men skal nu fremstaa i en forbedret Udgave. Som Efterkommer af den svenske General Wrangel, der i 1657 beleirede Fredericia, interesserede det ham at tage denne historiske Mærkværdighed, som mindede om en af hans Forfædres Bedrifter, i Øjesyn, og, besynderligt nok skulde i 1848, ligesom 200 Aar tidligere, en Wrangel og en Bille staa overfor hinanden som Modstandere her. Skjøndt Fredericia først Aaret efter blev sat i Forsvarsstand var den dog allerede i 1848 udsat for et Bombardement.

*) Dansk biogr. Leksikon III: Anders Bille død 10. Novbr. 1657. Sophie Rosenkrantz død 1667.

Da Forbundstropperne nemlig under nysnævnte Wrangel havde occuperet Jylland, og Preusserne en af de første Dage i Mai vare rykkede ind i Fredericia, hvor de havde heiset de preussiske Flag paa Castelspynten, beskød Capt. Sten Bille, som Aftenen i Forvejen var ankommen i Bæltet med Dampskibet »Hekla« og nogle Kanonbaade, Castellet. Ved denne Leilighed afbrændte »Proviantgaarden« og Fjenden skal have lidt betydelig Skade; men Beskydningen gik ogsaa ud over Byen, hvor en ung Pige blev dræbt i den Del af samme, som laa i Linie med Castellet. Endvidere led Vendersgade en Del. Michaelis Kirke blev ramt, uden dog at tage videre Skade. I Kirkebogen har Sognepræsten, Dr. H. C. Rørdam, som lige havde begyndt sin Confirmandundervisning, tilføjet en Notits om, at han blev afbrudt i denne paa en saa mærkelig og uventet Maade. I Bønnelyckes Eiendom¹⁵⁾ anrettede en Granat ikke saa lidt Beskadigelse paa Fabrikbygningen, en anden gik gennem Taget paa et Udhus, og en 24 Pd. Kugle, som først havde passeret et Sidehus, gik gennem en tyk Grundmur ind i selve Fabriklokalet, hvor den beskadigede en stærk Søjle, og gennem et Skillerum banede sig Vei ind i et Værelse, der lige var forladt. Beboerne søgte nemlig Tilflugt i Kjældere og lignende Steder, som ansaaes for sikre, saa snart de mærkede, at det ogsaa gik ud over Byen. Samme Kugle var i mange Aar, forsynet med Datoen 8. Mai 1848, indmuret paa Gjærningsstedet og opbevarede længe af mig, men blev 1909 afleveret til Hærens og Flaadens Udstilling. Wrangel og Bonin havde samme Dag været inde for at tage den i Øiesyn.

Aarsagen, hvorfor Vendersgade særlig var udsat, maa tilskrives den Omstændighed, at den vicarierende svensk-norske Consul, Kiøbmand Olsen,¹⁶⁾ som boede

i denne Gade, saasnart Beskydningen af Castellet begyndte, gav sig til at heise det svenske Flag udenfor sit Hus, i den Tro derved at gardere sig. Imidlertid opnaaede han derved kun, at Bille, som antog Flaget for at være tysk, netop gjorde det til Maal for sit Skyts. Efter et Par Timers Forløb ophørte Bombardementet, som fraregnet det her anførte, ikke havde anrettet større Molest, men Befolkningen havde dog været udsat for ikke saa liden Ængstelse og Fare, saa længe det varede. (For at hævne sig skjød Preusserne et Par Timer senere Stribs Færgegaard i Brand, og da Capt. Bille hen paa Eftermiddagen trak sig med Flotillen ad Middelfart til, bombarderede de denne By. Jeg, som kort efter kom dertil med Diligencen fra Kiøbenhavn, blev meget forbavset over at se her 2 Bygninger afbrændte og Snedkere staa paa Gaden og forfærdige Ligkister, thi i Kjøbenhavn var Krigen ikke rykket saa nær paa Livet. I Middelfart overnattede jeg og saa Dagen efter de 6 Matroser begravedes, som vare faldne ved Strib.)

Endnu skal nævnes, at der i Kongensgade, nærmest Veien, som førte til Anlæget, fandtes et Hus paa 2 Etager, populært kaldet »Kasernen«, som i Lighed med »Flidens Prøve« i Veile, var opført uden Hjælp af Haandværksfolk, her af en Underofficer alene, men det siger sig selv, at en saadan Spinkelværksbygning just ikke bidrog til Byens Forskjønnelse. Det samme var ogsaa Tilfældet med to Eiendommeligheder, som gav Byens Udseende et Særpræg, høist forskelligt fra hvad man var vant til andet Steds, nemlig Tobakshusene og Soldaterkamrene. — Tobakshusene vare store, aabne, teglhængte Bjælkeskure, hvori den indavlede Tobak en Tid lang ophængtes til Tørring, indtil den var tjenlig til videre Behandling. Da Tobak især

dyrkedes af de Reformerte, forefandtes disse Huse i stor Mængde i den af dem beboede Bydel, dog ikke udelukkende, thi ogsaa i Gader, hvor der boede Avlsbrugere, kunne man træffe dem, i Flugt med den øvrige husrække. — Soldaterkamrene udgjorde et uundværligt Appendix til enhver Avlsbrugers og mange mindre Huseieres Eiendom, da her lige saa lidt som nu fandtes nogen Kaserne, og Soldaterne derfor indkvarteredes hos Byens Folk, for mange af hvilke de udgjorde en væsentlig Indtægtskilde. For det meste kjendelige paa en smal Dør og et bredt Vindue vare de i det Ydre langt fra til Pryd for Gaderne, og hvad det Indre angik, maa der sikkert have været uhyggeligt i disse tarvelige, om Vinteren iskolde Rum. Naar derfor Kakkelovnsfyringen begyndte og Aftenerne bleve lange, fandt Indkvarteringen Tilhold hos Værterne, og da mange af disse, særlig de reformerte vare tysktalende, passede dette godt for Soldaterne, som for største Delen vare fra Sydslesvig eller Hølsten. Om de ogsaa forstod Dansk talte de dog helst Tysk; jeg mindes i alt Fald aldrig at have hørt Datidens Soldater tale andet Sprog. Naar man kom op i den øvre Byende, hvor de især vare tilhuse, summede det om Ørene med Plattysk. Begrebet »Den danske Landsoldat«, som fra 1848 fik saa god en Klang, existerede den Gang endnu ikke her, thi der var neppe mange af de da garnisonerede Soldater, der betragtede Danmark som deres Fædreland, om end Politik overhovedet var ukjendt. Tidligere havde jo Holstenerne været bekjendte for deres trofaste danske Sindelag, men dertil mærkede man ikke synderligt mere. Forøvrigt var man dengang ikke særlig øm over Soldaterne; førend 1. December fik de aldrig Lov til at trække i Vintertøiet, og naar det skete, vidste man ogsaa, at nu var Vinteren begyndt.

Gaderne benævnedes aldrig ved deres rette Navne; kun et Par enkelte, Prinsessegade og Kjøbmagergade gjorde herfra en Undtagelse, men de allerfleste gik under andre Navne. Saaledes kaldtes Danmarksgade Storegade, Danmarksstræde Lillegade, Vendersgade Strandgade, Jyllandsgade Nyvei, Kirkestræde Pottemagergade, Kongensgade den næstøverste Gade, Kongensstræde Bleggade, Dronningensgade den øverste Gade, Riddergade Ryttergade o. s. v.

Ligesom Brolægningen var Gadebelysningen ogsaa meget mangelfuld. Først henved 1836 gjordes der en Begyndelse med en saadan, som dog indskrænkede sig til Anskaffelsen af 3 Gadelygter, hvilket endog ansaaes som et stort Culturfremskridt. Dette beskedne Antal forslod dog kun lidt i den betydelige Udstrækning, som de mange og lange Gader havde, skjønt Lygterne vise- lig vare anbragte paa Steder, hvor Gaderne skar hver- andre. Alligevel kunde det kun være et meget begræn- set Territorium, der nød godt af disse Tranlamper, idet de fandtes paa en kort Strækning af Danmarks- gade, resp. paa Hjørnerne af Venders-, Gothers- og Prinsessegade, som onde Tunger sagde, for at Borg- mesteren,¹⁷⁾ der boede i Nærheden af det første Hjørne, kunde se at finde Vei til Klubben, som laa paa det sidste. Foran Palais'et var der vel 2 Lygter, hvilke dog ikke kunde henregnes til den egentlige Gadebelysning, og ligeledes blev der senere ved Post- huset¹⁸⁾ anbragt en Lygte, som kun tændtes, naar Posten ventedes, hvilket i de Tider ikke gik ret ofte paa; men forøvrigt hjalp Byen sig i lang Tid med disse 3 offentlige Lygter, og det varede adskillige Aar, før- end deres Antal forøgedes. For at færdes paa Gaderne om Aftenen, hjalp man sig da med en Haandlygte, der som uundværligt Inventarium fandtes i ethvert Hus.

Af offentlige Bygninger fandtes foruden nogle Militair Etablissementer egentlig kun Kirkerne og Raadhuset, og ingen af disse udmærker sig i arkitektonisk Henseende. Kirkerne var uden Taarne, fordi, som det hed, saadanne ikke maatte findes i en Fæstning, der jo rigtignok havde været nedlagt i henved 100 Aar. Pontoppidan omtaler dog, at der ved Michaelis Kirke var gjort en Begyndelse til et saadant, som imidlertid i 1767 endnu ikke havde »naaet sin Høide«, og hidtil ikke er kommet videre end til at afgive en lille Udbygning til Klokkerne, der forhen havde været anbragte i et Stillads paa Kirkegaarden, i Hjørnet ved Præstegaardens og den tidligere Cathetboligs Haver. I Tiden mellem 1850 og 60 var der dog tænkt paa Opførelsen af et Taarn til denne Kirke, hvilket efter Tegningen at dømme vilde have blevet til Forskjønnelse for Byen, men da Sognepræsten,¹⁹⁾ som interesserede sig derfor, kort efter blev forflyttet, kom Planen aldrig til Udførelse, forsaavidt til Held for det omliggende Kvarter, der med et høit Taarn som Maal, vilde have været slemt udsat for Beleirernes Skyts i 1864. Tidligere havde Kirken ogsaa havt et Uhrværk, skænket af Hans de Hofman,²⁰⁾ men i den her omhandlede Tid fandtes intet saadant, først henved 1860 anbragtes det nuværende Uhr, omtrent samtidig med at Raadstueuhret, der hidtil havde været Byens eneste offentlige Tidsmaaler, forsvandt med Nedrivningen af den gamle Raadstue.²¹⁾

Michaelis Kirke, ogsaa kaldet Tysk Kirke, fordi den oprindelig var bestemt til Sognekirke for den tyske Menighed og Garnison, blev først efterhaanden, lidt efter lidt, ved Collecter fra samtlige Kirker i Danmark, helt opført af Grundmur. Bygningen paabegyndtes 1668 og den var oprindelig af Bindingsværk. Efter den

Restauration, som i 1828 foretoges, sagdes den at skulle være en Copi af Frue Kirke i Kjøbenhavn, men Ligheden var dog vanskelig at opdage. Det indre var ganske vist derved blevet mere moderne, men ogsaa samtidig berøvet alle gamle historiske Minder fra Fortiden, som man nu engang nødig savner i en Kirke, og den gjorde derfor et forunderlig ensformigt og kedeligt, for al Stemning blottet Indtryk. I denne fornyede Skikkelse, der kun altfor meget bar Præg af den Tid, hvori den var blevet til, holdt den sig indtil ca. 1875, da den underkastedes en ny Restauration. Der havde i gammel Tid været mange Epitafier og »Skilderier«, bl. a. et Portræt af den første tyske Sognepræst Immanuel Cirsovius,²²⁾ Lysekroner, en Mængde Faner til Æreminde for afdøde Officerer (blandt disse fandtes en for Lieutenant Jens Gjelsted, Præsidentens²³⁾ Søn, falden i Slaget ved Gadebusch 1712), 6 aabne Begravelser, foruden meget andet, som Pontoppidan omtaler i sit »Danske Atlas«. 1767 vare ikke mindre end 8 Generaler begravede i Kirken, tillige med mange andre høiere Officerer. Ved Restaureringen 1828 maa dog alle disse ærværdige Fortidsminder ubarmhjertigt være fjernede, thi der fandtes efter den Tid ikke Spor af dem. Om de gamle Generaler berettede Sagnet dog endnu, at de vare komne ned i Kjælderen under Choret, hvor deres Kister ogsaa kunde ses udefra. Kun nogle faa Mindetavler vare bibeholdte, deraf en over Familien Bruun, som oprindelig havde boet i Michaelis Sogn, men senere havde sin Begravelsesplads paa Egeskov Kirkegaard. (Paa denne Kirkegaard fandtes tidligere mange af de saakaldte »Ligtræer«, sortmalede Træstammer med Inscriptioner, og forsynede med Jernfødder, saaledes at de kunde anbringes horizontalt paa Gravene. Den Plet, som den

Bruunske Familie havde valgt, var som et særligt, fra den øvrige Kirkegaard adskilt Anlæg, hvor der mellem Gravene med Mindesmærker over Slægten fra ældre og nyere Tid fandtes en lille Pavillon med en henrivende Udsigt til Nebbegaard og hele den skjønne Omegn ved Randsfjord.) — Om det saa var Altertavlen, var den fjernet, men den var erstattet med et forgyldt Kors paa blaa Grund, forresten den smukkeste Prydelse, som Kirken havde, og langt at foretrække for den Alteravle, som General Sundt senere skænkede den. (Generallieutenant Sundt, hvis Bedrifter tilhørte en længst forsvunden Tid, var bekjendt for sine Excentriciteter, bl. a. for i en ældre Alder at have gennemvandret en Stor Del af Europa til Fods for sin Sundheds Skyld. I levende Live havde han ladet sit Gravsted indrette paa Michaelis Kirkegaard, op til den søndre Side af Kirken, hvor hans Morfader var blandt de der begravede Generaler, og havde forsynet Jerngitteret med Mottoet »Dieu et la vertu«. Ligeledes havde han i mange Aar sin Ligkiste staaende paa Loftet i sin Bolig i Middelfart, men hans Begravelse her foregik uden alle Ceremonier, thi han døde under Krigen, og en Sommer Eftermiddag kørte en Arbejdsvogn med Kisten ind paa Kirkegaarden, hvor den i al Stilhed nedsattes i Graven.) Den forestillede Fristelsen i Ørkenen og var malet af en Professor Hoyer, men der var kun én Mening om, at den var temmelig uheldig, hvorfor den ogsaa paa Foranstaltning af Provst Boisen blev afløst af den nuværende, forestillende Forkyndelsen for Hyrderne i Bethlehem. Hele den nordre Væg nedenfor Choret indtages af to Etager Pulpitur, ligesom der ogsaa under Orgelet fandtes 3 lukkede Stole paa hver Side af Indgangen af hvilke de midterste var betrukne med rødt Fløjelstapet, den

eneste Afbrydelse i den ensformig perlefarvede Række Pulpiturstole. Det samme var ogsaa Tilfældet med den Stol i Pulpituret, nærmest Prædikestolen, som var bestemt for »Prinsen«, medens han opholdt sig her, men senere benyttedes af Commandanterne. Da Kirken var Garnisonskirke, holdtes der, saalænge her var tysk Garnison til visse Tider tysk Gudstjeneste og Altergang for Soldaterne, og ligeledes afgaves der ved Lejligheder som f. Ex. Confirmation, Skildvagter til Tjeneste baade udenfor og inde i Kirken. Paa de 3 store Høitider ledsagedes Psalmesangen af Musik, udført af det samlede Brigademusikkorps, hvilket var af gribende Virkning, og ikke mindre høitideligt var det, naar »Bønnen af Moses« i vældige, brusende Toner lød ud i Rummet som Tegn til, at den da brugelige Offring i Kirken skulde begynde. Indtil ind i Halvtredserne vedligeholdtes denne Skik, som egentlig aldrig havde været velset af Præsterne, ligesom ogsaa Tilslutningen fra Menighedens Side efterhaanden havde tabt sig mere og mere. En Mand af denne (Kjøbmand Syndberg²⁴)) som altid gik i Spidsen ved sli­g Lejlighed, blev dog stadig Traditionen tro, men da han tilsidst kun fik Følgeskab af to, saa at hele Tallet af Offrende indskrænkede sig til tre Personer, syntes Contrasten til det øvrige store Apparat dog for skærende, og fra den Dag blev Offringen i Kirken afskaffet.

I den lange Aarrække, hvor saa mange glædelige, men ogsaa sørgelige Minder knytte sig for Medde­leren til Michaelis Kirke, har denne følgende Sognepræster: Pastor Gude²⁵) († 1840), Dr. theol. H. C. Rørdam (1861—74). Catecheterne i samme Tidsrum vare: Galschjött, Hansen, Fritz, Gidenius²⁶) og Valeur.²⁷) Om en tidligere Sognepræst, Bregendahl,²⁸) har jeg

hørt, at han døde paa Hjemvejen fra Annexsognet, da Vognen var kommen paa Vasebakken, ad hvilken Vei der altsaa paa den Tid maa have været Forbindelse med Erritzøe. Man kunde ogsaa jævnlig høre Provst Hasse²⁹⁾ og Meden,³⁰⁾ hvis Functionstid ikke laa saa langt tilbage, omtale af Folk, som havde kjendt dem. Den første boede i Norgesgade, i den Eiendom, som senere tilhørte Bernhard Schrøder, og den nordvestlige Del af Kirkegaarden, formodentlig ogsaa den nu i samme indlemmede*) »Brøchners Have«, har engang udgjort »Provst Hasses Toft«. Meden, som kom her 1820, havde ladet Kirkegaarden beplante med Træer og Gangene anlægge. En Controvers, som han havde med den anden Sognepræst, foranledigede hans Forflyttelse og dennes Afskedigelse.³¹⁾

Der er vel nu ikke mange som véd, at der bag Kriegergraven fra 1864 findes en stor Fællesgrav, hvori 210 Insurgenter, de fleste faldne 6. Juli 1849, enkelte senere døde af deres Saar, ere begravede. Et enkelt Kors hist og her, sat i sin Tid af Slægt og Venner, betegner Stedet.³²⁾

Førend jeg forlader Michaelis Kirke, maa jeg endnu berøre, at der af de gamle Kirkebøger kunde have været samlet et ikke ubetydeligt Materiale til Fortidens Personalhistorie, især fra Tiden før 1750 eller der omkring, da der ofte er vedføjet Bemærkning af mere eller mindre Interesse. Endnu i Faderen til den bekjendte Præst, Bone Falk Rønne, Albert Rønnes Tid, var dette Tilfældet, men senere førtes de mere og mere skematisk, indtil de ende med den blotte Angivelse af Navne og Datoer. Undtagelserne fra Regelen i denne senere Periode ere ikke flere end at jeg

*) Se Kortet i *H. C. F. Hansen: Fr. St. Michaelis Kirkes Hist.* pag. 45.

erindrer dem. Saaledes findes der ved den i 1806 i en ung Alder afdøde Mads Pagh Bruun,³³⁾ hvis Død af Samtidige er mig fortalt skulde være foranlediget ved, at han i ophedet Tilstand drak et Glas koldt Vand, tilføjet: »Ved Fromhed og Dyd modnedes han tidlig for Evigheden« et Følelses Udbrud, som det maa forbause at finde i disse nøgterne Omgivelser. Endvidere erfarer man, at der endnu saa sent som henimod 1820 er bleven arquebuseret en Soldat paa Michaelis Kirkegaard. Denne Execution foregik, saa vidt jeg ved, paa den Maade, at Delinquenten kom til at overvære sin egen Begravelse, idet han førtes hen paa Kirkegaarden, hvor der var opstillet en Kurv til at optage hans Lig, som begravedes paa Stedet, hvor han var skudd. En Mand, som for ikke længe siden er død i en høj Alder, har fortalt mig, at han havde set Provst Hasse gaa i Ornat ud i Castellet for at »berette« denne Soldat, som ved Lodtrækning var udtaget blandt fire, der havde gjort Mytteri og omringet en af deres Officerer. Paafaldende hyppig støder man ogsaa ved Daabsanmeldelser paa et Navn, som ikke kunde undgaa at indprente sig i Hukommelsen. Det var en Capellans Hustru, som at dømme efter de mange Gange, hvor den Passus forekommer: »Moderens Navn var Anna Scholastica Pagh«,³⁴⁾ maa have afgivet et talrigt Contingent til Efterslægten. Ligeledes forekommer fra en noget senere Tid ved Barnedaab idelig og idelig Navnet Jomfru Cecilie Kragh, saa at hun maa have staaet Fadder til den halve By paa den Tid — et Vidnesbyrd om, at hun, hvem en yngre Slægt har kjendt som Fabrikant B. Schrøders³⁵⁾ Hustru, allerede i sine unge Dage har været søgt for den Omgængelighed, som kendetegnede hende endnu i den sildigste Alder. 19. Nov. 1863 holdt hun Guldbryllup her i Kirken.

I allernyeste Tid har det Indre af Kirken undergaaet en gjennemgribende Restauration, som lader den fremtræde i en meget tiltalende Skikkelse. Først 1872 blev Kirken opvarmet.

Trinitatis eller Danske Kirke var i al sin Tarvelighed heldigere i arkitektonisk Henseende og gjorde med sine takkede Gavle og smaa Udbygninger, omgivet som den var af høie Pyramidepopler og med en Allé af disse fra Kirkegaardslaaen til Indgangen i den vestre Gavl, et ret stemningsfuldt Indtryk. Omgivelserne ere nu forandrede, men saaledes som den da var, ses den paa en Tegning af vor Tegnerlærer i Zoffmanns Institut, daværende Klokker ved Kirken, Hansen. Oprindeligt havde den været af Bindingsværk og ligget i det sydvestlige Hjørne af Kirkegaarden, men denne Kirke afbrændte, da Svenskerne i 1659 stak den øvrige By i Brand, og siden er den ved Hjælp af Collecter paany opført af Grundmur paa den Plads, hvor den nu findes. En lille firkantet Sten med Kong Frederik III's Navnetræk er indmuret til Erindring om, at Kongen paa denne har holdt sin Bøn ved Nedlæggelsen af Grundstenen til *den første* Kirke. En anden Tavle paa Chorets søndre Væg melder, at Kirken er indviet 22. Juli 1690 af Biskop i Ribe, Dr. Chr. Lodberg. Desuden var der en enkelt Mindetavle endnu, men ellers var ikke meget bevaret fra den ældre Tid, da der her ligesom i Michaelis Kirke havde været mange Epitaphier, »Skilderier« og andre Prydelser, som Pontoppidan udførlig beskriver. Der var vel neppe Andet end de 4 Lysekroner og nogle Faner over Altertavlerne tilbage. En gammel Veteran, Grabe, som havde været med i Frankrig 1816—18, vilde vide, at disse Faner vare erobrede af en Oberst Søren Brink,³⁶⁾ der af Pontoppidan og Wilse omtales som havende

tient under 3 Konger og udmærket sig ved Tapperhed i Irland, Nederlandene o. a. St. Heller ikke eksisterede de aabne Begravelser længere, resp. for nysnævnte Oberst Søren Brink samt for Byfoged Amnitzbøll³⁷⁾ og Cancelliraad Hans Marcussen³⁸⁾ til Rask, som havde skænket betydelige Beløb til Kirkerne, Skolerne og de Fattige. Hertil havde de 2 Udbygninger paa den søndre Side afgivet Plads, af hvilke den ene, saa længe jeg kan huske, har været benyttet som Værelse for Præsten. I den anden henstod Olaf Ryes Lig en Tid efter Begravelsen 8. Juli 1849 af de øvrige i Slaget faldne i den store Fællesgrav paa Kirkegaarden, indtil det overførtes til Garnisons Kirkegaard i Kiøbenhavn. Den benyttedes ellers kun som Material-Skur, men er i allernyeste Tid taget i Brug som Ligkapel. — Skjøndt det ikke var nogen smigrende Characteristik en af dens Sognepræster gav af denne Kirke, havde den dog, trods Alt, hvad den havde mistet fra Fortiden, mere end Michaelis Kirke bevaret den oprindelige Stil, hvori den var opført, og den gjorde med sine mange snirklede Træskærerarbejder og hvad der endnu var tilbage, et ret kirkeligt og stemningsfuldt Indtryk, hvorfor den ogsaa var ret hyggelig at komme i. Man stillede dengang ikke store Fordringer i saa Henseende her. Den trængte dog haardt til en Restauration, som den ogsaa fik omkring 1860, samtidig med at Kong Frederik VII paa et af sine Besøg her skænkede den et nyt Orgel. Hvad der ogsaa bidrog til at give den en vis Tiltrækning, var at Kirkesangen altid var ualmindelig god, hvilket skyldtes den her i mange Aar ansatte Chordegner Bache³⁹⁾ og hans Plejedatter, som ledede samme. Foruden Annexet Veilby hørte til Trinitatis Kirke et Landsogn, bestaaende af Byerne Stoustrup og Igum, samt en enkelt spredt Gaard, hvis Beboere altsaa

maatte have deres kirkelige Forretninger udførte her, og det var en vis Ret, at Skolelæreren fra dette lille Landsogn altid om Søndagen mødte udenfor Kirkedøren i Kisteklæderne og med skinnende hvidt Bryst. Paa den temmelig udstrakte Kirkegaard, som omgiver Kirken, fandtes i det sydøstlige Hjørne det eneste offentlige Monument, som Byen dengang havde, nemlig en Bautasten over de 200 jydskes Dragoner, som under Beleiringen 1657 paa dette Sted tog imod den fremstormende Fjende, uden at ville give eller tage imod Pardon, hvorfor de ogsaa fandt deres Grav paa Pladsen. Senere kom den store Kæmpegrav for 6. Juli Heltene til, ved hvilken der i Aarenes Løb er talt mange gode Ord til deres Minde, men ingen af de Fester, som i den Anledning ere feirede og som forhaabentlig ville blive feirede til de sildigste Tider, kan dog sammenlignes med den prunkløse Mindefest paa Slagets første Aarsdag, da Pastor Kallenback,⁴⁰⁾ der ligesom de fleste Tilstedeværende havde Oplevet Beleiringen her, holdt Talen i Nærværelse af dem, som enten selv havde deltaget i Slaget eller hvem activ Deltagelse i den endnu ikke afsluttede Krig forestod. — Iøvrigt var Trinitatis Kirkegaard ilde renommeret for sin fugtige Lergrund, som gav Anledning til, at man sagde, at Ligene druknedes, men til den store Heltegrav synes man dog at have truffet et tørt, sandet Underlag, hvilket imidlertid ikke forhindrede, at der i de nærmest paafølgende Aar ymtes om, at de mange (500) Lig havde haft en uheldig Indflydelse paa Nabolagets Drikkevand. Wilse nævner som den første Sognepræst Mag. Taulovius,⁴¹⁾ og efter ham Mag. Peder Bøgvad, som døde allerede 1658 under den svenske Occupation. Ifølge Wibergs Præstehistorie skal han være bleven nedtraadt i Porten, da han vilde be-

give sig ud i den svenske Leir for at bede om Skaansel for Byen, og døde af Følgerne. Det er hans Eftermand Peter Dorschæus,⁴²⁾ som udviste den bekjendte heltemodige Optræden, ikke at ville bede for Carl Gustav, hvorfor Svenskerne ogsaa stak hans Præstegaard i Brand. Fra 1834—72 var Series Pastorum saaledes: Schönheyder⁴³⁾ (kom førstnævnte Aar herfra til Randers), Jensen⁴⁴⁾ 1834—36 (døde pludselig under et Besøg i Kiøbenhavn), Gamborg⁴⁵⁾ 1837—46, Kallenbach⁴⁶⁾ 1846—56, Pontoppidan⁴⁷⁾ 1856—63, Dr. Clausen⁴⁸⁾ 1863—72 (død som Biskop i Aarhus), Dall⁴⁹⁾ 1872. Af tidligere Præster, som man endnu kunde høre omtale, kan nævnes den senere Biskop Tetens⁵⁰⁾ paa Als, og Biskop Bugge⁵¹⁾ i Trondhjem, samt Pastor Schjerning der til ind i 40erne levede som Privatmand i Byen.

Endnu mindre fremtrædende i det Ydre end de lutherske Kirkebygninger vare de andre Religionssamfunds paa hin Tid. Baade Reformert og Katolsk Kirke lignede nærmest et Pakhus, og Synagogen var i en almindelig Bygning i Riddergade. Det eneste, der udmærkede Reformert Kirke var det blaa Tag, men den laa der, omgivet af sin Kirkegaard, saa forunderlig stum, fordi den ingen Klokker havde. Da Christian V's Dronning, Charlotte Amalie, havde udvirket fri Religionsøvelse her i Landet for sine reformerte Trosfæller, havde Datidens strengt orthodoxe lutherske Theologer sat igjennem, at Brugen af Kirkeklokker nægtedes dem. Kirken blev først opført 1735, og forinden den Tid havde Menigheden holdt Gudstjeneste i et privat Hus, beliggende i Dronningensgade paa den vestre Side, midt imellem Danmarks- og Prinsensgade.⁵²⁾ Ligeoverfor Kirken laa Præstegaarden, som afgav en rummelig og hyggelig Bopæl, hvortil hørte en

stor, smuk Have. I det Indre var denne Kirke, som overalt hos de Reformerte, blottet for alle Prydelser, men efter at den i 1849 havde været benyttet som Lazaret og derefter undergaaet en Restauration ved Professor Herholdt, fremtraadte den i en ret tiltalende, fornyet Skikkelse, fremdeles dog bevarende Præget af en vis puritansk Simpelhed, der stemte godt med Gudstjenestens Aand og Tone. Det var det tyske Sprog, der benyttedes, ligesom ogsaa Psalmebogen var den tyske, for Hertugdømmerne authoriserede evangelisk lutherske, hvis Psalmer vel stod tilbage for de bedste af vore, men blandt hvilke f. Eks. Gellerts dog ved deres Inderlighed, i Forbindelse med den øvrige Gudstjeneste, hvor der lagdes saa lidt Vægt paa det ceremonielle, bidrog til, at man aldrig forlod Kirken uden et velgørende ædrueligt Indtryk.

Var der imidlertid for lidt af det Ceremonielle her, var der til Gjengjæld desto mere deraf hos Katholikerne, hvilket ved mange Leiligheder øvede sin Tiltrækning paa Publikum. Det kan ikke nægtes, at den lille katholske Kirke var hyggeligst at komme i; egentlig var den den mest stilfulde af samtlige Byens Kirker. Der fandtes dengang ingen Overlæsselse med Malerier eller andre Zirater, kun Skade, at man ogsaa her havde fundet det nødvendigt at lade Kalkekosten gaa over det Hele, saa de smukke Søiler og Ornamenter ved Alterpartiet ikke kunde træde ret virkningsfuldt frem. Men alligevel var der, som sagt, Stil, og det tyske Sprog, som ogsaa her brugtes, forekom mig i Forbindelse med Latinen ogsaa at være i Stilen, hvorimod Anvendelsen af det danske Sprog, som senere er bleven indført, ikke synes mig at harmonere med det Øvrige. At de mange Ceremonier og hele det usæd-

vanlige ved Gudstjenesten pirrede Folks Nysgerrighed er en Selvfølge, men der var dog en Leilighed, hvor den samlede en mere interesseret Tilhørerkreds, og det var Sylvester- eller Nytaarsaften, thi den var paa den Tid den eneste af Byens Kirker, hvor der holdtes Gudstjeneste paa Aarets sidste Aften. Paa den bagved liggende lille Plet, der tidligere havde været benyttet som Kirkegaard, fandtes endnu enkelte Grave. I en af disse hvilede en spansk Officer, Marquis da Costa,⁵³) som da Spanierne i 1808 vare her og der var udbrudt Oprør i deres Hjemstavn mod det franske Herredømme ikke vilde overgive sig til Franskændene, men havde skudt sig paa Strandbredden ved Snoghøi. — (En gammel Mand, som først er død i Slutningen af afvigte Aarhundrede, kunde fra hin Tid erindre at have set franske Compagnitømmermænd med store Skødeskind og Øxer; de laa i Kvarter hos Vetter⁵⁴) i Kirkestræde. Ligeledes har han fortalt, at ved en Artillerimajors Begravelse, fra et Hus i Jyllandsgade, mellem Gothersgade og Danmarksstræde,⁵⁵) parade-rede Franskændene i Gaderne og gav en Æressalve, da Kisten bares ud af Huset, ligesom de ogsaa senere enkeltvis fyrede Geværerne af ned i Graven.) — Siden December 1865⁵⁶) har Kirken havt et Taarn. — I Synagogen undlod den eiendommelige østerlandske Ritus og det hebraiske Sprog, som her anvendtes, ikke at pirre Nysgerrigheden, især hos Ungdommen, som her havde Leilighed til at se mange den bekjendte Personer spille en Rolle, vidt forskjellig fra den i det daglige Liv. Det var saaledes ikke altid let at bevare den Respect, som Stedet fordrede, og man turde f. Ex. neppe vove at skotte hen til den Plads, hvor Slagter Leiser (Eliezer), kjendt af ethvert Barn paa Gaden,

undertiden foretog nogle eiendommelige Manøvrer med et stort, hvidt Ulddækken, hvori han indhyllede sig, ikke ulig Strudsen, der skjuler sit Hoved i en Busk. Saa indgroet var Forestillingen om Handel, hvor han eller nogen af de kjendte Sjakkerjøder var tilstede, at Menigmand troede, de solgte de 10 Bud, naar disse ved en Fest bares i Procession omkring i Kirken.

Raadstuen var, om end ikke synderlig rummelig, da den kun bestod af en Længe til Gaden, og hverken havde Side- eller Bagbygninger, efter Datidens Forhold ikke saa uanselig. Foran Hovedindgangen var en høi Stentrappe, med Opgang fra begge Sider og derunder et aabent Rum med Jernstænger for, hvilket tidligere havde været benyttet til Gabestok. Den var opført i 1760, omtrent paa samme Plads som den nuværende Raadstue, men saa meget længere frem mod Gaden, at den kun var skildt fra denne ved Fortouget, og blev, som bekjendt nedbrudt, netop 100 Aar efter, i Juni 1860. Tidligere havde Raadstuen været i Prinsessegade,⁵⁷⁾ men var paa Hans de Hofmans Initiativ flyttet til Vendersgade. Han havde ogsaa skjænket den det lille Uhr, hvis Slag hørtes temmelig tydeligt, selv i længere Afstand, og som egentlig var Byens eneste offentlige Uhr, da et Seierværk, som fandtes i Trinitatis Kirke, neppe engang var til Nytte for de nærmeste Ombøende, fordi det altid var i Ulave. Iøvrigt angaves Tiden ved Ringning med Kirkeklokkerne 6 Gange daglig mellem Kl. 5 Morgen og 7 Aften.

Hans de Hofmans Navn møder os jevnlig i Fredericias tidligere Historie, men hans Tid laa for fjern til, nogen mundtlig Tradition derfra kunde været naaet til mig.⁵⁸⁾ Dog har jeg kjendt Folk som mindedes, at »den gamle Conferentsraadinde« (hans Enke) boede i Boecks Gaard, og at hun havde en

Kareth,*) som var til Tieneste ved Barnedaab og lignende Leiligheder. Ligeledes vidste de at fortælle, at hun havde havt et Lystanlæg i Hannerup, hvor der endnu i deres Ungdom fandtes høje Bøge. Af disse var der dog ikke Spor tilbage i Midten af forrige Aarhundrede, thi »Hannerup Krat« svarede dengang godt nok til sit Navn, da det kun bestod af Tjørn og andet lavt Krat, hvormed nogle mod Beltet vendende Banker vare bedækkede. Først henved 1860 blev paa Foranledning af Kammerherre de Thygesen til Damgaard,⁵⁹⁾ Begyndelsen gjort til Anlæg af en Plantage, som nu igjen er voxet op til en Lystskov. — Der findes ogsaa hos Putendorf et Kort over Fredericia og nærmeste Omegn, som er optaget paa Beleiringens Tid af den førnævnte Erik Dalberg. Paa dette Kort ses »Hannerup Wald« i Forbindelse med Fuglsang at have udgjort en temmelig samlet Skovstrækning, som formodentlig senere er bleven sløifet af Hensyn til Fæstningen. Kortet er optaget paa Stedet under Beleiringen 1657 og giver en god Oversigt over Beleirernes og de Beleiredes Stilling saavel som mange dermed i Forbindelse staaende Enkeltheder, og er i det hele taget interessant og correct. At Tegneren har indhentet sin Kundskab om Stednavne hos Beboerne, ses deraf, at Landsbyerne findes paategnet med Navne, saaledes som disse endnu paa min Tid udtaltes af Bønderne der paa Eggen, f. Ex. Treil (Trelde), Taule (Taulov), Harsle (Herslev), Gusse (Gudsø), Øste (Østedgaard), Piest (Pjed-

*) I 30erne og 40erne var man dog kommen saa vidt, at der holdtes 2 à 3 Lejekarether, for hvilke der var Brug nok, da kun de færreste af dem, som holdt Befordring, selv havde lukket Vogn. Ved Leilighed, hvor mange Mennesker vare samlede, f. Ex. større offentlige Baller, kunde det jo imidlertid ofte vare længe, førend Touren kom til at slippe hjem for dem, som havde været sidst paa Færde med Bestillingen af disse 2—3 Karether, som hele Byen var enig om at dele imellem sig.

sted), Haate (Harthe) o. s. f., hvilket tager sig snurrigt ud ved Siden af den latinske Forklaring, som ledsager Kortet. — I den søndre Ende af Raadstuekjældereren var der Bolig for Arrestforvareren, som tilligemed 2 Politibetjente og 5 Vægttere besørgede den offentlige Sikkerhedstjeneste. I den nordre Ende boede den ene af Vægterne, en Tid en Vægter Lang, der dog ikke svarede til sit Navn, thi han var en uanselig lille Mandsling, som neppe kan have været farlig for Urostifterne i det ham betroede vidtløftige Kvarter i Byens østlige Udkant. Hvorfor han i Stedet for Morgenstjerne havde en Stang med et Knivsblad paa, er mig ikke bekjendt, men formodentlig er hans reglementerede Værge blevet ham frataget ved Overfald, thi man hørte ofte, at Vægter Lang havde faaet Prygl, hvortil der just ikke hørte saa megen Courage, da han maa have været let at overmande. Tidligere havde det ikke kunnet lade sig gøre at forgribe sig paa en Vægter, men for Vægter Langs Skyld vides dog ingen at være kommen i Tugthuset, saaledes som det efter Sigende for længere Tid tilbage var vederfarede nogle Sukkerhuskarle der havde banket en saaden, — hvilket altid anførtes som Eksempel paa, at »en Vægter havde en stor Ret«. Naar Wilse i sin Beskrivelse af Fredericia (1767) lader Raadstuekjældereren huse en Raadstuebetjent og 4 Vægttere, foruden at afgive Plads til 3 »Arrestkamre« da er det undgaaet ham, at der bag Raadstuen laa en lille Bolig for 3 Vægttere, og at kun den ene tilligemed Arrestforvareren boede i Raadstuekjældereren, hvor Pladsen til Arrestanter endda maa have været kneben nok paa et Fladerum af vel ikke over 5000 Al. Med Undtagelse af et lille tilgittret Vindue ved den ene Side af Trappen og et lignende under denne indenfor »Gabestokken«, indtoges hele Facaden

af Kjælderens til Gaden af de 2 anførte Beboelseslejligheder, hvis Familier maa have levet i det venskabeligste Forhold til Arrestanterne, med hvilke de var sammenpakkede i saa snevert et Rum. Man kunde saaledes ikke saa sjældent se en Arrestant klavre over Plankeværket om Raadstuegaarden og begive sig hen i Arrestforvarerens Have, der laa op til Kirkegaarden, hvorpaa han efter udført Arbejde, i al Gemytlighed vendte samme Vej tilbage igen. Ligeledes kunde man se Arrestanterne skære Brænde paa alfar Vei mellem Raadstueplankeværket og den bagved liggende Vægterbolig, og til Byærinder idetmindste i Nabolaget, anvendtes de ogsaa. De 3 Vægttere, som boede i Vægterboligen (den 5te boede andetsteds) i min Skoletid maa jeg skænke en kort Omtale. De hørte paa en Maade til vort Nabolag, men saas iøvrigt sjældent om Dagen, eftersom de da enten sov eller optraadte i et Slags Incognito uden alle deres sædvanlige Attribute, saasom Kabuds, Morgenstjerne m. m., hvilke syntes at omgive dem med noget vist mystisk, der ikke undlod at gjøre Indtryk paa Børns Phantasi. Især kunde man nok blive bange for Per Vægter, der var en gammel Mand, naar han gik og brummede sine Vægtervers i de mørke Gader. Ved Jul eller andre Høitider standsede han udenfor visse Huse i sit District og gav et til Festen passende Vers til bedste; det var jo en meget smuk Skik, men den musikalske Nydelse har neppe været stor. Anderledes var det med Anders Vægter, som kunde gaa op i de høie Toner, og hvis Sang havde et vist teatralsk Sving, hvorfor han ogsaa gerne koketterede med den. Den lød heller ikke ilde, men det var dog med en vis Gysen man som Børn turde møde disse Skikkelser efter Kl. 10 og modtage deres »Godaften«, der syntes at komme fra en under-

jordisk Verden. Den tredie i Forbundet var Vægter Niss. Jeg er tit bleven oppe til Kl. 11 for at overbevise mig om, at han raabte Verset til dette Klokkeslet saaledes:

Gud Fader os bevare
De Store med de Smaa,
Hans heilig Engelschaare
En Schanze om os slaa;

thi mine Skoledrenge Øren kunde ikke forlige sig med det; det var altfor ugrammatikalsk, og at kunne gøre sig skyldig i slig en Fadaise, formindskede i altfor høi Grad den Værdigheds Nimbus, hvoraf han syntes omgivet. Mange Aar efter fik jeg Forklaringen, idet en Sønesøn af ham har fortalt mig, at Vægter Niss var fra Frankfurt am Main, og at han som en fattig Skræddersvend ikke maatte faa en Billedskjærer Aackermanns Datter i Frankfurt an der Oder, hvorfor han i længst forsvunden Tid havde bortført hende, hvorpaa de, benyttende sig af Jus Asylis, vare tyede til Fredericia, der altsaa ogsaa afgav et Tilflugtssted for ulykkelige Elskende.

*

Her fandtes paa hin Tid ikke faa Personer, om hvilke det sagdes, at de af forskjellige Grunde vare komne herind som Asylanter. Et Exempel paa Benyttelsen af Asylretten i lignende Øiemed som det nysnævnte er mig bekjendt fra en Mand paa vor Fabrik. Han var Katholik fra Iglau, langt nede i Tyskland, og skulde ligeledes for mange Aar siden have bortført sin Kone, om det var fra et Kloster eller fordi hun var af høiere geistlig Familie, som ikke vilde tillade Forbindelsen, erindrer jeg ikke, men noget saadant blev der

almindelig fortalt. Konen bar, trods den fremskredne Alder, Spor af at have været endog ualmindelig smuk, og Døttrene slægtede hende paa, hvorimod hans Ydre vanskelig kunde tænkes nogensinde at have været be- daarende.

Denne Mand fører mig til at omtale det Blomster- liebhaveri, som paa den Tid fandtes i Byen, og naar jeg tænker tilbage derpaa, kan jeg ikke nægte, at der ved denne Sport, om man saa vil kalde det, var noget vist hyggeligt, som man savner i Nutiden. I sin lille Have i Kirkestræde, som uagtet Mandens beskedne Stil- ling, udelukkende var viet Blomsterdyrkning, havde han bl. a. en saa righoldig Samling af Tulipaner, at de paa Nutidsudstilling værdig vilde have kunnet kon- kurrere til 1ste Præmie. Ligeledes var der en Mand i Danmarksstræde, Per Sennepsmaler, som særlig lagde Vind paa denne Blomst og havde maaske den mest fuldendte Samling i hele Byen, hvorfor han ogsaa al- mindelig betragtedes som en Autoritet paa dette Om- raade. Særlig maa ogsaa fremhæves Oberstinde de Fischer f. Geelmuyden,⁶⁰⁾ naar Talen er om Tuli- paner (hun var i det hele en meget kyndig og heldig Blomsterdyrker), samt Postmester Clausen, men der var mange flere, som exelerede i deres Dyrkning, da der saagodtsom til hvert Hus hørte en Have. Den røde monstrøse(?), kaldet »Admirale von Constantinopel« var paa den Tid en almindelig attraaet Nyhed. Som saadan fandtes ogsaa hos »Prindsens Gartner« i Pa- laishaven⁶¹⁾ en hvid med ganske smal rosa Kant, af ham kaldet »Frøken Fanneskjold«, men den som bar Prisen fremfor alle, var en hvid med mørk pensée, næsten sort Tegning, hvilken sagdes at stamme fra en Capitain Seidenitz,⁶²⁾ som engang havde været her i Byen. Uagtet hvide Tulipaner med pensé just ikke

høre til Sjeldenhederne ved jeg dog aldrig at have set nogen tilnærmelsesvis komme denne nær i Formens og Tegningens Finhed, selv paa de ikke faa Tulipanudstillinger i nyere Tid i Kiøbenhavn. Der existerede, trods Standsforskell, ligesom et Forbund mellem alle Tulipanvenner, idet man gjensidig tilbyttede sig Løg for at faa sin Samling saa righoldig som mulig, og Enhver satte en Ære i at kunne opvise den størst mulige Variation i sin. Man kunde saaledes i Tulipantiden forefinde en Slags private Udstillinger af denne Blomst i Friland, der vare nok saa interessante som de nuværende med mange Vidtløftigheder iværksatte, mere officielle.

Ogsaa Dyrkningen af Potteplanter dreves til stor Fuldkommenhed, og det ikke alene af mere almindelige, som let trives og er at se i ethvert Hus, men her fandtes en høit udviklet Blomstercultur. Der var næsten ingen Frue eller Frøken i Byen, uden at de befattede sig dermed, og med Held. Usandsynligt er det vel ikke, at dette Blomsterliebhaveri fra først af har været indført med de mange Fremmede, der vare komne hertil sydfra (det var altid fra Syd de kom, thi hvor forskellige Nationaliteter her end fandtes repræsenterede, kjendte man dog dengang endnu ikke til svensk Indvandring her paa Stedet). Saaledes har den katholske Pastor Haas sikkert ogsaa hørt til de ivrige Blomsterdyrkere; idetmindste efterlod han ved sin Afreise fra Byen et sjeldent Pragtexemplar af en *Cactus speciosus* til Fru Fibiger, (som hørte til hans Menighed), hvorfor hun fik Præmie ved en Udstilling i 1846. Iøvrigt var det Pelargonier's, Fuchsier's, Cine-rarier's, Calceolarier's, Petunier's o. a. Modeperiode, og der dukkede jævnlig nye Varieteter op af disse Yndlingsblomster snart i dette, snart i hint Vindue. Særlig

havde Fru Fibiger sine Vinduer fyldte med Potteplanter, blandt hvilke hyppigt forekom en eller anden Nyhed. Der var mange Steder i Byen, hvor man kunde beundre en Udstilling af Floras Gaver. Jeg har allerede nævnt Oberstinde de Fischer, som en af de heldige Dyrkere; ogsaa Fruerne Næraae og Mechlenburg i vort Nabolag hørte til disse, men der var mange flere, som det vilde blive for vidtløftigt her at anføre. Kun én maa ikke glemmes, nemlig Frøken S. Pogewisch, en overordentlig nydelig ældre Dame, hvem Æresprisen i saa Henseende vel nærmest tilkom. Paa min Gang til og fra Skolen øvede hendes Vinduer en stærk Tiltrækning, thi der var altid noget ekstraordinært at se. Det var heller ikke undgaaet hendes Opmærksomhed, at hun havde en trofast Beundrer i mig. Især mindes jeg en lille Blomst i hendes Samling, paa hvilken Charakteristiken »yndig« i alle Maader vilde passe. Det var en *Pelargonium tricolor* hvis underste Blad var rent hvidt, dernæst kom to hørirøde og de øverste vare næsten sorte. Jeg har aldrig nogensinde set den hverken før eller siden, og den har trods gjentagne Forespørgsler ikke været til at opdrive, hverken fra Holland eller andre Steder, indtil den nu efter mere end 50 Aars Forløb, paany dukker op i en londonsk Handelsgartners Catalog (William Bull). En anden Blomst som længe har været sat i Skygge, men som nu igjen med Rette kommer til Ære og Værdighed, nemlig Neliken, forekom ogsaa dengang i sjældent udmærkede Exemplarer, formodentlig som en Efterslæt fra den Tid, da den ligesom Tulipaner var Gjenstand for særligt Liebhaveeri. At den nu igjen er ophøiet til Modeblomst forøger ikke det Værd, som den ved sine mange Fortrin forud besidder.

Da Frøken Pogewisch døde (saa vidt jeg husker i

Febr. 1843), sendte Kammerherre Riegels paa Snoghøi, som da nylig havde stiftet Haveselskabet, en Krans til hendes Kiste med Signatur: »Fra Haveselskabet til Blomsternes tro Pleierinde«. Dette var ikke alene en Paaskjønnelse af hendes Interesse for Blomster, men næsten en lille Begivenhed, thi man kjendte dengang her saagodt som ikke til Kranse af levende Blomster, endnu mindre til den Overlæsselse med saadanne, som i den senere Tid er bleven Brug, men tog, især om Vinteren tiltakke med et Par Moskranse med hvide Evighedsblomster, som Levenrandører af hvilke kan nævnes Trine Beck og den en Tid som Bud for Frederiksklubben bekjendte Madam Mikkelsen. — En anden Æresbevisning som ved denne Lejlighed vistes Frøken Pogewisch var den, at Prindsen, der siden Fr. VI's Død opholdt sig paa Fyn som Kronprinds, havde ladet sig repræsentere ved Kammerherre Schøller, hvem selvfølgelig Ærespladsen i denne Egenskab var indrømmet, saaledes at han solo, i Afstand fra det øvrige Følge fulgte nærmest Kisten i Processionen gennem Gaderne. (Jeg skulde tage meget feil, om det ikke var ved den i samme Hus boende Oberstlt. Heyns Begravelse, at Kronprindsen personlig fulgte i Processionen.) Hun var i det hele taget meget yndet og søgt i Selskabslivet, og man sagde, at Aarsagen til hendes Død skal have været, at hun 7 Aftener i Træk havde været i Selskab, hvilket dengang ansaaes for en uhørt Anstrengelse, men det er sandsynligere, at den strenge Frost, som det paa samme Tid var, har øvet sin skadelige Indflydelse. Blandt Militæret fandtes ogsaa særlig kyndige Blomstervenner, saaledes f. Ex. Lt. Löwenhjelm jr. (Hans Navne, som kaldtes gamle Löwenhjelm, var bekendt for sin Mutterwitz) af Byens gamle Regiment, men ved 13. Bataillons Ankomst her-

til fra Slesvig efter Reductionen 1842 fik Blomsterdyrkningen nyt Opsving, idet der, saavel blandt dens Officerer som Underofficerer, fandtes mange med sjelden Smag og Interesse for Havevæsen og hvad dertil hørte. Exempelvis skal jeg nævne Lieutenanterne Jenssen, Tusch og Techt, samt Underofficererne Hallas, der excellerede heri som paa saa mange andre Omraader, og den senere under Bombardementet omkomne Hoboist Hardenberg, men der var mange andre. Fremragende i saa Henseende var ogsaa Lt. Hummel, men han hørte nok til 12' Bataillon. I de senere Aar før Krigen kom til visse Tider en Vogn fra Gartner Flaystrup i Horsens med Potteplanter paa Torvet, men af egentlige Handelsgartnere fandtes her ingen. Et yndet Valfartssted for Blomsterelskere var dog »Prindsens Have«, hvor der fulgtes godt med Tiden, og hvor man kunde faa en Blomsterpassiar med Gartner Christensen, som altid var villig til at tilfredsstille Videbegærligheden og give nyttige Raad og Vink, ligesom det ogsaa havde sin Interesse at passiare med hans Kone. Voldmester Jensen drev ogsaa privat Gartneri ved Siden af sine Planteskoler, men han tilhørte mere en senere Tid. Henimod Slutningen af Fyrerne var Georginen begyndt at blive Modeblomst, og der arrangeredes en Georgineudstilling af Haveselskabet i Gothersgades Exerccerhus, hvilken iøvrigt blev en af dettes sidste Livsytringer, thi den kort efter paafølgende Krig øvede ogsaa sit Ødelæggelsesværk her og afsluttede dets kortvarige Existents. Desuagtet vedblev Snoghøi Have dog, ogsaa efter Kammerherre Riegels Død, bestandig at øve sin Paavirkning og høine Sandsen for Blomstercultur her paa Egnen.

*

Ved nylig at omtale 13de Bataillons Underofficerer mindes jeg, at det ikke alene var Havevæsen de havde Interesse for, men at de ogsaa i andre Retninger lagde Intelligents for Dagen, saaledes f. Ex. ved Dilettantforestillinger, som de gav i de umiddelbart forud for Krigen 1848 gaaende Aar. Disse bestod af Smaastykker og Tableauer, satte i Scene af den opfindsomme Hallas. Der spillede kun paa Tysk og snurrt nok har jeg ved dem set Erik Bøgh's »Tre for en« udført som »Drei für Eine« (formodentlig oversat af Hallas til dette Formaal, dog med Udeladelse af Sangene), før end jeg lærte den at kjende paa Dansk. Da 13. Bat. imidlertid først kom her fra 1854, er det muligt, at det har været efter Krigen. (Tilføjelse: Det var 2. Febr. 1853 jeg saa »Drei für Eine«, udført hovedsagelig af Menige af 12. Bat.) Hvor lidet sandsynligt det end kan være, at man paa den Tid kunde spille tysk Comedie i en dansk By, var det i alt Fald Ord til andet Erik Bøghs Vaudeville i tysk Forklødning. Af Officererne spillede ligeledes jævnlig Comedie siden 13. Batts. Ankomst hertil, og de gav ogsaa Initiativet til Oprettelsen af en Sangforening, som den kort efter udbrydende Krig dog gjorde Ende paa. Jeg erindrere, at der paa en af dens Concerter af en Damekvartet (Fru Cathala, Frøken Döcker fra Odense, gift senere med Husum, der var en af de bærende Kræfter, Frøken Mathilde Schröder og Frøken Osten) blev sunget den østerrigske Nationalsang: »Gott behüte Franz den Kaiser, Unsern guten Kaiser Franz« etc. Ingen anede vel dengang, at »des guten Kaiser Franz's« Fødselsdag inden 20 Aars Forløb skulde blive feiret her med Kanonsalut fra Voldene og al anden Honnør af de os iøvrigt vel-sindede Østerrigere. En passant skal jeg berøre, at der

foruden Baller om Vinteren afholdtes Maskerader i begge Klubberne, Frederiksklubben og Asp's, i hvilken Anledning der da forud for en saadan udfoldedes en travl Virksomhed omkring i Husene og iagttoges den dybeste Hemmelighedsfuldhed med Hensyn til hvad den og den »skulde være«. Ved en af disse gjorde en »Madame Voltisubito« stor Lykke, og der taltes længe derom, men ellers var nok »Nattens Dronning« som et let overkommeligt og ret imponerende Costume for Damer meget yndet, og for Herrer var en rød Mandsdragt fra det forrige Aarhundrede, hvilken havde tilhørt en afdød Postmester Lorentzen,*) af hvis Familie den opbevaredes og beredvillig udlaantes, saa begjæret, at den gik igen paa alle Maskerader. At der i øvrigt ved disse Maskerader udvistes megen Opfindsomhed og Smag, baade i comisk og mere serieux Retning, ligesom der ogsaa opførtes Kvadriller i Nationaldragter, maa dog bemærkes. Blandt Adspredelserne for Børn maa jeg omtale Børnemaskeraderne, hvoraf der imidlertid kun har været afholdt to. Den ene var hos Fru Fibiger, kun for Piger, og dog var een Dreng, Mathias Honoré, saa lykkelig at være admitteret dertil. Den anden var hos Capt. Friedrichsen, baade for Piger og Dreng, og alle mødte i Costumer, som fordrede ligesaa mange Forberedelser som til de Voxnes Maskerader. Der var enkelte Forældre, som syntes, at det var at forvænne Børn og vilde ikke tillade deres Børn at tage Del deri (man kjendte dengang ikke Middagselskaber for Børn) men vi, som vare med, fandt det mageløst. Bemeldte Fru Friedrichsen maa i det hele taget have interesseret sig for Maskerader, thi til en

*) Peder Lorentzen, 5/7 1743 til 13/7 1796, Raadm. 17/3 1752. Sønnen, Prokurator Niels L. efterfulgte Faderen i Embedet.

Maskerade for Voxne, som holdtes i Asp's Klub, havde hun skrevet en Sang, som sluttede med følgende træffende Bemærkning:

Vi juble til den klare Dag,
 Oh, Dansens Toner kalder,
 Hist ingen Maskerade er,
 Naar Livets Forhæng falder.

Af offentlige Forlystelser var her ikke mange, dog gæstedes Byen jævnlig af omreisende Skuespillerselskaber. Medens Prindsen opholdt sig her, altsaa i Tidsrummet mellem 1834 og 1840, erindrer jeg ikke andre end Tietchens Selskab; senere kom Müllers, som paa den Tid var det bedste i Provinserne, og iøvrigt have alle Datidens omreisende Selskaber været her, saa der var aldrig Mangel paa theatralske Forestillinger. For Aaret 1847 kan jeg dog ikke svare, da jeg dengang var fraværende fra Byen, og det er meget muligt, at det i Krigsaarene har været smaat dermed, men i alt Fald fandt der i disse jævnlig Dilettant-Aftenunderholdninger Sted paa Klubben af de mange Officerer, som laa her i Cantonnement om Vinteren. Engang i Begyndelsen af Prinsens Ophold var her en Tournee fra det kgl. Theater i Kiøbenhavn. Hvem den bestod af erindrer jeg dog ikke, men Navnene Stramboe og Petrine Fredstrup fandtes blandt Personalet. Derimod kan jeg ikke tænke mig, at det Selskab af Skuespillere fra det kgl. Theater, som i Tyverne gæstede andre af Jyllands Byer, (og fra hvis Besøg »Cendrillon« og Fremstillinger af denne Rolle altid omtaltes med Henrykkelse af de Gamle) nogensinde har været her, navnlig fordi der før Prinsens Tid ikke fandtes noget Theater eller andet passende Lokale. Et saadant Selskab kunde dog

ikke godt optræde i Hans Højrup's Lade, der i Fortiden skal have været benyttet bl. a. af det Beckerske Selskab til dets tyske »Haupt- und Staatsactionen«, f. Ex. »Das Donauweibchen«, som spillede i 2 Aftener. Endnu mindre kan Raadstuen have været egnet dertil, hvor Pladsen var yderligere indskrænket. Dog vides den ogsaa at have været brugt i saadant Øiemed; jeg har saaledes hørt omtale, at et, vistnok tysk, Selskab, der bestod af 2 Herrer og 2 Damer optraadte her under høist primitive Forhold. Scenen dannedes af Skærmbrædter, og de laante det meste af deres Garderobe i Byen, men stillede heller ikke større Fordringer til Correcthed i Toilettet, end at Damerne optraadte som Dronninger i Sirtses Kjole. Om de paa deres Tournee her fik samme Medfart som i Horsens, hvor Datidens jeunesse dorée (d. v. s. velhavende Borgersønner) anskaffede sig store Læderbolte til at bombardere dem med, er mig ikke bekjendt, da det var længe før min Tid. Mit Kjendskab til tidligere Theaterforestillinger her indskrænker sig til, at jeg engang har set »Kjøge Huskors« i Exercerehuset i Gothersgade, vistnok af Werighs Selskab, men iøvrigt knytter mine første bevidste Theatererindringer sig til det Theater, som paa Frederiksklubben blev indrettet for Prinsen og paa hans Foranledning, samt til det Tietchenske Selskab, der som nys omtalt, i hans Tid var ene om Budet. Jeg skal nu fremdrage nogle af mine Erindringer fra dette Theater, og vil begynde med det Tietchenske Selskab. Den første Forestilling, jeg var tilstede ved, aabnedes med et Stykke, der hed »Matrosen«. Med umaadelig Spænding imødesaas det Øieblik, da Tæppet rullede op, og Hr. Adami som bretagnisk Bondedreng befandt sig ene paa Scenen, sovende i en Lænestol. Phantasien havde her et vidt Spillerum i Forventning om, hvad

der vilde komme efter; men iøvrigt mindes jeg ikke meget af Stykkets Indhold. I senere Aar havde jeg ofte Leilighed til at følge denne flinke Comiker, baade paa Fredericia Theater og andre Steder, hvor han optraadte, og jeg fulgte ham til det sidste, idet jeg lige til hans Død saa ham som daglig Gæst i Kjøbenhavns Industriforening. Han ledsagede dengang sin Søster, Jomfru Adami, som gav de unge Pigeroller, og hvem jeg ligeledes senere har haft Leilighed til at følge paa hendes Skuespillerbane. En anden ung Dame, der siden kom til det kgl. Theater, hvor hun dog aldrig spillede nogen fremtrædende Rolle, optraadte ogsaa en Tid ved dette Selskab. Det var den meget unge Jfr. Andersen, der navnlig som »Dronningen paa 16 Aar« overalt i Provinsen gjorde fænomenal Lykke, og bl. a. i Horsens havde stukket Hjerterne i Brand hos Latinskolens Disciple, af hvilken En (en Onkel af mig) yttrede sin Begeistring ved at forære hende en Canariefugl i Bur — en Gave, som Moderen, der fulgte hende, ikke nærrede Betænkelighed ved at tillade hende at modtage. Af andre Skuespillere, som vare knyttede til Tietchens Selskab, erindrer jeg Hr. og Mad. Bentzen, Söborg, Rau, Haurowitz, Jfr. Nielsen (senere gift med Haurowitz), Jfr. Sichlau, Steiner (Musikdirecteur) m. fl. Det var et særdeles godt Repertoire, som dette Selskab bød Publicum. Alle Nyheder fra det kgl. Theater gjorde snarest muligt efter deres Fremkomst Ronden i Provinserne, ikke alene Heibergs Vaudeviller og de ypperlige Scribeske Comedier, for blot at nævne nogle, men selv saadanne Stykker, som fordrede stort Udstyr, f. Ex. Capriciosa, Svend Dyrings Hus, Elverhøi og Oehlenschlägers Tragedier. Naturligvis var den meget indskrænkede Scene ikke egnet for Udførelsen af saadanne, men man blev dog bekendt med dem, og hvad

der præsteredes var efter Forholdene respectabelt. Skjøndt jeg med stor Interesse fulgte Forestillingerne, af hvilke jeg vel har set de fleste, kan jeg selvfølgelig ingen Mening have om Spillets større eller mindre Fortræffelighed, men det er dog rimeligt, at der har været opbudt Alt til Prinsens Underholdning, og desuden have flere af de da optrædende Skuespillere senere hævdet deres Plads paa Hovedstadens Privattheatre. At det iøvrigt var tarvelige Theaterforhold for Hs. kgl. Højhed at tage tiltakke med, hvilket ret strax skal berøres nærmere, kan ikke nægtes, men i én Henseende havde de Spillende en Assistance, som kun faa Pro vinsbyer kunde byde paa, nemlig fra Orchestret, der var besat med Regimentsmusikken, som udfyldte de tidt meget lange Pauser mellem Acterne. Tilskuerpladsen (Frederiksklubbens Balsal) hvis Gulv var til at skruue op, naar der spilledes Comedie, rummede ikke over 300 Personer, naar de stuedes tæt sammen, der var hverken Loger eller Galleri, kun allerbagest et særligt Aflukke til 2den Plads, medens alt det øvrige var 1ste Plads. Af denne var de 4—5 forreste Bænke belagte med Hynder, og allerforrest var en Række Stole med en Armstol i Midten til Prinsen. Umiddelbart foran hans Plads, mellem Stolerækken og Orchestret, fandtes Dreng- eller Børnebænken, saa vi havde altid Æren af at være i hans Nærhed. Hvor ofte har man ikke fra denne Plads set ham vende sig til Irminger, Holstein eller en anden af sine Cavallerer med en Bemærkning, eller bæere en Dame med sin Conversation.

Det var billigt at »gaa paa Comedie« i de Tider, især naar man tegnede sig paa den Abonnementsliste, der sendtes ud i Forveien før Selskabets Komme, og Betaling for Program eller Garderobe kjendtes ikke. Pla-

katerne bragtes paa Forestillingsdagen omkring i Husene (de vare Gjenstand for et grundigt Studium og imødesaaes for det meste med stor Spænding) og Tøiet toges gratis i Forvaring af Dupont, Mad. Michelsen eller hvem der til en given Tid havde dette Hverv. I Prinsens Tid havde, som sagt, Tietchens Selskab, et Slags Ene-Privilegium paa at komme her, men senere hen optraadte ogsaa andre Selskaber. Uden at kunne angive hvilket de tilhørte, anfører jeg her nogle Navne paa Skuespillere, som man da gjorde Bekjendtskab med, f. Ex. Printzlau der var saa forgudet i Provinserne, at de jyske Damer skar hans Navn ud af Plakaterne og spiste det paa Smørebrød, Pallesen, Orlamundt og Mad. Orlamundt, Bornemann, Pødenphant og Mad. Pødenphant, Lange (særlig erindret som »Ørkenens Søn«) Mad. Steiner (der lig den franske Mlle. Dejazeth optraadte som »Pariserdrengen«, da hun var 60 Aar) den gamle Müller og hans Sønner, flere af Navnet Petersen og, ikke at forglemme, Chr. Schmidt og hans Forlovede, Jfr. Sønderschau. Hun var blind og lærte sine Roller paa den Maade, at Chr. Schmidt læste dem for hende; iøvrigt var hun ved sin hele tiltalende Apparation Publicums erklærede Yndling. En Aften, da hun optraadte, vakte det en vis Opsigt, at den lyse Silkekjole, som hun bar, var paa-syet en Mængde forunderlige anbragte store Rosetter. Grunden hertil sagdes at være, at en Rivalinde blandt Personalet i sidste Øjeblik før Forestillingens Begyndelse havde revet en stor Flænge helt igjennem hendes smukke nye Kjole, og for at bøde paa Skaden i den korte Frist, der var til Raadighed inden Tæppet gik op, greb man da til den Udvei at anbringe disse Rosetter paa Kryds og Tværs. Det forekommer mig ogsaa, der blev sagt, at Sminke spillede en Rolle ved

dette Ødelæggelsesværk. Endnu maa fra disse Aar nævnes Huberts tyske Selskab fra Slesvig, som var i Besiddelse af meget gode Kræfter, navnlig for Operaen eller større Syngestykker, af hvilke de opførte »Murmesteren« (Maurer und Schlosser), »Den hvide Dame« (hvori en Mad. Lincke, som ikke længere var ung, men havde bevaret en god Stemme, udførte Titelrollen) o. a. Ogsaa »Die Schule des Lebens« (det af Heiberg forkætrede »Herren ser dine Veie«) hørte til dets Repertoire. Her er ogsaa noget senere, i 1852, givet Operaforestillinger af Odense Theaterpersonale under Direction af M. V. Bruun, f. Ex. »Regimentets Datter«, »Ungdom og Galskab«, »Fra Diavolo« etc., til hvis Udførelse det havde en væsentlig Støtte i Mad. Bruun, f. Rantzau, som Fremstillerinde af de kvindelige Hovedroller. Ogsaa Mad. Betty Schmidt var ved dette Selskab. — Hvad der især tiltalte den alleryngste Ungdom var, naar der kom Beridderselskaber til Byen. Egentlig kan der kun være Tale om Hoffmanns Selskab, thi andre kjendtes ikke i min Barndomstid. I Førstningen gav det Forestillinger ved høilyls Dag paa Exerцерpladsen i Gothersgade, og det gjorde et vældigt Indtryk paa den ungdommelige Phantasi, naar det førend Forestillingens Begyndelse red omkring i Garderne i Costume, med den lille Flora Hoffmann, klædt som Dreng, i Spidsen. Det maa hertil bemærkes, at baade Menneskers og Hestes Udstyring var solid og net, saa at man ikke havde det sørgelige Syn af en lurvet Elegance, som de ambulante Circus paa Markederne i Almindelighed frembyde. Senere fandt Forestillingerne Sted i Ridehuset ved Lys og endte med Pantomime. Selskabet var dog aldrig ret talrigt; det bestod, foruden Hoffmann selv, som hovedsagelig trak Læsset, kun af hans egen Familie, Sønnen Rudolph,

Døttrene Flora og Josephine, Brodersønnen Francois, samt et Par tilfældige Artister, som hvilke Jean d'Abis og en Mulat, ved Navn William, en Tid figurerede; men Udstyret var godt, og de ikke mange Heste velholdte. Konen af 2det Ægteskab forvaltede Kassen. Det meste af, hvad man har set hos de store verdensberømte Selskaber, gjorde man allerede dengang Bekjendtskab med, en miniature. Det er paafaldende, hvor mange af disse Effectnumre, der viser sig at være Gjengangere fra Hoffmanns Tid. Pantomimerne, som vare de bedste casortiske, fik en meget god Udførelse med Hoffmann som Pjerrot. Der var noget ganske hyggeligt ved det Hoffmannske Selskab, skjøndt man havde Indtrykket af, at Papa var strix, og at Børnene ikke med deres gode Villie producerede sig paa Hesteryggen. (Brodersønnen var den dristigste). Tilnærmelsesvis kunde det sammenlignes med det Priciske, som jeg for en Gangs Skyld har været saa heldig at se i den allersidste Tid, det gav Forestillinger paa Vesterbro, ligeoverfor Skydebanen; ligesom dette bestod Medlemmerne, paa et Par Fremmede nær, kun af selve Familien. Gamle Hoffmann, som nu forlængst er død og ligger begravet paa Odense Kirkegaard, hvor der endnu i 70erne paa hans Grav fandtes et meget stort Crucifix, (nu existerer det ikke mere) var ikke alene en god Katholik, men maa ogsaa have været en god Oeconom. Styrede han end sin lille Republik med Jernhaand, har Resultatet deraf dog været til Gavn for ham og Familien, thi han var ikke alene en velhavende Mand, men det vides ogsaa, at Døttrene, som nu begge er døde, og som aldrig havde havt Lyst til Kunstnerlivet, hvorfor de ogsaa opgav det, og etablerede sig senere som Modehandlerinder i Odense, ved deres Død kunde testamentere forskellige Beløb til

deres Slægt og stifte ikke ubetydelige Legater. Josephine levede længst og døde først 1898 eller 99 i Randers. Om Jean d'Abis vides, at da han havde brækket Benet og ikke mere kunde optræde som Kunstberider, reiste han for egen Regning omkring i Landet og foreviste Buskmænd, Heliophober*) og lignende Rariteter paa Markederne. Man sagde, at han behandlede dem godt, og derpaa kunde ogsaa det sidste tyde, der er mig bekendt om ham, nemlig et Avertissement, som fremkom i Aarhus Avis og var saalydende: »At min Buskmand Yunka er afgaaet ved Døden i Veile af Lungetændelse, bekjendtgøres herved. Hans sidste Ord vare: »Jeg gaar til min Familie.«« Jean d'Abis.

I Sommeren 1846 blev der givet Forestillinger i Ridehuset af det Gautierske Beriderselskab. De vare i større Stil, da Selskabet var meget talrigt og havde mange Heste, saa det kunde opføre Bataillestykker og større Kvadriller. Der var blandt de active Medlemmer ikke faa af Familien selv, ligefra den dengang 70aarige Directeur D. Gautier (død i Gefle 1872, 96 Aar gl.) og voxne Sønner til den mindste Lilleput af »die Kleinen«, men besynderligt nok havde dette store velrenommerede Selskab kun 1, siger og skriver en Dame, den for sin ualmindelige Skjønhed bekjendte Therese Gautier. Paa den anden Side havde dette den Fordel, at man blev fri for de mange meningsløse Balletter, som nu udgjøre Hovedattractionen ved Circusforestillinger.

Man kunde af de Ældre undertiden høre omtale en saakaldet »stærk Mand« ved Navn Theodorewitch

*) Heliophober betyder lyssky mennesker og omtales i avisannoncer fra tiden som afrikanske menneskeædere.

Oplysningen med Tak modtaget af Hr. Museumsinspektør Sigv. Skov. E. N.

eller noget lignende, som i Tyverne var optraadt her, og som overallt, hvor han viste sig, forrykkede Hovederne paa Damerne, saa at de vare utrøstelige, naar han forlod en By. Saaledes var det ogsaa gaaet ham her, og ca. 70 Aar efter er et Mindeblad kommet mig for Øie, som han havde skjænket en beundrende Veninde, og som, uvist hvorledes, var vandret over paa andre Hænder. Photographien kjendtes jo ikke dengang, men Hr. Theodorowitch havde forstaaet at hjælpe sig paa anden Maade, idet han i en temmelig grov coloreret Tegning havde afbildet sig selv i hel Figur og saagodtsom in puris naturalis, hvortil han havde føiet sit Navn og Dato («Giunio» 182—«) samt et »Memoria della amicizia«.

*

I Forhold til Folkemængden havde der altid ligget en stærk Garnison i Fredericia, og det var derfor en Selvfølge, at Militairet væsentlig havde bidraget til at give Byen dens Særpræg, helt bortset fra, at det som før omtalt, næsten var en Livsbetingelse for mange Smaafamiliers Existents. Det militaire Element var saa nøie sammenknyttet med Byens hele Forhistorie, at der saa at sige havde dannet sig en Tradition, som var fortsat ned gennem Tiderne og udgjorde en væsentlig Bestanddel af Fortidsminderne. Der fortælles meget derom, baade af Militaire og af Folk i de forskjelligste Stillinger, som havde levet al deres Tid her paa Stedet, og det var ikke det mindst interessante Bidrag til Oplysning om det Fredericia, der er forsvundet, som kunde have været hentet derfra. Med Rette kunde man vente nærmere derom i disse Meddelelser, men desværre, hvor rig Lejlighed jeg end fremfor de Fleste havde til at samle Materiale i saa

Henseende, og hvor ofte jeg end havde paa Følelsen, at det burde reddes fra Forglemmelsen, maa jeg beklage, at det forsømtes, medens Tid var. Da saa Aaret 1848 kom og med det Krigens, blev der slaet en Streg over alt det Gamle, og Opmærksomheden ledet i ny Retning. Mere end noget andet Sted her i Landet gjaldt dette Fæstningsbyen, som ikke en, men to Gange ved Krigene har været udsat for saa total en Omvæltning i alle Forhold, at al Continuitet blev brudt. Endnu indtil 1848, og vel ogsaa senere, levede dog adskillige, saavel pensionerede Officerer som andre, der havde været med i Frankrig (Bouchain) 1816—18 og vidste at fortælle derom. (For ikke saa længe siden blev jeg mindet om det gamle Fynske Infanteri-Regiment ved en Forestilling paa det kgl. Theater af »De Danske i Paris«, hvis 1. Act, som bekendt foregaar i Bouchain paa den Tid. Om ogsaa 2. Jydske, der paa lidt nær havde samme Uniform, kan have været med i Bouchain, hvad jeg ikke ved, var Marchen forbi Mad. Jaquelins Have af Soldaterne med de hvide Rabatter i alt Fald tilstrækkelig til at drage Fynske Inf. Regiment lyslevende frem af Erindringen.) Der havde nok ogsaa været et dansk Contingent i Tyskland paa Napoleons Tid, i alt Fald fortaltes der, at en Mand, som levede her endnu i Tredserne, skulde have været med der og havde i Bremen spiddet et Barn paa sin Bajonet — hvor vidt Beskyldningen holdt Stik vides ikke, forresten var Personen høist usympathetisk.

Straffebestemmelserne vare meget strenge dengang saavel som længere hen i Tiden; saaledes hørte man jævnlig Spidsrodsstraffe omtale. Selv har jeg dog ikke set dem udførte, men en Profos fandtes endnu paa min Tid. Derimod kan jeg erindre, at en Capi-

tain (Capt. Brandt, der var tjenstgørende Officer, før end han blev Regimentskvartermester), der ellers ikke ansaaes for at være saa streng (thi der toges heller ikke lempeligt paa Officererne) for Myndighedsmisbrug en Tidlang havde Arrest i et Telt ved Hovedvagtten (det var ved Sommertid) hvor han under Vagtparaden saaes promenere i en hvid Lærredsdragt, rygende paa sin Pibe, til almindelig Undren for Publicum, der betragtede en Arrest som noget meget graverende.

Det er ikke meget, jeg erindrer af, hvad jeg har hørt om Fortidens militaire Forhold; kun leilighedsvis vil jeg kunne anføre Et og Andet, men maa iøvrigt, hvad Militairet angaar, begrænse mig til egne Oplevelser. Den første Tid jeg kan erindre laa Fynske Infanteri-Regiment her i Garnison. Det var i Fr. VI's Dage, og et Regiment var dengang meget stærkere i Fredstid end nu, ligesom Tienestetiden ogsaa var af langt større Varighed. Foruden et Grenader- og et Jæger-compagni bestod et Regiment af, saavidt jeg husker, 8 Musketercompagnier, der maa have udgjort Middelstørrelsen af Mandskabet, thi de 2 andre Compagnier omfattede henholdsvis de største og de mindste Folk. Grenadererne havde en blaa og en hvid Fjær i Chakoten og 2 Granater paa Patrontasken, Jægerne grønne Hanefjær (saaledes som man ser dem paa Herskabsjægere) samt sort Bandoler, Muskettererne en hvid Pompon. Det var just ikke noget skjønt Skue. Rekrutterne frembød, med deres defecte, casserede Munderingsstykker, Chakot uden Pompon og bare Ben i Skoene, saaledes som jeg har set dem, men det faste Mandskab tog sig meget godt ud. Hvad »de Annecterede« var, erindrer jeg ikke eller har maaske aldrig vidst det, men de spillede en temmelig vigtig

Rolle i Tjenestepigernes Conversation, og har formentlig nærmest svaret til Nutidens Undercorporaler. Uniformen var, som overalt ved Infanteriet den røde Kjole, men til denne bare de forskjellige Regimenter Rabatter m. m. af forskjellige Farve, blaa, gul, grøn, sort o. s. v. Fynske Inf. Reg. og det 2det Jydske vare de eneste, som havde hvide Rabatter etc. (med henholdsvis hvide og gule Knapper), og disse gjorde Uniformen meget klædelig; især naar der ved Mønstring og lignende Lejligheder brugtes hvide Benklæder og Støvletter, tog den sig godt ud og var vistnok den smukkeste af de mange Variationer, som dengang fandtes i Infanteriets Beklædning. Regiments- eller Janitschar Musikken var langt talrigere besat end ved de nuværende Musikcorps og udstyret f. Ex. med saadanne Ting som Halvmaane med Klokkespil, Bækener, hvidt Skjødaskind til den store Tromme (som var meget stor), Regimentstambourstav o. a. m. Foruden Regimentstambouren med sin Bjørneskindshue var der en Bataillonstambour, som anførte en talrig Afdeling Pibere og Tambourer. Jægerne havde deres eget Musikcorps (Hornmusik), som spillede ved Vagtparaden om Søndagen, Janitscharmusikken derimod om Tirsdagen og Fredagen; desuden var der Musik i Anlægget Onsdag Eftermiddag. — Her laa ogsaa lidt Artilleri, som havde Tilsyn med Tøihuset, og brugtes til at afgive Salut ved høitidelige Leiligheder. Det bestod af nogle Menige, Underofficerer og Tøihusofficerer under Befaling af en Officer. Et Par Overconstabler var ældre bosiddende Mænd og Huseiere, som blev i Tienesten til de blev gamle, medens det øvrige Mandskab skiftede. Desuden var her en høiere Ingeniørofficer, som kun havde en Subaltern, en Sergent hvorfor denne ogsaa med en vis Ret kunde sige, hvad

man vilde vide, at han altid sagde: »Alt hvad Majoren gjør, gaar gennem mig!«

Til Viborg blev aarlig afgivet et Detachement til Vagttjeneste ved Tugthuset, hvilket formodentlig har fundet Sted siden 1790, da Viborg mistede sin Garnison ved Inddragelsen af det viborgske Regiment. Der var før Reductionen langt mere Variation i Armeens Uniformer end efter denne, da flere Corps helt gik ind og Uniformeringen blev mere ensartet. Uagtet ikke ret mange Vaabenarter vare repræsenterede her, f. Ex. slet ikke de forskjellige Slags Cavalleri, afgav Militairet dog ved flere Leiligheder et afvekslende og imponerende Skue, tilmed da Gallauniformen i Reglen var forskellig fra den sædvanlige Paaklædning. Dette var saaledes Tilfældet ved Begravelsen af høiere Militaire, (F. Ex. General Castonier*) og Oberst Bie, Fader til den senere General Bie) hvor de trekantede Hatte med Fjærbuske af forskellige Farver, Musikkens florumvundne Instrumenter, Fanerne med Sørgeflor o. a. m. bidrog til at give det hele et høitideligt Præg og fremkalde en dertil svarende Stemning. Af Datidens Uniformer har her iøvrigt været set baade en ostindisk og en vestindisk Officer, men hvem der erindrer Cuirassererne i Horsens og Lansenererne i Kolding (Haderslev) kan kun beklage, at saa smukke Corps helt ere ophævede, ligesom senere Hestgarden. Ogsaa de grønne Jægere havde været værd at beholde.

Af tidligere Officerer ved Fynske Inf. Reg. levede endnu i mine Barndoms- eller første Ungdomsaar adskillige som pensionerede eller i andre Stillinger, dels i Byen, dels i dens Omegn, og af saadanne, som endnu i min Tid gjorde Tjeneste, kan bl. a. anføres: Oberstlt. de Fischer, Grev Lüttichau, Majorerne Paul Mechlen-

*) f. 1761 † 20/5 1838 begr. Michaelis.

burg, Hegerdahl og Hommel (hvilke 2 sidste først døde længe efter), Capitainerne Hedemann, Deichmann, Krefting og Frisenberg samt Lieutenanterne Harboe, unge og gamle Löwenhjelm.

Flere som ikke tog eller fik deres Afsked, gik ved Reductionen over til 12te og 13de Bataillon, og ikke faa af dem udmærkede sig i Treaarskrigen, hvor disse 2 Batailloner alene i Slaget ved Slesvig mistede Halvdelen af deres her ansatte Compagnicommandeurer, nemlig Capitainerne Obel, Næraa, Mechlenburg og Friedrichsen. Af disse vare de 3 førstnævnte ved Giftermaal nøiere knyttede til Byen. Det samme var ogsaa Tilfældet med andre, f. Ex. Kammerjunkerne Schøller og Bibow, der i Prinsens Tid hørte til hans nærmeste Omgivelser og senere indtog høie Stillinger under ham som Konge, samt for endnu at nævne nogle, de daværende Lieutenanter Thrane, Hirsch og Bie, hvis Navne ogsaa ere velbekjendte fra Krigen. De to sidste, der døde som Generaler, havde Bryllup paa en og samme Dag og stod samtidig for Alteret i Trinitatis Kirke. Last not least maa jeg blandt Fynske Inf. Regm.s Officerer endnu omtale den tidligere Bataillonschef, Oberst Krag, der i en længere Aarrække var Commandant her, indtil Lunding, som bekjendt, 8de April 1849 overtog Forsvaret af Fæstningen. Den høie anelige Mand var kjendt af Enhver i Byen og i det hele nøie indlevet med Befolkningen, af hvilken han var meget afholdt, da han ved alle Leiligheder viste den Opmærksomhed og Imødekommenhed. Han døde som General i Kiøbenhavn. Han var af den gamle Skole, jævn og fordringsløs i al sin Færd. Han beboede en temmelig beskeden Leilighed,⁶³⁾ og skjøndt han med Familie naturligvis deltog i den Selskabelighed, som hans Stilling kunde gøre Krav paa, bestod hans

daglige Omgang dog nærmest af hans Gjenbo⁶⁴) i den afsides liggende Gade, hvori han boede, og hans Naboersker, 2 gamle vindtørre Jomfruer, Schwartz og Møller. Jomfru Schwartz, der var Katholik, ligesom Gjenboen og i Slægt med denne, havde til sin Eiendom en Have, hvoraf hun i Kirsebærtiden solgte Kirsebær til Børn, og var i den Anledning søgt af saadanne, da hun ikke tog det saa nøie, men var mere rundhaandet end de almindelige Sælgere. Jeg gjorde senere større Omsetning med hende, da vi afkøbte hende en Jordlod paa 10 Td. Land, men dengang gjaldt mine Besøg hendes Kirsebær.

Inden jeg forlader Fynske Inf. Regiment vil jeg endnu tilføie et Par Noticer, som angaar dette. I Slutningen af 18de og Begyndelsen af 19de Aarhundrede havde Regimentet som Chef Prins Christian August af Augustenborg, Farbroder til afdøde Enkedronning Caroline Amalie og udvalgt til Tronfølger i Sverrig. Man kunde af ældre Folk endnu høre ham omtale, og det fremgik af Alt, at han havde været ualmindelig afholdt, hvorfor ogsaa hans pludselige Død under en Manøvre i Skaane 1810 (man antog, at han var for-givet) havde vakt oprigtig Beklagelse her. Af Pastor Wegeners Bog »Et Soldaterliv i forrige Aarhundrede« (trykt 1890) hidsættes her hvad Forfatterens Bedstefader, som en Tid var Officer i F. I. R. skriver i et Brev af 2. April 1790 om denne sin Chef:

»Mit nuværende Regiment hedder det Fynske og kommanderes af Prins Christian af Augustenborg. Denne er en ung retskaffen Herre, der sørger godt for sine Officerer og i alle Maader er en Støtte for Soldaterne. Da han er anset og i Slægt med Hoffet, kan han udrette Ting, som ingen anden Regimentschef har Mod til at prøve paa.

Han har ogsaa store Midler til sin Raadighed. Som Oberst og Regimentschef har han 2000 Daler (6400 Kr.), af Kongens Chatolkasse faar han 1000 Daler (3200 Kr.), i Rente af 80000 Daler 3200 (10240 Kr.). Sin Løn bruger han helt og holdent til nyttige Indretninger i Regimentet; saaledes klæder han alle Soldaterbørn, omtrent en 60 Stk. Drengene gaa i kort rød Trøje med røde Buxer og sorte, runde Hatte, Pigerne have brun Trøje, rødt Skjørt og hvid Hue. Baade Drengene og Piger faa hvert Aar et Par nye Sko og to Skjorter eller Særker. Prinsen holder en Skolemester til Børnene og lader desuden Pigerne undervise af en forstandig Kone i at sy og strikke og spinde. Ulden betaler han, men Syløn og andre Indtægter tilfalde Børnenes Forældre. Til Officerernes Børn holder han en Informator, der underviser i Regning, Skrivning, Geografi, Historie og Matematik. Ligeledes sørger han for, at de unge Officerer faar Undervisning. Selv dyrker han ogsaa Videnskaberne. Han har studeret nogle Aar i Göttingen og Leipzig. Alle rose ham; kun siger man, at han er meget hidsig og let forløber sig.

Af en Dagbog, ført af en Underofficer (Joachim Voss) ved F. I. R., hvilken jeg har havt Leilighed til at blive bekendt med, meddeles endnu følgende: »Juli 17. 1840 ankom D. Majestæter (Chr. VIII og Caroline Amalie) hertil landværts fra Middelfart Kl. 5 $\frac{1}{4}$ og indlogeredes i Palaisen. Hs. Majestæt gav strax Kur, hvorefter Allerhøistsamme allernaadigst inspicerede Arsenalet, Hospitalet og Raadhuset, ligesom det behagede Hs. Majt. at tage Volden og Fæstningsværkerne i naadigst Øjesyn. Til samme Tid var Hds. Maj. Dronningen i Asylet, hvor Hds. Maj. fandt Alt til sin særdeles Tilfredshed. Efter D. Maj.s Tilbagekomst blev der Kl. 8 holdt Taffel. Under Taffelet

afsang Underofficerscorpset en af Pastor Gamburg forfattet og i denne Anledning meget passende Velkomstsang. Selve Sangen saavel som de trende af Fourners Voss udmærket smukt skrevne Exemplarer til Drs. Maj. og Kronprinsen, vandt Hs. Maj. Kongens Bifald i den Grad, at han stod op fra Bordet og kom hen til os Underofficerer med de skjønne Ord: »Tak, mine vakkre Krigere! Vi erkjende det Fynske for et af vore bedste Regimenter. Vær I vore Krigere. Vi ville være Eders Konge!« Derpaa inspiceredes Sprøjterne, hvormed Hs. Maj. var særdeles tilfreds. Medens D. Maj. derefter drak The, afbrændtes ved Hr. Hollard et ret smagfuldt Fyrværkeri, hvorefter Ds. Maj. Kl. 11 tiltraadte Reisen til Vejle med en Række af 18 Vogne.« — Efter Reductionen blev 3die Brigades Generalkommando forlagt hertil. Som Chef for samme var General Moltke⁶⁵) her i en Række Aar, baade før og efter Trearskrigen, i hvilken han som bekjendt, trods sin Alder deltog med megen Bravour. Blandt flere, der samtidig med ham kom hertil fra Aalborg, var ogsaa Kammerjunker Holck,⁶⁶) dengang Auditør, men senere i mange Aar knyttet til Byen som Herredsfoged for Elbo m. fl. Herreder. Som Bataillonschefer eller Majorer ved 12 og 13 Bataillon, der efter Reductionen udgjorde Garnisonen her kan nævnes: Krabbe, Trepka, Staggemayer, Ernst (i flere Aar Kommandant), Morgenstjerne, Torkos, Steuben, Drager, Kindt og Schern. Som Curiosum kan anføres om den sidste, at han ofte paa sine Rideture var ledsaget af et sort Faar, som fulgte støt i Hælene paa Hesten gennem Gaderne. Det vilde blive for vidtløftigt at nævne alle de Officerer fra den Tid, som mere eller mindre kunde henregnes til den faste Stok, og jeg maa derfor indskrænke mig

til at anføre følgende: Rodenburg, Hein, Schaumburg, Lundbye, Husum, Hummel, Schmidt og Vagtmesterlieutenant Hansen.

*

Fra 1834 var ogsaa en Prins Chef for oftnævnte Regiment, nemlig Prins Frederik Christian (den senere Kong Frederik VII), indtil han som Kronprins efter Kong Fr. VI's Død 3. Decb. 1839 blev udnævnt til Gouverneur i Fyn og tog Ophold i Odense. I de Aar, han tilbragte her i Byen, var han meget populair og afholdt af Alle. Vel er jeg ikke ubekjendt med, at man undertiden hørte, at han havde spillet General Castonier eller Borgmesteren et Puds, men da jeg kun var 9 Aar gl. dengang hans Ophold her var forbi, kan jeg af egne personlige erfaringer kun meddele, hvad der gjorde Indtryk i den Alder. Han kom hertil 1834 efter sin Reise til Island og gjorde, efter enstemmige Udsagn af dem, som havde været tilstede ved hans Ankomst, strax ved Indseilingen i Havnen et saa fordelagtigt Indtryk, at hans Udseende fremkaldte almindelig Beundring. Saaledes som jeg husker ham fra hans unge Dage, var han ogsaa meget smuk, om ikke slank, saa dog uden Spor af den Corpulence, som senere besværede ham. Man har et Portræt af ham fra den Tid, malet af Portrætmaler Holbeck, og skjøndt dette aldrig har forekommet mig rigtig heldigt, giver det dog et ret godt Begreb om hans daværende Udseende. Omtrent saaledes som her afbildet, saa jeg ham første Gang, da han i fuld Galla kørte til Reformationsfesten, som 1836 holdtes i Trinitatis Kirke, og hvad der især imponerede mig, var det blaa Baand, som dækkede F. I. R.s hvide Rabatter. Det maa omtrent have været paa samme Tid, at det paa hans Foranstaltning tilveie-

bragte Monument paa Trinitatis Kirkegaard over de i 1657 faldne jyske Dragoner*) indviedes med stor Høitidelighed i hans Nærværelse, ved hvilken Leilighed jeg ogsaa mindes at have været tilstede, d. v. s. baaret oppe af en velvillig Arm for at se saameget af Stadsen, som Krudtrøgen fra de afgivne Æressalver vilde tillade. Dette smukke, men ret beskedne Monument med Indskriften af Prinsens Cabinetssekretær Lunding, var en Tid det eneste, Byen eiede. Egetræet bag Monumentet siges at være plantet af Prinsen. Kun en Gang har jeg som Barn været i nærmere personlig Berørelse med ham, nemlig ved en Examen i Zoffmanns Institut,⁶⁸⁾ hvor han var tilstede som Censor i Fransk, og det var ikke uden Benaelse, at jeg traadte frem for Prinsen i den fine røde Uniform. Fra sin Islandsreise havde han medbragt nogle smaa islandske Heste, paa hvilke man ofte saa ham foretage Udflugter omkring paa Landet, og det var et ganske pudsigt Syn at se disse smaa Dyr fare i stærkt Trav gjennem Gaderne, medens Rytterens Ben næsten berørte Jorden. Hans Ledsager paa disse Ridetoure var i Almindelighed den uundværlige Anders Rideknægt, der havde en høi Stjerne hos ham, og ogsaa forblev hos ham til det sidste. Jeg husker ogsaa tydeligt et ganske ungt Menneske fra Middelfart, ikke meget over Skolealderen, som han her tog i sin Tjeneste som Rideknægt, og som efter hans Død blev Livkusk hos Enkedronningen, der satte megen Pris paa ham. — Om Vinteren, naar det var Kaneføre, havde man Leilighed til at beundre det statelige Optog, hvori han viste sig, thi det var en Selvfølge, at Tæpper, Sveife og Alt, hvad

*) Endnu 1702 levede her en Mand ved Navn Peter Trebrød (Trebrød?)⁶⁷⁾ 80 Aar gl. som selv var Soldat med, da Byen 1657 blev indtagen af Svenskerne.

der hører til et complet Kaneudstyr ikke manglede. Det hændte ogsaa, at man saa ham i egen Person styre en lille Enspænder Kane gennem Gaderne, og det maa have været et spændende Øieblik for de Damer der kunde vente Indbydelsen til en Kanetur og nyde den Ære at kjøre Byen rundt med en Prins som Kusk, saaledes f. Ex. hans Hofchefs Frue (f. Ida Wulff), Frøken Hvid (der ca. 50 Aar efter døde som Priorinde for Vemmetofte Kloster) og en eller anden Dame i de Familier, hvor han jævnlig kom (Frøken Ida Drastrup,⁶⁹) Frøken Dræbye.⁷⁰) Det kastede en vis Glans over den lille By, at her var et Hof, om end kun et Ungkarlehof. Foruden Hofchefen, Kammerjunker Holstein, Cabinetssecretairen Lunding, daværende Lieutenant i Søetaten Irminger, Livlægen Dr. Holmer (hvem man iøvrigt næsten aldrig saa) og rimeligvis en eller to Adjutanter blandt Officererne ved Fynske Inf. Reg. hørte der til Hofstaten ikke saa lille en Betjening af Lakaier, Staldfolk o. A., som da de, med Undtagelse af Palaisforvalteren og nogle faa andre, boede i Byen,⁷¹) bidrog til at live op i Gaderne. Den, som imidlertid gjorde det stærkeste Indtryk paa en ungdommelig Phantasi, var den majestætiske Portner (med den trekantede, sølvbetressede Hat, den gallo-nerede Uniform, det brede Akselskjærf og den sølvknappede Stok), som havde Post ved Indkjørselsporten, og gennem hvis Protection, man kun om Søndagen kunde faa Adgang til Palaishaven eller nogle af Localiteterne, naar man var saa heldig at have en Barnepige, som havde Bekjendtskab til denne store Mand. Der var grønne Silkegardiner om hans Seng, en »blind« Kakelovn og et Skib af Ben. Det maa heller ikke glemmes, at Prinsen havde en meget stor hvid Hund, som altid fulgte Lakaierne omkring i Byen.

Med Udnævnelsen til Kronprins var hans stadige Ophold her forbi, men fra Odense eller Frederiksgave gæstede han dog jævnlig Byen. Under et af disse Besøg lod han efter Hjemkomsten fra et Selskab hos Commandanten slaa Generalmarch (han var nemlig Øverstcommanderende i Jylland og Fyn), og ligeledes overraskede han et Par Gange med at komme Nytaarsaften og lade afholde stort Bal paa Klubben. Naar Klokken da var 12 lod han allarmere til Udrykning, og Balcavallererne, som næsten alle var Officerer, maatte da over Hals og Hoved forlade Balsalen. Da han næste Gang gjorde Bal Nytaarsaften, brugte han den Fremgangsmaade, ikke at lade slaa Allarm Kl. 12, men at lade Deltagerne i Ballet, som nu var forberedte derpaa, begive sig til Rø i den Formening, at der var Fred og ingen Fare, hvorpaa der først senere uventet purredes ud. I 1843 eller 44 blev han optaget som Æresborger af Byen, i hvilken Anledning der afholdtes store Festligheder, som varede i flere Dage; bl. a. fik alle Lauge nye Faner, hvormed de mødte i Procession for at hylde ham. Med sin Kutter »Neptun« foretog han jævnlige Seiltoure og indtraf under en af disse til en Haveselskabsfest paa Snoghøi d. 6. August 1845, hvor han traadte Dansen med Frøken Alba Riegels paa den for Publicum dertil indrettede Plads i Haven, dør hvor Ørnen siden havde sit Stade. Det var ogsaa som Kronprins han engang sammen med sin Fader, Kong Chr. VIII besaa vor Fabrik, fra hvilket Besøg der endnu længe efter blandt Folkene mindedes en Ytring af ham. (Prinsen havde aabnet Døren til Skraa- tobakstørrekamret, hvor der altid var en umaadelig stærk Varme, og raabte til Faderen: »Kom Fa'er og stik Næsen herind!«) Som Konge var han her et Par Gange i 1848, paa Gjennemreise til Armeen, men hans

senere Kongebesøg som falde i 1850 og 60erne er her ikke Stedet til at omtale.

*

Ligesom i andre Byer paa den Tid var her naturligvis ogsaa en Borgervæbning, men jeg tror nok, at Fredericia i den Retning satte Recorden, som det hedder, maaske under Paavirkning af det stærke militaire Element, som her var repræsenteret. Her fandtes nemlig, hvad der ikke engang var Tilfældet i Kiøbenhavn, ikke mindre end 4 forskjellige borgerlige Corps, nemlig foruden den egentlige Borgervæbning i Almindelighed kaldet »Borgerne«, tillige Jægere, Artilleri og Cavalleri (det gule Corps), Alt under Befaling af en Stadshauptmand, som havde sin Adjutant. Borgernes Uniform var temmelig lig Studentercorpsets, kun med den Forskel, at En havde sort Kjole, en Anden mørkere blaa, en Tredie lyseblaa, en Fjerde graa, hvilket dog ikke var saa iøjnefaldende, da det dækkedes af de brede røde Rabatter. De havde flere gamle Faner med Inscriptioner paa og et fuldstændigt Musikcorps med alt muligt Tilbehør, ligesom Regimentsmusikken, men det var nok ikke altid de mest harmoniske Toner, de aflokkede deres Instrumenter, hvad man dog dengang ikke havde Øre for og heller ikke forlangte bedre. Artilleriet var det mest brogede sammensatte Corps, baade hvad Mandskabet, der repræsenterede alle Aldre og Positurer, og Uniformeringen angik. Særlig vare dets 3 Trompetere uheldige, og ved Leiligheder, hvor Borgervæbningen skulde »paradere«, var det kun lidet egnet til at gjøre Parade med. Derimod toge Jægerne, som mest bestod af ungt Mandskab, Handelscommis'er og især af unge reformerte Mænd, sig meget godt ud med deres grønne Kjoler, hvide Benklæder (kun va-

riereede disse fra det fineste hvide Tøi til det groveste Blaargarn) og de grønne Hanefjer i Chakoten ligesom de militaire Jægere. De havde deres eget, ret talrige Hornmusikcorps. Det var en yndet Søndagsforføjelse at se Borgercorpsene holde deres Exercits ved Østerstrand, og deres aarlige Mønstring var en hel Begivenhed. — Det gule Corps var en Slags Hestgarde, og Uniformen var ogsaa tilnærmelsesvis som dennes. Det brugtes nærmest til at afgive Æresescorte ved visse Leiligheder, men da der ved Udtagelsen af Mandskabet først og fremmest maatte tages Hensyn til dem, der havde Heste, var det hovedsagelig sammensat af Avlsbrugere og Slagtere og gjorde derfor paa enkelte Udtagelser nær, langtfra Indtrykket af at være et Elitecorps, hvad det dog skulde være. Engang da det var udsendt for at modtage en Prins, som kom over Land fra Kolding, skete det, at Rytterne for at forkorte Ventetiden slog sig til Ro i en Kro underveis, men brugte dog den Forsigtighed at udstille en Post, som skulde avertere dem om, naar Vedkommende var i Sigte. Uheldigvis var dette Hverv betroet en Slagter (Philip) som, da Tiden faldt ham for lang, mente at kunne forene det Nyttige med det Behagelige ved at gøre en Afstikker hen at se paa et Kreatur i en nærliggende Bondegaard. Kort efter kjørte Prinsen rask forbi Krøen, uden at Escorten, som sad derinde, var bleven opmærksom derpaa. Hvorledes den klarede Situationen, erindrer jeg ikke, men jeg ser Slagteren i den gule Uniform komme ridende ganske solo og temmelig slukøret ind i Byen. — Det var maaske ikke saa forunderligt, men alligevel ret eiendommeligt for Forholdene, at Cheferne for de borgerlige Corps paa hin Tid repræsenterede de forskjellige Religionssamfund, som fandtes i Byen; saaledes var Stadshaupt-

manden reformert,⁷²⁾ Ritmesteren for det gule Corps,⁷³⁾ Catholik, Capitainen for Jægerne Mosait⁷⁴⁾ og de andre Lutheranere.⁷⁵⁾ Jeg vil deraf tage Anledning til en nærmere Omtale af disse fremmede Religionssamfund.

*

De Reformerte vare oprindelig franske Landbrugere, som under Huguenotfølgelserne efter det nantiske Edicts Ophævelse vare emigrerede til Brandenburg, hvorfra de senere indkaldtes hertil af Kong Frederik IV. Denne Konge interesserede sig altid levende for Fredericias Opkomst og kom ofte hertil, naar han residerede paa Koldinghus. Han var da en stadig promenerende Voldgjæst for at nyde den smukke Udsigt fra Volden over Bæltet, og hans Omtanke skyldtes det, ikke alene at Fæstningen blev betydelig udbedret og sat i ordentlig Forsvarsstand, men tillige, at de reformerte Kolonister indkaldtes hertil for at ophjelpe Agerdyrkingen, da han saa, at de betydelige Arealer, som vare tildelte Byen henlaa tildels ubenyttede. Coloniens tidligere Historie er udførlig beskrevet af Pastor Dalgas (paa Fransk), senere af Pastor Ludwig⁷⁶⁾ (paa Tysk), og jeg skal derfor ikke videre opholde mig ved den, men indskrænke mig til nogle Enkeltheder. Der kom 1719—20 omtrent 30 Familier hertil, men kun 18—20 blev tilbage i Byen, idet de andre enten nedsatte sig forskjellige Steder her i Landet, f. Ex. Kiøbenhavn, Slagelse, Roskilde, Kiøge, eller vendte tilbage til Tyskland igen. Mulig ere nogle ogsaa som Planteurer forskrevne andetsteds hen, idet man kan endnu gjenfinde Familienavnene flere Steder i Provinserne. Paa et Par enkelte Undtagelser nær vare de Avlsbrugere, større eller mindre, thi der var ikke den ringeste Smaamand iblandt dem, uden at han jo

dyrkede Jord eller holdt Kreaturer, om det saa kun var en Gris. At de fornemmelig i Begyndelsen have kunnet vække Jalousi hos de Indfødte paa Grund af de Forrettigheder, der vare dem indrømmede som Colonister, er forklarligt, (Folkevittigheden kaldte dem Kalmukker⁷⁷), men at de, paa Trods af hyppige deraf opstaaede Stridigheder formaaede at hævde deres Rettigheder og flere endog bleve formuende, skyldtes udelukkende deres strengt arbeidsomme og nøisomme Levevis. Man kunde ikke finde dygtigere eller paalideligere Folk til nogensomhelst Betjening end blandt dem. Blandt de mange, vi havde paa Fabriken, var En hos os over 30 Aar til sin Død, om hvem jeg maa sige, at det var en Lykke at have saadanne Folk. Det er muligt, at de fra først af have bevaret de Egenskaber, som altid udmærkede Huguenotterne under Forfølgelserne; efterhaanden som de her maatte kæmpe haardt for Tilværelsen under de fremmede Forhold, mærkede man dog ikke noget dertil, men det er snarere sandsynligt, at den Vindskibelighed og Conservatisme, som er eiendommelig for den gode franske Folkecharacter, og som kan findes selv i Paris, har fulgt dem som et Nationalarvegods til deres nye Fædreland. I Brandenburg havde de lagt sig efter Tobakskyldning, og særlig havde den Del deraf som hedder Ukermark været søgt af de franske Emigranter, hvorfor ogsaa Navnet »Ukermarker« ved Siden af »Brandenburg« og »Brasil« forekommer som Benævnelser paa den af dem dyrkede Tobak. Hvor stor Dygtighed de end have opnaaet heri, er Tobak dog engang en Culturplante, som ikke hører hjemme under saa nordlige Breddegrader, og aldrig kan opnaa nogen rigtig Udvikling her. For at overbevise sig herom behøvede man blot ved Vintertid at komme ind til Planteurerne, hvor Rygningen af den

friske Tobak udbredte en Stank, som var uudholdelig; men selv i lagret Tilstand har Tobakken hverken Aroma eller Kvalitet, og det er formodentlig deraf den gængse Forestilling om Brugen af Kirsebærblade i Fabrikationen er opstaaet. Foruden Tobak lagde de særlig Vind paa Dyrkningen af Kartoffler, af dem kaldte »Petater«⁷⁸⁾ efter det franske »potates«, hvoraf de, især førend Kartoffelsygdommen blev almindelig, havde en betydelig Indtægt, da Fredericia Kartoffler dengang var stærkt søgte til Kiøbenhavn o. a. Steder. — Det halve Fredericia blev dengang opfødt med Kartoffler, hvoraf Brugen var saa tilvant, at der var dem, som ikke kunde undvære en saa eiendommelig Combination som Kartoffler i sød Suppe. Et andet Hovednæringsmiddel var Torsk, som den Gang forekom i stor Mængde og solgtes til fabelagtig billige Priser; man kjendte dengang ikke til Opkjøb til Udlandet. Det var iøvrigt et slemt Dyrplageri, der dreves med dem, idet der gennem Hovederne paa dem blev stukket en Pilekvist og flere i et Bundt hængtes paa en Stang, paa hvilken Maade Fiskerne gik omkring og udraabte dem tilfals. Naar de ikke var solgte om Formiddagen, efter at have gjort Runden gennem Byen, blev de om Eftermiddagen eller henad Aften falbudt af »Adam og Eva«, som solgte et helt Knippe (flere Pund) for en Søsling — $3\frac{1}{3}$ Øre. — Hvor livskraftig den gamle Stamme har været, fremgaar af Pastor Ludwigs Bog, ifølge hvilken der i et Tidsrum af 15 Aar (1870—85) i en Menighed paa ca. 600 Sjæle forefaldt ikke mindre end 6 Guldbrylluper, 3 Diamantbrylluper og 1 Krondiamantbryllup. I 30rne og 40ne udgjorde deres Antal nærmest $\frac{1}{5}$ af Byens Befolkning, som dengang kun var $\frac{1}{3}$ saa stor som nu, saa de spillede en temmelig fremtrædende Rolle mellem de blandede Elementer,

hvoraf denne var sammensat, medens de nu, efter Folketallets Stigning i det hele taget, og vel ogsaa ved nogen Afgang paa Grund af Giftermaal og deraf følgende Overgang til den lutherske Religion kun udgjorde en mindre Bestanddel af samtlige Beboere mod tidligere; dog endnu ikke saa lille en Menighed. Egentlige Fattige fandtes saagodt som ikke iblandt dem, kun nogle enkelte, som vel selv vare skyldige deri. Saaledes Jacques Bødker, der naar han var fuld, ogsaa kunde komme med franske Reminiscenser, hvilke dog indskrænkede sig til: Un ramoneur, hvortil han skyndte sig at føie Forklaringen: »En Schekaarstensfeier«, men videre kom det ikke. Det Sprog som de imidlertid paa den her omhandlede Tid talte indbyrdes, var en besynderlig Blanding af Plattysk, Dansk og lidt af andre Sprog, som, præget af den dem i Blodet liggende sydlandske Livlighed, var høist eienommeligt og næsten ufatteligt for Udenforstaaende. Man kunde have behøvet en Parleur for at blive klog derpaa. Ligeledes kunde de gjøre en Anvendelse af det danske Sprog, som man ikke let skulde falde paa, f. Ex. Ordet »knælelig« om noget der var meget rørende, »ufornuftig klog« for meget klog og deslige. Som et Exempel paa en slaaende Originalitet anføres, at da en reformert Kone en Gang i fuld Puds skulde stige ind i en Kareth til Barnedaab, henvendte hun sig til een af Mandsfadderne med Anmodning om at hjælpe sig i følgende velvalgte Vending: »Aa, N. N. ta' et Tav i min Røv!« (reverenter talt). Nu har den fremtrængende Civilisation vel udsløttet hvert Spor deraf, saavel som af mange andre Særegenheder der tilhørte Fortiden. Saaledes er det franske Sprog ogsaa helt forsvundet i Colonien. Wilse omtaler, at der paa hans Tid, 1767, kun prædikes Fransk for de Refor-

merte, men at Tysk var det Sprog, som taltes og bedst forstodes af dem. Paa forskellig Maade har jeg ved mange Leiligheder været i Forbindelse med dem, men har kun truffet en ældre Kone, som fra Rieus⁷⁹⁾ Tid endnu kunde noget Fransk. At Skolelærer Dupont,⁸⁰⁾ som skal have undervist deri, ogsaa havde sine Kundskaber fra den Tid, er sandsynligt, men at unge Pastor Stahlschmidt,⁸¹⁾ som havde udmærkede Sprogkundskaber, ogsaa informerede i Fransk, staar ikke i Forbindelse med, at Kirke- og Skolesproget har været fransk i hans Tid, thi med hans Faders⁸²⁾ Ankomst hertil 1783 havde det været udelukkende fransk, derefter dels fransk dels tysk, og efter Pastor Rieus Død 1821, da Menigheden ikke længere kunde faa en fransktalende Præst, udelukkende tysk. Indtil nu have de dog bibeholdt Navne af fransk Oprindelse, saaledes det meget almindelige Jacques (forvansket til Schack) ligesom vel ogsaa Frants og Ludvig kunde udlede deres Afstamning fra det Franske. Endvidere var der Jeanner nok, men indtil for 20 Aar siden har jeg aldrig hørt, at der var en eneste Jean. Olympia er vel ogsaa af fransk Oprindelse, hvorimod Judith, Rebekka, Esther og Susanne nærmest ere bibelske Navne, hvilke overhovedet benyttedes meget af dem, ogsaa blandt Mændene.

Om den sidste fransk-reformerte Præst, Carl Rieu, er mig Et og Andet bekjendt, som jeg her vil meddele. Hans tidlige Død i en Alder af 28 Aar vakte almindelig Beklagelse, thi han havde i den korte Tid af 3 Aar, hans Ophold her varede, udrettet overordentlig meget for den dengang fattige Coloni. Opførelsen af en ny Skole, efter Datidens Forhold et enestaaende, storartet Foretagende, skyldtes udelukkende hans Nidkærhed og uegennyttige Iver for Menighedens Bedste.

Man hørte aldrig hans Navn nævne uden med den største Veneration, og det var ikke alene af sin Menighed han var skattet, men af hele Byens samtidige Befolkning, høie som lave. Det er mig fortalt, at han gik altid i Præstekjole, og paa Gaden med Hatten i Haanden, en Beskedenhed, der faldt ham ganske naturlig. Hos Byens første Kiøbmand, Brøchner,⁸³) som ikke hørte til hans Menighed, men satte overordentlig Pris paa ham, har jeg set et Miniatureportræt af ham, der især var karakteristisk ved en meget høi Pande. (En gammel Kone i Menigheden sendte mig, efter at have læst disse Meddelelser i »Fr. Avis« (1902) et Photographi efter et Ungdomsbillede af ham, reproducet i Schweiz, hvilket hun havde været i Besiddelse af. Ligeledes har jeg en grøn Safians Lommebog, som er skænket mig af En, der havde kjøbt den paa Auctionen efter ham og i mange Aar bevaret den som en kjær Erindring.)

Daværende Rector ved det lærde Institut, Rosen-dahl,⁸⁴) udgav et Mindeskraft om ham, hvortil kan henvises. Nogle faa Enkeltheder heraf skal jeg dog meddele: »Da han efter fuldendte theologiske Studier i en Alder af 24 Aar (f. i Genf 1793) havde besluttet ganske at ofre sig for sit Kald, kom Indbydelsen fra den fransk-reform. Coloni i Fredericia, som dengang havde mistet sin Præst, ham for Øie, og som en Missionair besluttede han sig til at drage til det fjerne, som han dengang forestillede sig, vilde Norden. Al hans Id og Tanke gik ud paa at blive den Menighed, han var kommet til, saa nyttig som mulig.« Efter derpaa udførligt at have skildret hans Livs- og Embedsførelse, fortsætter Forfatteren saaledes: »At tilføie om denne sjeldne Mand, der saaledes i enhver tænkelig Henseende opfyldte sit vigtige Kalds Pligter, at han

besad alle Dyder, og var Ærlighed, Beskedenhed og Ydmyghed selv, vil være overflødig. Skjøndt han i sin hele Levemaade va yderst tarvelig og afholdende, undgik han dog at lægge nogen Vægt derpaa, thi alt søgt, ethvert Skin var ham høist modbydeligt og kunde ikke bestaa med en Tankegang som hans, der aldrig søgte forfængelig Ære, men prøvede enhver sin Gjerning for Gud og sin Samvittighed. Munter og freidig var han af Naturen, og ethvert Indtryk, saavel Glæde som af Smerte, greb ham stærkt.« Som bekjendt graserede der over $\frac{1}{2}$ Aar af 1821 en smitsom Sygdom,⁸⁵⁾ som bortrev mange i Colonien, og for hvilken han ogsaa faldt som Offer, idet han ved sin utrættelige Om-sorg for de Syge paadrog sig den Smitte, som for-aarsagede hans Død.

Derom hedder det: »Derfor lød det og med een Stemme ved hans Grav: Hans Lige faa vi aldrig! Og selv den tankeløseste, letsindigste Beskuer af hans Vandel, kunde ikke andet end yde ham sin Æresfrygt og Høiagtelse. — Den samme kjærlige Høiagtelse ytrede sig paa andre Maader efter hans Bortgang, endog hos Personer, der vare ham ubekjendte. Alle kappedes om at hædre ham, Alle ønskede at besidde Noget, som han havde eiet og som i Livet havde været ham kjært.

Der er ogsaa fra den reformerte Menighed udgaet en Missionair, Abraham Honoré,⁸⁶⁾ til Maorieerne i Ny Zealand, men længe efter Rieus Tid. Det var mens Dr. H. C. Rørdam⁸⁷⁾ var Sognepræst her i Byen. Som Medlem af Missionsselskabets Bestyrelse tog han sig, efter Honoré's Henvendelse til ham, varmt af denne, og blev siden i bestandig Forbindelse med ham. Honoré, som fik sin første Hustru her fra Landet paa en ret særegen Maade, var omtrent 40 Aar efter sin Ud-

sendelse sidste Gang paa Besøg herhjemme og talte bl. a. ved et Møde i Kiøbenhavn. Han døde i Ny Zee-land 1894, 73 Aar gammel. Paa den lille pyntelige reformerte Kirkegaard er der af Menigheden reist Mindesmærker over Pastor Rieu og de 2 Pastorer Stahlschmidt. Over Pastor Dalgas har der i mange Aar været et Marmormonument, i sin Tid kommen fra Italien, der engang har været betragtet som en Seværdighed og blev taget i Øiesyn af Fremmede, naar de besaa Monumentet over de Faldne 1657 paa Trinitatis Kirkegaard, — men det var rigtignok dengang Byen var fattigere paa Monumenter end nu.

Katholikerne udgjorde den mindste Gruppe af de fremmede Religionsbekjendere, som dengang fandtes i Byen; deres Antal var vel ikke over 50, men da der foruden Frederiksstad og Altona ikke var nogen anden By her i Landet, udenfor Kiøbenhavn hvor der var forundt dem fri Religionsøvelse, havde de tidlig her udgjort en Menighed med egen Kirke, Skole og geistlig Betjening. 1683 vare allerede nogle komne herind og et Kapel til Gudstjeneste indrømmet dem, men først 1686 fik de deres Privilegier, som de kunde takke de første Patres Yndest for, da disse med stor Omhu og Besværlighed havde assisteret de fremmede Soldater ved Armeen med deres Tjeneste. Menigheden var saaledes ikke stor, og havde ingen anden Tilgang end de indenfor den forekommende Fødsler, som dog langtfra kunde veie op mod Dødsfaldene, da Størstedelen vare aldrende Folk. Saaledes de 3 ugifte Søskende Schütten,⁸⁸⁾ som nærmest var Rentier, men i deres propre, om Christiansfeldtisk Stil mindende Eiendom i Kiøbmagergade havde en Butik. Som Bevis paa, hvor primitive Forholdene vare dengang kan anføres, at de holdt en Kone, som en Gang om Ugen gik omkring i

Byen og falbød Citroner, Glas og andre Ting, som ikke vare at faa i enhver Boutik. Den yngste Broder⁸⁹⁾ tog sig nærmest af deres Landvæsen og gik altid grønklædt, medens den ældste og Søstrene forestod Husets Sager. Ligeledes hørte en ældre velstaaende Jomfru Schwartz⁹⁰⁾ til Menigheden. Hun boede sammen med en Jomfru Møller, og disse to respectable Jomfruer havde jævnlig Spilleparti med Commandanten, som var Nabo til dem, og Gjenboen i samme Gade, ved hvilken Leilighed Jomfruerne røg Tobak omkap med Herrerne af lange Piber, uden hvilke de ikke satte sig til Spillebordet. Jomfru S. var i det hele taget en saa lidenskabelig Tobaksrøger, at hendes Forbrug var 16 Pd. ad Gangen — en Record som kunde tage det op med en hvilken som helst mandlig Tobaksrøger, end-sige med vore nuværende cigaretrøgende Damer, som dengang vare aldeles ukendte. Endvidere maa af Menighedsmedlemmerne nævnes de to Fabrikanter Schrøder,⁹¹⁾ af hvilke kun den ene havde Børn i en yngre Alder, medens den andens Hustru var luthersk og Børnene, som omtrent alle vare voxne, ligeledes Lutheranere. — Til de store Høitider kom der dog mange fremmede Katholiker, navnlig de saakaldte Kedelførere, dengang velkendte Forhandlere af Kobbertøi, som de kiørte omkring i Landet med og samlede sig Rigdomme ved Afsætning af deres Varer, men ellers vare bosiddende i Byerne; her var dog ingen af dem. Undertiden kom Folk ogsaa andetsteds fra for at lade sig vie.

Den lille hyggelige Kirke besøgtes ogsaa jævnlig af Lutheranere, især naar der var noget extra paa Færde, (og det var der ikke saa sjældent) vel mest for det usædvanlige ved Gudstjenesten med de mange Cere-monier. — Menigheden hørte under Biskoppen af

Osnabrück. I lang Tid havde der ingen Visitats været her, men i Begyndelsen af 60erne kom Biskop Paulus Melchers her i denne Anledning, og det kan ikke nægtes, at en mere imponerende Repræsentant for Katolicismen skulde man vanskelig finde. Naar han i sin violette Fløiels-Bispedragt og med Sølv-Bispestaven i sin violet behandskede Haand ivrede fra Chorsdøren mod »der Brannteswein«, syntes man jo nok, at *der* traf han ikke Hovedet paa Sømmet, men der var dog noget saa fuldendt over hele hans Fremtræden og Foredrag, at man ved ham fik en tydelig Forestilling om de store veltalende Prædikanter fra Ludvig XIV's Tid. — Hvad Forholdet mellem Lutheranere og Katholiker angik, da betragtede de hinanden som hørende til to Kirkesamfund, der selvfølgelig kunde bestaa Side om Side, og de levede i god Forstaaelse. Man hørte aldrig om Overgang fra den ene Kirke til den anden, og skjøndt Præsten paa hin Tid sagdes at være Jesuit, mærkede man aldrig til, at der gjordes Propaganda (det var før Grundloven). Han maa have nydt en vis Anseelse, thi da St. Ansgarkirken i Kiøbenhavn skulde indvies, blev dette Hverv overdraget ham, skjøndt der dog var 2 Gesandtskabspræster i Kiøbenhavn; men efter den Tid hørte man ikke mere til ham, og det sagdes, at han var sendt til et Kloster i Tyskland. Jeg mindes ham dog som hørende til det ældste Fredericia, jeg har kendt. Det var i hans Eftermands Tid, at en herværende luthersk Geistlig pleiede jævnlige Forhandlinger med denne og omsider gik over til Katholicismen. Om med Rette eller Urette fjernede Lunding ham og Skolelæreren i 1849, og sendte dem mir nichts dir nichts til Nykjøbing i Sjælland, hvorfra de ikke fik Lov at vende tilbage, førend efter Slaget. Det var af Forsigtighedshensyn, for at de ikke skulde

pleie Forbindelse med deres tyske Landsmænd, Beleirerne udenfor Voldene. Gl. Hoboist Dujardin⁹²) havde tidligere været Skolelærer. Han havde mange Børn selv, som dog vare Lutheranere, fordi Moderen var det, men der kan ikke have været ret mange catholske Børn i Skolen, medens han besørgede Stillingen. Forøvrigt mærkede man heller ikke i denne Præsts Tid meget til Propaganda for Katholicismen, men tidligere var det ikke altid gaaet saa fredeligt af. Saaledes beretter Pontoppidan, at 1689 havde en romersk-catolsk Præst i Fredericia overskredet Grænsen for den ham indrømmede Frihed og søgt at hverve Tilhængere paa Fyn, hvorfor han var anklaget af Biskop Kingo og fængslet, men iflg. et kgl. Rescript siden løsladt. Ligeledes omtaler Bircherod, at da begge de catholske Præster var døde 1706, og der fra Cöln var sendt herind en mundkaad Jesuit, som laa i idelige Stridigheder med Byens andre Geistlige, udbad Menigheden sig en anden, som var af et mere fredsommeligt Gemyt, da den frygtede at forspilde sine Rettigheder ved at beholde den første. Ogsaa Wilse omtaler en meget vidtløftig Sag, som 1747—49 førtes mod de to katholske Patres Ignatius Rymsdich*) og Theodorus Haakman, fordi de havde »forført« en luthersk Pige til den catholske Religion, men som ved de fremmede Gesandters Mellemkomst hævedes. Derimod lader det til, at Forholdene paa *hans* Tid her have været anderledes, efter den Beskrivelse, som han giver af de samtidige catholske Patres, saalydende: »Med de to Herrer catholske Patres Jesuiter, den ene af melancholsk, den anden af jovial Temperament, havde jeg iblandt nogle smaa Disputatser. Ingen kunde beskyldte dem for, at de forsøgte paa at gjøre Proselytter; de skjøttede sig

*) Rymsdyck (1740), Haackman 1743 † 19/10 1750.

selv. Den første fordrev Tiden mer med Læsning, den anden mer i Selskab, og saa ikke surt til et godt Glas Vin. Vor heftigste Disput var engang om Dydernes Fortræffelighed, hvori de havde nogle Herrnhuterne ganske modsatte Meninger. Med al den Fortieneste, jeg tilstod Dyderne i Almindelighed, slog jeg overmaade Vrag paa Klosterdyderne i Særdeleshed, som dér ikke var underkastet de Prøvelser, hvilke den vide Verden sætter paa dem og derfor ikke vare at rose sig af, da derimod et Menneske, i Egenskab af Menneske, Børgere, Fader, Husfader, Ægtefælle, Nabo etc. vandt mange og forskjellige Slags Leiligheder til at vise Dyden og derved gjøre sig fortient hos Gud og Mennesker; ja den som unddrager sig fra alt timeligt Arbeide, for blot at leve i aandelige Betragtninger, fortiente snarere Straf end Belønning. Formedelst det idelige *distinguendum est* gav man mig Ret i Adskilligt. Vi holdt os alle til Bibelen; jeg beraabte mig derhos paa Fornuft og Nation, de derimod mere paa Historie og Fædrenes Udsigende, dog mærkede jeg tillige den Førstes overmaade store Bevandring i Luthers Skrifter. Efter nogen Raisonneren pro et contra i Henseende til hans Fortienester, blev hver ved sin Mening ogsaa i dette; han var en stor Mand, sagde hin, han var en Mand, som vidste at leve, sagde denne, han var en Helgen, sagde jeg, og dermed klinkedes ved et lidet Glas Vin en Trio af de Stores, de Glades og de dydiges Skaal.« Endnu kan tilføies, at der i sin Tid har været holdt Sørgegudstjeneste i catholsk Kirke for Kong Ludvig XVI og Dronning Marie Antoinette af Frankrig, under stor Tilslutning fra Byen og Autoriteterne (1793).

Af Jøder var her ca. 100, udenfor Kiøbenhavn det største Antal i nogen By her i Landet. De havde alle-

rede fra 1714 havt deres Synagoger med Præst, Schächter (Cantor eller Degn; intet Kreatur maatte spises af dem uden at være »schächtet«) og Alt, hvad der hørte til Gudstjenesten. Desto mere paafaldende er det, at der nu, ved det nye Aarhundredes Begyndelse, hverken er Præst eller overhovedet Gudstjeneste mere, og at de forholdsvis mange Jøder, som fandtes her tidligere, nu skulde være svundne ind til een, endog mindre velstillet Familie. Der var dengang blandt dem ikke faa velhavende Familier, Rentiers, Kiøbmænd, en større Industridrivende, samt mange Slagtere, som alle vare velsituerede, paa een Slagter nær. Men der var ogsaa mange fattige Jøder, som gav sig af med Schachren og havde de besynderligste Tilnavne, saasom »Galopjøden«, »Lakjøden«, »Slomer Kuk«, (der havde en Klap for det ene Øie) »Elephantjøden« (han var dog en af Matadorerne) »Maaneskinsjomfruen« (der altid gik i en lang, smal, gul Kaabe, nøiagtig som de nu saa brugelige Aftenkaaber) »Madam Gris« (forresten proper nok, saa at intet berettigede til et saadant Navn), samt mange flere, der nu forlængst er havnede paa Jødekirkegaarden. Engang da een af disse Jøder, Abraham Elias, som vist var en meget skikkelig Mand, der ikke havde andet Udfordrende i sit Ydre, end at han var Jøde, kom forbi Latinskolen, blev der af Drengene raabt »Hep« efter ham og anstillet en Jødeforfølgelse, aldeles uden Grund. Han klagede da strax til Rectoren,⁹³) som afholdt Forhør og gav de Skyldige en alvorlig Irettesættelse. For at hævne os, fandt vi da paa at lave en Comedie derom og skrev paa den i Timerne skiftevis, men den blev confisceret af Rector med en ny Irettesættelse og strengt Paalæg om fremtidig at lade Sligt fare. Dog er jeg næsten vis paa, at den morede ham og at han

gjemte den til Erindring om sine Fredericia Disciple, da han kort efter kom herfra.

Den gik naturligtvis ud paa Historien med Abraham Elias, der beskrives som kommende hjem til sin Kone og beklagende sig over den Medfart, han havde lidt af Drengene. Senere præsenteres Schächter Ree,⁹⁴) der trøster Konen i følgende Vers forfattet af en nuværende høi Geistlig:

Giv dig tilfrets min gote Kone!
Lad ham ferst komme for Jehovahs Throne,
Der skal vi leve saa deilich und got
Ohne Bekümmerung um den Spott,
Som die Christen tilfein uns,
Der vi skal drikke Vin und Puns.

Senere fortsattes den i Smug, i Chifferskrift. — Besynderligt nok fandtes her kun een christen Slagter (Christian Slagter), men han kunde slet ikke komme i Betragtning overfor de jødiske, som med Rette dominerede Markedet. Een af de fornemste af disse, en gammel, ærværdig Mand, som gik med Nathue under sin Hat, havde engang havt et Ærinde til min Fader, (vi købte nemlig meget Kjød af hans Sønner). Da han kom ud, stod vi Børn og fortærede vort five o'clock Smørrebrød, som vi, hvad ellers ikke var Tilfældet, den Dag havde fundet paa at belægge med nogle fra Middag levnede Pandekager. Dette maa have irriteret Jødens Forretningstalent, thi til min store Forbauselse kaldte han mig ud i Forstuen, tog haardt fat paa mig og holdt en rigtig streng Straffeprædiken, som skulde forhindre, at vi fremtidig spiste Pandekager paa Smørrebrød istedet for Kjød, som han vilde have det skulde være. Det lykkedes ham ikke at overbevise

mig om, at Kjød skulde være en større Delicatesse end Pandekager, og Ærværdigheden gik rigtignok af ham med det samme. Ved deres Paasketid var det Skik, at Jøderne sendte Paaskekager til dem af de Christne, med hvem de paa en eller anden Maade stod i Forbindelse. Det var nogle temmelig tørre, gjennemhullede, flade Kager, ligesom det svenske Knækbrød, hvorimod deres Paaskeæg nærmest lignede en Slags Berliner-Pfannekuchen, men vare de andre tørre, vare disse fede nok; vi maatte aldrig spise dem. Deres Nytaar faldt i Efteraarstiden og samtidig *Løvsatsfesten*.*) De havde da i Gaarden en Løvhytte, smukt decoreret og oplyst, og der maa vel have været Adgang for Tilskuere; idetmindste har jeg engang været inde i en saadan og set Husfaderen sidde for Enden af det dækkede Bord med Bibelen foran sig. Ved Purimsfesten i Synagogen sagdes der, at de gik omkring med en Hammer under Udraabet: »Slaa Haman⁹⁵) ihjel!«, men jeg har aldrig set det. Ligeledes fortaltes der meget om, hvad de Døde fik med i Kisten, bl. a. en Skilling for at komme over det røde Hav, Stene til at kaste paa Haman, o. s. v. men hvor vidt det forholder sig saaledes, har jeg ikke Erfaring om. Derimod traf det senere ofte, at jeg som Voxen kom med til Begravelser paa Jødekirkegaarden, hvor de, som hed Cohen, ikke maatte komme med ind, da de vare af Levi Stamme, og det betragtedes som urent for dem. De blev saa gaaende udenfor. Disse Begravelser vare ikke meget høitidelige og undgik ikke de intolerante Gadedrenge's Efterstræbelser. Saaledes bombarderede de engang fra den nærliggende Vold Følget med frosne Jordknoide, af hvilke flere faldt imellem mig og Commandanten, hvis Nærværelse ikke engang

*) henholdsvis. 28. Sept. og 12. oktbr.

formaaede at holde dem i Ave. Hvor uhyggelige end Jødernes Begravelser vare, fortjene de dog den Ros, at de ikke forstyrre de Dødes Fred ved at grave dem op efter 20 Aars Forløb, (naar Gravstedet ikke er fornyet) men lade dem uantastet beholde de 3 Alen Jord, som de engang har faaet, i umindelige Tider. — I slige grove Optøier gjorde Latinskolens Drengene sig nu ikke skyldige, men Rem af Huden havde de dog, og Opfindsomheden for at bryde den daglige Ensformighed i det stille Provinsliv fandt let paa Udveie. Saaledes var det en Tid en yndet Sport at løbe omkring paa Gaderne om Aftenen og finde paa alle Slags »Commers«, og naar der var stor Tappenstreg var der jo den bedste Leilighed dertil, men ogsaa uden en saadan. I Kjøbmagergade var der, ligesom forresten ogsaa andre Steder, et Hus med udvendige Skodder, som vare af en meget simpel Construction. De bestod nemlig kun af en stor Klap, fastgjort ved Hængsler til den underste Vindueskarm, som om Dagen hængte ned langs den udvendige Væg, men om Aftenen sloges op for Vinduet og lukkedes med en Hvirvel anbragt for oven. Intet var lettere end at dreie denne Hvirvel fra, hvorefter Skodden faldt ned med et frygteligt Rabalder og afslørede et Interiør, som just ikke altid var bestemt til at udstilles for nysgjerrige Tilskuers Blikke. Dette Hus var en Tid en velkommen Gjenstand for Commers, men naturligvis tog man Flugten efter en saadan Heltedaad, og det feiler ikke, at Beboerne omsider havde sikret sig imod altfor mange Gjen-tagelser. Ligeledes havde vi fundet paa at løbe omkring til de Handlende og spørge paa Ting, som vi vidste, at de ikke havde ved Haanden i Boutiken. Naar de da vendte sig om for at gaa ud efter det forlangte, skyndte vi os at løbe og overlod dem til Skuf-

felsen. Besynderligt nok var det 3 Pebersvende, som især vare udsete til Offere for denne Sport. Den Ene, som boede i Nærheden af Latinskolen, kjendte de fleste af os og var just ikke til at spørge med, saa der skulde mere Forsigtighed til, men værre gik det ud over gamle Cramer nede ved Stranden. Han var en Original og som Følge deraf led han ikke altid den lempeligste Medfart. Den Tredie var en Kjøbmand, som boede paa et Hjørne midt i Byen, og det var vor største Fornøielse at faa ham til, smigret ved vort Besøg, at bøie sin lange Krop i en ret Vinkel og sige: »Jo gerne!« (Vi kaldte ham derfor ogsaa altid »Kjøbmand Jo gerne«). Saasnart han da vendte sig om, smuttede vi ud ad Døren, som En af de S sammensvorne holdt paa Klem, og forsvandt om Hjørnet. Dette var nu en temmelig ørkesløs Tidsfordriv, som af Mangel paa anden Underholdning kunde trives i en lille Provinsby, men det var saamænd ikke alene Drengene, der øvede den (dengang rigtignok), men længere hen i Tiden kunde Voxne divertere sig paa lignende Maade. Da Byen i 50erne havde faaet en forøget Garnison, var der et Par af de fremmede Officerer, som, naar de kjedede sig, fandt Fornøielse i at gaa omkring paa Gaderne om Aftenen og lytte efter, hvad der taltes om inden for de lave Vinduer, som fandtes mange Steder, og da vi kjendte den ene af dem meget godt, kunde man bag efter faa saadanne Ting at høre, som man troede vare velforvarede inden fire vægge. Og endnu længere hen i Tiden var der engang en Kammerherreinde, en meget gemytlig Dame, som havde sin Morskab af at gjøre Aftentoure, ledsaget af sin Jomfru, for at se hvor der var Selskab, eller hvad der ellers var paafærde. Nuomstunder vilde sligt være umuligt, thi nu have Folk jo knap nok Nysgjerrighedens Interesse for hinanden,

men gaa op i Politik og Foreninger, som ere grundkjedelige. Men for at komme tilbage til 30erne og 40erne, var Morskaben jo saaledes ikke stor til dagligdags, men for Børn var der dog altid Noget, som tog Interessen fangen. Jule- og Nytaarsaften gik fattige Børn omkring og sang for Dørene. Nogle af dem medførte en Kasse, som var oplyst, og hvori præsenteredes Stalden i Bethlehem med de hellige 3 Konger, en Miniatureudgave af, hvad man nu kan se hos Katholikerne i Juletiden, og derfor formodentlig en Skik af gammel Oprindelse. Endvidere vare 3 Drengue udklædte i hvide Skjorter, Papirshatte og andet Godtkjøbs Flitter og skulde forestille de hellige 3 Konger. Disse medførte en stor Stjerne af Papir, oplyst indeni, hvilken dreiedes rundt paa en Stang under Afsyngelsen af en Sang, hvoraf jeg kun erindrer følgende:

Herodes han spurgte, som han vel turde:
 Hvorfor er den Ene saa sort?
 Saa sort er jeg og vel bekjendt,
 En Herre og Konge af Morians Land.

Den ene af Drengene var nemlig sværtet sort i Ansigtet eller havde en sort Maske, ligesom ogsaa den ene af de 3 Dukker, som forestillede de hellige 3 Konger, havde sort Hoved. Helligtrekongersaften kom de igen med Stjernen, men havde ikke Kassen med Bethlehems krybben med. Deres Komme imødesaaes altid med stor Forventning, og da der var flere Hold, var der altid Underholdning nok disse Helligaftener. Inden de gik sang de endnu:

Nu haver vi faaet den Skænk og Gave;
 Mangfoldige Tak skal De nu have,
 Kan vi ikke takke, som det sig bør
 saa vil Gud lønne, som han vist gør.

Der var dog engang en lille Dreng (han hed lille Laues og gik paa Fabriken) som var nærvædet at tage Luven fra dem, idet han virkede uden ydre Apparater, blot ved sin Person, og opnaaede en storartet Succes. Han var meget lille, og den Pose, han førte med sig, var lige saa stor, som han selv; desto pudsigere lød efterfølgende Vers, som han sang med en uefterlignelig Naturlighed:

Somm' elsker Vinteren, for Natten den er lang,
 Somm' elsker Sommeren, for Fryd og Fuglesang,
 Somm' elsker Pigerne, for de er som en Ros'.
 Men jeg elsker Konerne, for de gi'r mig lidt i mi' Pos'.

Juleaften kom ogsaa gamle Koner og andre fattige Kvinder, til hvilke der fandt en hel Almisseuddeling Sted, som det var min største Fornøjelse at forestaa. Der var 12, som fik 12 Sk. hver (80 Øre), og derefter nedad. Jeg havde dem inddelt i Klasser og førte Lister over dem fra Aar til Aar; saasnt en Plads blev vacant, lod jeg den i næste Klasse, som jeg ansaa for den værdigste, rykke op i det ledige Nummer. Da »de Fattiges Kasse« blev oprettet i 1856, og jeg blev Bestyrelsesmedlem (Kasserer) af samme indtil jeg forlod Byen, havde jeg saaledes paa Forhaand erhvervet mig Kjendskab til de Fattige, som kom mig tilgode ved denne Leilighed. Naar jeg nu imidlertid læser om, at der gjøres politiske Rumlerier ud af Valget til »de Fattiges Kasse«, ved jeg ikke om man skal le eller græde. Et Par af de bekjendte Personer fra den Tid skal jeg nærmere omtale. En af dem var Ingeborg. At sysle med Rok og Ten laa ikke for hendes Naturel, men til løbende Forretninger anvendtes hun meget, da hun var noget af, hvad Hestehandlerne nok kalde en »Letløber«, og Bevægelse i fri Luft passede hende

bedst. Hun havde saa let et Fodskifte, at hvis Cykler dengang havde existeret, vilde hun kunde have taget det op med dem og sat en Record, som selv en Ellegaard maatte bøie sig for. Som Barn skal hun have gjort sin Fader, der var Vægter og gammel, Følgeskab og raabt for ham. Da hun endnu som gammel havde en meget kælen Stemme, maa det vel nok have lydt lidt aparte, men Meningen var jo god. Jeg er ogsaa temmelig vis paa at have hørt, at hun som Voxen kunde trække i Vægterkavaien og besørge Tjenesten, naar Veiret var daarligt, ligesom den franske Kone i Sorø, hvis Historie mine Hjemmelmænd ikke have havt Anelse om. Endvidere var der Philippine, som hadede Kaal og blev dødelig fornærmet, naar det blev hende budt. Førend Frictionssvovlstikkerne bleve opfundne, har jeg i det mindste ikke kjendt andre Svovlstikker end dem Philippine gik omkring og solgte. Det var nogle godt 1 Kvarter lange, tynde Pinde med lidt lysegult Svovl paa Enden, som kunde tænde, naar man havde Gløder at stikke dem til. Men naar Pigerne om Morgenen skulde gjøre Ild paa og ikke havde Gløder, udfordredes der et vidtløftigt Apparat af Fyrstaal, Flintesten, Klude og andet mere, for at faa Philippires Svovlstikker til at tænde. Naar vi gaa en Grad længere ned, Ellen, der opførte en Bjørnedans eller sang: »Vor gamle Caro holdt en Støi«, for at faa en Skilling, saavel som »Græshopperne«, Moder og Datter, der havde faaet dette ret betegnende Navn, fordi de pillede Græs op, (der groede frodigt paa Gaderne) vare ogsaa velbekjendte, men hørte unægtelig til den allerlaveste Klasse, og der var mange flere, som det vilde blive for vidtløftigt at opregne. — Saa var det til Nytaar Mændenes Tid, af hvilke der indfandt sig mange, bl. a. Pjaltevæveren, som bragte en Nytaarslykønskning paa

et helt Ark Papir, som han havde faaet en fattig Maler-dreng til at bemale med nogle gruelige Basunengle af en 2 Sk. Farvelade. Men disse Afteners Clou var dog Optraeden af Tambour Møller (afskediget fra Regimentet) med Kone og Datter. Iflg. Fr. Avis har Datteren holdt Guldbryllup den 1. April 1899. Dersom nogen har været velset af Børn var det ham, og jeg ved Ingen, hvis Komme imødesaas med større Spænding end hans paa Helligaftener. Ved denne Leilighed optraadte han i hvide Tyrkebuxer med Manchetter forneden, rød Vest, hvide Ærmer og en Baret paa Hovedet med store Fjær. Konen og Datteren vare ligeledes klædte i Hvidt med couleurt Liv og Hovedbedækning med vajende Fjær. Det maa have været et complet Empire-Costume, thi ved at se Damedragterne paa visse Fremstillinger af den »høie elskede Familie« er jeg, forresten sans comparaison, grangivelig bleven mindet om dem. De foredrog bl. a. Sange af »Elverhøj«, formodentlig fordi det dengang var noget af det Moderneste, og gjorde især Effect med den Strophe, der lød saaledes: »Tys! tys! tys! Jeg er ei din Brud, Bølgen er kold, den slukker Elskov ud!«, som blev foredraget med saa stærkt teatralsk Virkning, at man hvert Øieblik ventede at se en Havfrue komme ind ad Døren. Naar man mærkede, at de vare ude i Forstuen, hvor de havde Noget at ordne ved Toilettet, (thi paa Gaden kunde de jo ikke gaa uden Overtøi i dette Costume) var det et forventningsfuldt Øieblik, indtil Døren gik op og de kunde vise sig i hele deres Glorie. Tambour Møller havde ikke saa lidt af Gøglernaturen i sig, hvilket ytrede sig paa flere Maader. Saaledes vare hans Marionetforestillinger en meget yndet Underholdning ved Børneselskaber. Jeg beklager Nutidens Børn, som maa tage til Takke med Mester

Jakels lurvede Præstationer i Dyrehaven, og ikke have kjendt Tambour Møllers. Han gik aldeles op i Sagen og præsterede det bedste i den Genre, som jeg hverken før eller siden har set Mage til. Over en Stue i hele dens Bredde var udspændt et Tæppe, ca. 1 Alen fra Loftet, og der bagved agerede han, Konen og Datteren over Tæppet med Dukkerne, som vare mange og smukt udstyrede, samt havde et Repertoire, der kunde udfylde en god Del af Aftenen. Senere, da Konen og Datteren vare blevne kjede af Gøgleriet, blev han noget forfalden og slog sig sammen med en anden afskediget (Stor Tromme) Tambour, der hed Thorsen. Disse to musicerede da omkring paa Gaderne, men da var det allerede gaaet svært ned ad Bakke med ham. Tambour Thorsen har jeg næsten aldrig set ædru, men han gjorde ingen Fortræd, selv om han blev nok saa meget drillet af Gadedrengene. Engang skal han, medens han endnu var i Tjenesten, have gjort en Reise til Kiøbenhavn i Fruentimmerklæder, fordi han havde taget sig Orlov paa egen Haand, men jeg husker ikke de nærmere Omstændigheder derved, eller hvorledes han slap fra det. Der fortaltes mange Historier om, hvad han havde præsteret i Drukkenskab, som altid faldt ud til hans Fordel, men desværre har jeg glemt dem.

Med Prinsen, som interesserede sig for ham, thi han var meget godmodig og kun sig selv værst, havde han ogsaa engang et Sammenstød, men naar det er fortalt, at Prinsen omvendte ham til at blive et ordentligt Menneske, da er dette ikke Tilfældet, thi allerede i hans Tid maatte han afskediges for Drukkenskab, og efter at have gaaet omkring i mange Aar som et Vrag, endte han med at findes død i en Grøft.

Til Adspredelser udenfor det Sædvanlige maatte vel ogsaa henregnes Markederne, som indtraf 5 Gange

om Aaret med lige saa mange Fridage for Skolen. De vare dog kun af ringe Betydning og det største i November var langt fra saa godt besøgt, som en almindelig Torvedag i andre Kiøbstæder. Deri var Mangelen af Opland Skyld. Den eneste til Afholdelse af Marked egnede Plads, Raadstuepladsen, benyttedes ikke, hvorimod Markederne og Torvet holdtes paa Gaden udenfor Klubben og Apotheket, hvilket vilde have været meget uhensigtsmæssig, hvis Frekvensen havde været livligere. Derimod benyttedes Raadstuepladsen til den Parodi paa et Kreaturmarked, som een eller to Gange aarlig var forbundne med de andre. Kreaturhandlere, som reiste fra det ene Marked til det andet, tog aldrig Notice af et Fredericia Kreaturmarked, og den locale Interesse var ogsaa høist ubetydelig. Der mødte kun ganske faa Kreaturer og en Hest var en Sjaldenhed. Omsætningen paa Krammarkederne var ogsaa kun ringe. De vigtigste Handelsartikler vare Koste og Jydepotter samt Christiansfelder-Kager; der var jo ogsaa nok Telte med andre Ting, men det Indtryk, man fik af en Markedsdag, var dog at som Kiøbstad kunde Fredericia slet ikke hamle op med de andre Byer paa den Tid. Markedsforlystelserne vare ogsaa meget sparsomme. En Caroussel, de stadig mødende to Middelfart Lazaroner med »Ræven, Løven, Hjorten, Skytten, Fugleman og Jomfru Lieschen« (et Slags Rouletspil) og lidt andet Gjøgleri, samt hen ad Aften en fuld »Pottemand«, udgjorde de Væsentligste. Der var sjælden saa stærk Trængsel, at det kunde lykkes at sy Bønderpigerne sammen, hvilken paa den Tid saa yndede Markedsfornøielse overhovedet her kun lod sig udføre i det Smaa, da de ikke mødte i store Skarer som i Veile, Horsens eller andre Steder.

Var Oplandet ringe, var det til Gjengæld meget vel-

staaende, for ikke at sige rige Bønder, som boede i Fredericias nærmeste Omegn, særlig i Landsbyen Trelde, der laa i Annexsognet Veilby, som hørte til Trinitatis Sogn, og hvis fleste Beboere eiede større eller mindre Part i Trelde Skov, der dengang var en Guldgrube. Til Trinitatis Kirke hørte ogsaa et Landsogn, som, foruden nogle spredte Gaarde og Huse, bestod af Landsbyerne Stoustrup og Igum. Beboerne af Stoustrup, hvortil hørte Sønderbygaard, kunde ikke henregnes til Bondestanden, hvorimod de i Igum udelukkende hørte dertil. Disse Beboere vare nu henviste til at søge Trinitatis Kirke, naar de skulde have kirkelige Forretninger udførte, og navnlig gik det ikke saa sjældent paa, at der var Bryllup, hvilket altid var en velkommen Adspredelse. Saaledes var der i Sommeren 1844 i Igum 6 Løverdage i Rad (Bryllupper holdtes altid om Løverdagen) Bryllup i enhver af de 6 Gaarde, der fandtes i Byen. Det første Bryllup, som jeg var med til, da Bruden havde tjent os, fandt Sted den 29. Juni, og derefter gik det Slag i Slag. Da Bryllupstoget for at komme til Kirken, der laa yderst i Danmarksgade, havde næsten $\frac{1}{2}$ Fjerdingsvei at passere fra Prinsensport, vakte det ikke ringe Opsigt paa den lange Vei, og da det altid skete ved 12 Tiden, havde vi det paa første Haand paa Hiemveien fra Skolen. Hvorledes det nu gaar til ved saadan Leilighed er mig ikke bekjendt; der er vel foregaaet en stor Forandring deri med den tiltagende Forfinelse, men den Skik, som dengang fulgtes, var der dog vist det rette Slag i. Toget aabnedes af Forridere, 6 eller flere i Tallet, som i skarpt Trav, saa det dundrede i Brostenene, bebudede hvad der var i vente, og snart efter viste sig hele Rækken af Vogne. Der var ikke noget større Bryllup, hvor der ikke mindst var en Snes Vogne, i Almindelighed

mange flere. Lukkede Vogne havdes dengang ikke paa Landet, hvorfor Bruden og hele Følget i Regnveir maatte sidde med Paraply over sig. I Spidsen for Vognene var der een med Musicanter, blandt hvilke Clarinetten spillede en fremtrædende Rolle. I den næste trestolede Vogn sad Bruden alene paa det midterste Sæde, og hendes 2 Brudekoner bagved. Hvadenten det var Solskins- eller Regnveir paraderede Bruden altid med hart Hoved, smykket med couleurve Tøiblomster (levende Blomster vilde ikke have kunnet komme i Betragtning) og anden Pynt, iøvrigt i Silkekjole, thi enhver velhavende Bondepige fik 2 saadanne til sit Bryllup, en sort og en couleurt, men hvilken der bares den første og hvilken den anden Dag, husker jeg nu ikke. Naturligvis tiltrak hun sig først og fremmest Opmærksomheden. Efter hende kom en Vogn med Brudgommen og hans 2 »Brudemænd«, og derefter hele det øvrige Følge. Næste Dag, Søndag, kørte de igjen som unge Folk til Kirke, men i mindre Optog. Et saadant Bryllup varede »officielt« i 3 Dage, men baade før og efter hengik der lang Tid, dels med at modtage dem, der bragte Sendelse (Æg, Høns, Sigtebrød og meget andet, som Enhver, der var indbudt, maatte yde som Tribut) og tractere dem, dels med at gjøre Gilde paa Levningerne for Musicanterne, Skafferne og Kogekonerne, og til sidst for de Fattige, saa at Igum i Sommeren 1844 maa have gaet i en uafledelig Festrus. Bekostningen ved et saadant Bryllupsgilde kan ikke have været stor; snarere var det vel en ren Profit for dem, der holdt det, idet de modtog langt mere i Leverancer end der gik med til Gildet. Den store Herlighed, at komme med til Bønderbryllupper, har jeg aldrig rigtig kunnet skjønne paa. Tractementet var ikke særlig udsøgt, men der var Overflødhighed nok af

Spisevarer, som Gjæsterne selv havde medbragt. Retterne vare altid de samme: Hønsekjødssuppe, kogte Høns, sød Suppe, Steg og Svedsketærte; foran Brudeparret en Kransekage. Maaske har der ogsaa været Klipfisk eller Flæsk, men det erindrer jeg ikke saa nøje. Der ruttedes med Brændevin, som blev drukket af Sølvbægere, (nærmest af Facon som et Ølglas, lidt spidst forneden) som vare gaaede i Arv fra Slægt til Slægt og forsynede med Inscriptioner, og hvoraf der kom mange for Dagen ved ethvert større Bryllup. Ellers var det ikke synderlig bevendt med Drikkevarer; lidt Medoc No. 1 ved Brudeparrets Bord og ikke videre. Punch ved jeg ikke af at have set, men der har mulig været beværtet dermed 2den og 3die Dagen, ligesom Øl vel ogsaa maa have været forhaanden. Da der var en uhyre Mængde Mennesker samlet ved saadan Leilighed, skulde der jo mere Service til end selv det bedst forsynede Hus formaaede at præstere, og det var derfor almindeligt, at Bønderne laante Fajance hos Kjøbmændene i Byen, hvor de handlede. Det var da en meget yndet Vitz af unge Handelscommis'er at udlevere dem Vandfade og de Potter, som have et Øre, naturligvis nye, som aldrig havde været brugte.

Vandfadene figurerede stadig paa Bordene, fyldte med Kjødssuppe med Boller i og Sødssuppe, og det kan jo ikke nægtes, at Ideassociationen virkede noget, men Potterne vare dog nok kun for Kogekonerne, fordi »de vare saa rare at øse op med« af de Grubekjedler, hvori Maden kogtes, paa Bordene har jeg i det mindste ikke set dem.

*

Blandt de offentlige Forlystelser var Vagtparaden den, som indtog første Plads, ja der var saa godt som ikke andre, da offentlige Møder og Fester endnu ikke

vare komne i Mode. 3 Gange om Ugen trak den op med fuld Musik. Før Reductionen udførtes denne af Jægermusikken (Hornmusik), om Søndagen; Tirsdag og Fredag af Janitcharmusiken. I Sommermaanederne spillede denne sidste desuden Onsdag Eftermiddag i det lille Lystanlæg Carolinelund,⁹⁶) hvor Beaumonden forsamledes; nu er det nok kun for Soldater og Barnepiger. Et lille Anlæg i den tørre Voldgrav lige udenfor Kongens Port, som var stillet paa Benene i en Haandevending for at præsenteres en eller anden kongelig Person som Bevis paa, hvad der var gjort for Byens Forskjønnelse, der fandtes endog et Springvand, fristede kun en krank Tilværelse og forsvandt igjen 1849, da Voldene sattes i Forsvarsstand. Det var ogsaa først efter den Ubedring, de ved denne Leilighed fik, at de bleve til en yndet Promenade. Til den Byen nærmest liggende Skov, Fuglesang, gjordes der vel Udflugter, men Veien derud, ca. $\frac{1}{2}$ Mil, var bar og blottet for Skygge, da der ikke fandtes et Træ; kun naar man gik ad Landeveien, var der eet eneste, det saakaldte »høie Træ«. Der maatte nemlig i Fæstningens Omegn ikke findes Noget, som i Krigstid kunde afgive Skjul for en eventuel Fjende. En stadig Gjæst i Fuglesang var Borgmester Rahbech,*) som hver Eftermiddag red derud for at drikke sin Thevandsknægt og ryge sin Merskumpibe, converseret af Værten, Hr. Dons. Hans tro Ledsager paa disse Toure, Ridehesten, som aldrig havde kjendt andet til Livets Besvær end daglig at bære sin Herre i jævn Skridtgang den halve Mil frem og tilbage, kom ved hans Død i fremmede Hænder og endte paa sine gamle Dage som Trækdyr — en Skjæbne som aldrig burde ramme et saa forvænt Dyr. Jeg havde den en Tid paa Foder mod at benytte

*) 1820—50. † 16/4 52 (Trinitatis).

den, og interesserede mig derfor for den, men vilde ikke købe den, da den var for gammel. Fuglsang var, med Undtagelse af Klubberne og Gjæstgivergaardene, de eneste offentlige Tracteursteder, og der fandtes heller ingen Conditior. Først henimod 60erne forekommer en saadan,⁹⁷⁾ men der skulde dog lang Tid til førend Folk kunde vænne sig til at besøge ham. Derimod var der en ældre Jomfru, Jomfr. Lorentzen, som tilfredsstillede Byens Behov i saa Henseende. Det var ikke af den Slags Hjemmebageri, som Alverden nu skiltes med, men der var noget saa propert over alt, hvad der kom fra hendes Haand, i Forbindelse med det høiere Conditioris Finesser, at hun for mig staaer som uopnaaelig. Denne ældre, høist respectable Jomfru spillede Madam Salling,⁹⁸⁾ Gjæstgiverens Kone, engang et Puds. En tydsk Handelsreisende, som var taget ind paa Gjæstgivergaarden, og formodentlig havde ondt ved at fordrive Tiden om Søndagen, spurgte Mad. Salling, om der ikke i Byen fandtes et Conditior, hvor han kunde gaa hen. Mad. Salling, som var lidt af en Madam Esselback og i Besiddelse af en vis Mutterwitz, gik strax beredvillig ind på at imødekomme ham og medgav ham en lille Dreng, som skulde vise ham til Jomfru Lorentzen.⁹⁹⁾ Hun var ikke indrettet paa at tage mod siddende Gjæster, men havde blot et Udsalg af Conditiorer i sin Bopæl. Denne var i et lille, lavt, faldefærdigt Hus, hvor Døre, Vinduer og Vægge hver vendte sin Vej, saa at Tydskeren bogstavelig talt faldt med Døren ind i Huset, da han gjorde sin Entrée. Men end større maa hans Forventning om at finde et Storstads-Conditior være bleven skuffet, da han pludselig befandt sig midt i et Søndags Pick-nick af gamle Koner, som Jomfru Lorentzen havde samlet om sit veldækkede Bord, deriblandt de

2 ældgamle Frøkener Castonier, som nær havde tabt Æggebægerne af Forfærdelse over den saa uventet indtrædende Gjæst. Men Mad. Salling morede sig bagefter, baade paa Tydskerens og paa Jomfru Lorentzens Bekostning.

*

Da jeg nu mærker, at Musen ikke vil staa mig bi længere, skal jeg afslutte disse personlige Erindringer med et Par løsrevne Noticer, som ikke have fundet Plads blandt det Øvrige.

*

Byen havde ingen Avis dengang, men fik først en saadan i 1849, da det første Numer af »Fredericia Avis« udkom i December Maaned efter Bombardementet. Der var vel tidligere gjort et Forsøg med »Nyeste Morgenpost«,¹⁰⁰) udgivet af en Secretair T. Mørk og en Tid redigeret af en Literat*) J. C. Lange, som lærte os Engelsk i Zoffmanns Skole, men ikke formaaede at sætte sig i Respect, og var magtesløs overfor Elevernes Drillerier. Det første Numer aabnedes med et Digt til Mad. Salling, i Anl. af hendes Fødselsdag, som vi mente, fordi hun maatte have givet Lange gratis Middagsmad. »Nyeste Morgenpost« fristede dog ikke nogen lang Tilværelse, men gik snart ind igen. Sine Nyheder fik man gennem »Aarhus Avis«, som en Tid endog kun kom 2 Gange ugentlig, (om der kom mere end et Numer hver Gang skal jeg ikke kunne sige, men jeg tror det ikke), men vist er det, at man fordøiede sine Avis-Nyheder med bedre Udbytte end nu og havde mere ublandet Nydelse af dem.

*

*) »Litteratus«.

Af Skoler fandtes »det lærde Institut«, som den tidligere Latinskole nu kaldtes. Paa den Tid, da jeg blev optaget, var Elevtallet kun 3 i øverste Klasse, 9—10 i 2den og 3 i 3die. Lærerpersonalet bestod af Rector, 2 Adjuncter og en Officer som Lærer i Tegning og Gymnastik. Sidstnævnte, som selv havde gaaet i Skolen, havde engang, da han var oppe i Geographi og skulde nævne de Provinser, som Holsten var inddelt i, som saadanne anført: Ditmarsken, Stormarn og lille Maren, hvilket Eleverne havde faaet at vide og naturligtvis ikke glemte. Endvidere var der 2 Borger-skoler, af hvilke Michaelis havde en Realklasse, samt et privat Institut, det Zoffmannske. De Reformerte og Katholikerne havde ligeledes deres Skoler; særlig de førstes var ret talrig. Jfr. Bechs høiere Pigeinstitut, der tidligere var en Pensionsanstalt i Lighed med den i Christiansfeld, hvorhen Pigeboørn sendtes fra andre Steder i Landet for at opdrages, existerede vel endnu i 30erne, men fra den Tid, jeg mindes, maa den have været sin Afslutning nær. I 1816 var den i Hospitalsbygningen,¹⁰¹⁾ og det er mig fortalt af Nogle, som dengang vare der, at den daværende fransk-reformerte Præst Coulin,¹⁰²⁾ der boede i samme Gade og formodentlig var deres Lærer i Fransk, undertiden indbød dem til Præstegaarden og tracterede dem med Confect, hvilket for dem, der som udenbyes kun havde faa Bekjendte i Fredericia, var en velkommen Afvexling i Jfr. Bechs strenge Reglement. Forresten kunde de nok selv tage sig Friheder og var ikke gode at holde Styr paa.

I Slutningen af 40erne opstod en ny Pigeskole, paa Foranledning af Forældre, som ikke vare tilfredse med den forhaandenværende.

*

Blandt de Officerer, som kom hertil ved Reductionen, var ogsaa den ved Slesvig d. 23. April 1848 faldne Capitain Friedrichsen, hvis Hustru, som var meget entrisk, engang havde forfattet et Digt, som han kaldte »Fru Sophies Lidelseshistorie«, hvori hun ved Siden af Beskrivelsen af sin Sygdom, ydede Dr. Nielsen¹⁰³) en velment Anerkjendelse. Han nød nemlig stor Anseelse og Tillid som Læge for den Omhu, han viste sine Patienter, hvilken tidt, ligesaa meget som selve Kuren, bidrog til deres Helbredelse. Man havde næsten en Mirakeltro til ham, og naar Børn slog noget itu, trøstede de sig med, at Dr. Nielsen skulde nok kurere det. Det omtalte Digt cirkulerede i sin Tid i Byen, og jeg har en Afskrift af det, hvoraf her meddeles, hvad der angaar Dr. Nielsen:

Det ringer med Klokken, sig hurtig kun frem,
 Nu hvo er det? Carl*) kommer af Skolen hjem.
 Med Længsel han iler til Tanten ind
 han eier et kjærligt og barnligt Sind.
 Klokken lyder, Fruen byder: Gaa til Dr. Nielsen hen,
 Kom saa hurtigt her igjen.
 Sig, at længselsfuld jeg beder hannem snart at
 komme her.
 Vel jeg ved, han gør det gjerne, men han har saa
 mange Fjerne,
 Der ham mer behøve kan; Alt udretter ene han;
 Thi man ei vil andre se, Nat og Dag han har ei Fred.
 Lad ham, Gud! end længe gavne, Tusinde ham ville
 savne
 Og de To, der ene staa, naar han bort fra dennem gaa.
 Datteren, den svage Lilie, bøier Hovedet som en Tilie*.)

*) Hendes Broder- og Pleiesøn, Carl Warberg, der faldt ved Sankelmark som Lieutenant ved II' Regiment.

*) Tilia-Lind.

Mod den elskte Faders Bryst, søger derved Haab og
Trøst.

Sønnen vil sin Fader glæde, i hans Fodspor vil han
træde,

Brav som ham han vorde vil, alt som han nu voxer til.
Glands og Guld Nielsen ei begjær, Hjerttet man i
Øiet seer,

Men, naar Armod Hjælp behøver, spørg du da om
Nielsen tøver.

Da han hurtig er hos hver, thi de har ham alle kjær.

I 1859 flyttede han til Odense, hvor han døde som
Etatsraad. I de 25 Aar, vi havde ham som Huslæge,
havde vi sjælden nogen alvorlig Sygdom, skjøndt der
var 8 Børn.

*

Fra Lægen gaar jeg nu over til Begravelserne, som
i en By, hvor der passerede saa lidt til daglig Brug,
altid satte Phantasien stærkt i Bevægelse. De foregik
dengang ikke, som nu, fra Kirkerne, men fra Hjem-
mene, og da LigproceSSIONen ofte havde lang Vei at
gaa gjennem Gaderne, kunde de ikke undgaa at til-
trække Opmærksomheden. Naar Klokkerne en Time
forinden begyndte at ringe, blev der Travlhed med
at feie Gaden og bestrø den med Sand, Grønt og Blom-
ster den Vei, Toget skulde gaa. Uden for Sørgehuset
fra hvis aabentstaaende Vinduer de hvide Sørgegardi-
ner kunde flagre ud i Blæsten, samledes imidlertid
Følget, der i Regelen var saa talrigt, at det ikke kunde
faa Plads inde. Var det en militair Begravelse, mar-
cherede imidlertid et Commando op, som skulde afgive
Æresescorte og affyre Salver ved Graven, og naar det
var en høiere Militair, mødte undertiden en hel Batail-
lon eller mere med Florindhylltet Fane. Marchaller

med florumvundne Stave og Musiken med Sørgeemblemer vare der ogsaa, saa der var nok, der kunde sætte i Stemning. Selv naar Kransekagen med Flor overbragtes til Sørgehuset, (thi det var Skik at beværte Følget med Vin og Kage) gjorde det Indtryk, især naar man tænkte paa den lerede og vandfyldte Grav paa Trinitatis Kirkegard, hvis det var der, Begravelsen skulde foregaa. Det var et høitideligt Øieblik, naar Kisten bares ud af Huset, medens Musikken spillede og satte sig i Bevægelse i Spidsen for det lange Tog, der sluttedes af en Sørgekare, hvori Uniformerne og de vaiende Fjærbuske (til Galla hørte altid trekantet Hat) havde Overvægten. Ogsaa Borgervæbningens Officerer mødte i Uniform ved slige Leiligheder. — Der var jo nok Folk, som mødte til Begravelser, ikke i nogen elegisk Stemning, for at nyde godt af Tractementet, og som kunde stikke adskillige Glas under Vesten, selv hos de Fattige, hvor Beværtningen var Brændevin og Tvebakker, men det var dog kun undtagelsesvis og forhindrede ikke, at der var noget høitideligt ved den Maade, hvorpaa Begravelserne dengang foregik. Ja, selv om det kun var en stakkels slesvigsk eller holstensk Rekrut, undertiden eneste Barn, der »fern von seiner treuren Heimath« var bukket under for Sygdom i den fremmede By og nu førtes til Graven med dæmpede Trommer og Piber af et militairt Commando, ledsaget af et Følge, som med Undtagelse af en enkelt Bondemand, der var kommen langveis fra, kun bestod af udcommanderede eller frivillige Kammerater, gjorde det et gribende Indtryk.

*

Ligbærere blev afskaffet som Laug efter at de ved Byskriver Simesens¹⁰⁴) Enkefrues Begravelse havde

været fulde og nær vare gaaede paa Hovedet ned i Graven med Kisten.

De gamle Kirkebøger havde ikke saa liden Interesse, og man kunde af dem indhente adskillige Oplysninger om forrige Tider. De allerældste vare skrevne med en næsten ulæselig Haand, og gjorde Indtryk af at være skjødsløst affattede, men senere hen bleve de mere interessante, idet Datidens Klokkere ofte havde gjort Tilføjelser, som tjente til yderligere Illustrering af Forholdene. Fra det nittende Aarhundrede af blive de igjen uinteressante, idet Optegnelserne indskrænke sig til de strengt systematiske Angivelser af Alder, Navn, Dato etc., og sjældent indeholde andet. Desto mere forundrede det mig at træffe ved den d. 10. Februar 1806 som begravet anførte »Hr. Mads Pagh Bruun,¹⁰⁵) Lieutenant i det borgerlige Jægercorps (?) 25 Aar gammel«, følgende Tilføjelse af Klokkeren: »Ved Fromhed og Dyd modnedes han tidlig for Evigheden«. At Klokkeren kunde lade sig henrive til en saadan Afgivelse fra det sædvanlige, tyder paa, at den Afdøde maa have været meget afholdt, hvilket han ogsaa var. Jeg har hørt fortælle af vore Folk, som havde gaaet paa Bruuns Fabrik, at han kom ind paa Fabriken og drak i ophedet Tilstand et Glas koldt Vand, hvilket foraarsagede hans Død. Han var Broder til den senere Justitsraad Bruun i F., altsaa Onkel til P. D. Bruun, M. P. Bruun, Fru Købke og de mange andre Bruun'er. Vi havde paa vor Fabrik mange Folk, som havde gaaet paa Bruun, ikke alene nogle ældre, som fulgte med ved Overtagelsen, men de fleste af de Voxne (de nedlagte Klædefabriker havde dog ogsaa leveret deres Contingent) i min Tid havde som Børn gaaet paa Bruuns Fabrik, og det var derfor ikke saa underligt, at Samtalen mellem dem ofte dreiede sig

om det ansete Bruunske Hus, der jo i sin Tid havde spillet saa stor en Rolle i Fredericia. En af dem, der havde været anvendt som en Slags Hjælpetjener, og derfor af de andre kaldtes »Karethspringeren«, kunde fortælle meget om sine Oplevelser fra den Tid, men desværre har jeg glemt det meste. Kun husker jeg, at da Velocipederne kom i Brug, var det ingen absolut Nyhed for ham, thi Bruuns havde haft et lignende Befordringsmiddel, som dog kun brugtes i de lange Gange, der fandtes i Bygningen, hvilket ogsaa bekræftedes af andre, der kunde huske det. Endvidere havde vi En, der hed Jørgen Hattemager, som vilde have været et udtømmeligt Fund for en Kulturhistoriker, thi hvad han fortalte var ikke om Nisser og Trolde, (sligt har jeg aldrig hørt et Ord om) men virkelige Begivenheder, som havde tildraget sig i Fortiden, og hans Viden var forbavsende. Mange Gange har jeg fortrydt, at jeg ikke opskrev hans Fortællinger, skjøndt jeg havde paa Følelsen, at det burde have været gjort; der kunde deraf have været samlet et uvurderligt Materiale til Byens Historie, i Forbindelse med mundtlige Meddelelser fra Andre, der havde levet al deres Tid i Fredericia, og af hvilke jeg jævnlig havde Leilighed til at høre Fortiden omtales. Iøvrigt kunde jeg, naar jeg som Dreng færdedes mellem Folkene, faa meget at høre, som de ikke troede, jeg lagde Mærke til. F. Ex. taltes der adskillige Aar før 1848 om »naar Revolutionen kom«, som et Maal hvorimod der stiledes, men jeg maa dog tilføie, at det var Tydskere, der var saa kloge, og at det altid var de Arbeidere, som var mindst bevendt, der havde mest af Munden og udfoldede størst Veltalenhed i den Retning. — Det Overtroiske mærkede jeg ikke meget til i min Barndom der paa Stedet; Alt dertil hørende besørgedes af en Smed Nord,

som var synsk, kunde se Ligskarer og meget Andet, samt spaa. Han har virkelig ogsaa engang spaaet mig noget, som uventet gik i Opfyldelse, og naar han havde været i Kirke, kunde han gjengive Præstens Tale Ord til andet efter Hukommelsen. Ved eet af de første Rigsdagsvalg havde nogle Spøgefugle faaet ham opstillet som Candidat, og han mødte ogsaa velfriseret med hvidt Halstørklæde mellem de andre »Spidser« paa Tribunen selve Valgdagen, men saa frygtelig benauet ud og gik, saa vidt jeg husker, rent fra det.

*

Communicationsmidlerne vare kun lidt udviklede før Jernbanernes Tid. De faa Fabriker her vare (en Tid lang kun Krackes og vor) benyttede Fragtmænd eller Baadførere, som kom regelmæssigt visse Gange om Ugen, til Transport af deres Forsendelser. Et Dampskib i Havnen var en Sjeldenhed. Persontrafikken besørgetes af Deligencen, men da denne Reise-maade var temmelig kostbar (22 Kr. til Kbhvn. foruden Fortæring) benyttedes Dagvogn, hvis man da ikke havde egen Befordring. Her var ingen Skibsrhederier eller større Skibe hjemmehørende. Forbindelsen med Kiøbenhavn holdtes vedlige af Skipperne Møller, af hvilke den ene førte Jagten »Fru Magdalene Bruun«, den Anden Sluppen »De to Brødre«, og hvis Afgang eller Ankomst, i Reglen hver 14de Dag i Sommertiden var en hel Begivenhed, som anmeldtes ved Kanonskud.

1) Jean Marc Dalgas, f. i Lausanne 1756. Præst i Fredericia 1783—1811.

2) Peder Nielsen Bøgvad. Præst ved Trinitatis Kirke 1655—58.

3) Norgesgade.

4) Skipper Hans Møller. 1830 og 1834 Gr. No. 507 og 506 nedenfor Palæet.

5) Kirkestrd. 3, Prinsesseg. 39 og muligv. Jyllands. 10, der dog ikke har tilhørt Cohn i 1830erne.

- 6) opført 1817.
- 7) Danmarksgade 6.
- 8) Danmarksgade 4. (Nu »Fremad«).
- 9) Hjørnet af Vendersgade-Sjællandsgade. S. V. (Hoffmannshus).
- 10) Gothersgade 46 (502).
- 11) Gothersgade 34 (139 m. fl. 2.Serie). Nu Tøjhuset.
- 12) Sjællandsgade 1, opført 1834. Nu Voss Fabriker.
- 13) Trebrøed. 1746 ejede en Peder Hansen Trebrøed Bjerregade 23 (138).
- 14) Det laa paa det sydvestl. Hjørne af Excercerpl. Nedrevet 1934 (da den gamle Hovedvagt blev rømmet. Her blev da opf. en Foreningsbygning for Underofficererne (opf. 1925 paa Militærrets Grund). Denne har maattet vige Pladsen for Kasernen 1938—39).
- 15) Vendersgade 31.
- 16) Vendersgade 22.
- 17) Jacob Rahbek. 1820—50. (Danmarksg. 9 ?)
- 18) Hjørnet af Jyllandsgade-Prinsessegade N. Øst.
- 19) Pastor Charl Christian Boisen. 1850—61.
- 20) 1763. Uret havde kostet 33 Rd. og »sad inde i Kirken under Orgelværket«.
- 21) Nedrevet 1860—61.
- 22) 1667—1693.
- 23) Jacob Gjelsted. 1703—08.
- 24) Jens Syndberg. Jyllandsgade 33—35. Nu Landmandsb. og Nabo.
- 25) Skal være Niels Henrik Gade. 1830—40. † 6. Juli 1840.
- 26) Skal være Jacob Sidenius. 1859—72.
- 27) Det maa bero paa en Erindringsforsk. Valeur var Præst her ved Trinitatis 1884—99.
- 28) Skal være Bergendal, Jens Jensen, res. Kapl. 1760, Sognepr. 1764—87.
- 29) Lauritz Hasse. 1787—1818. Ejede Norgesg. 12. Lærer v/ Latinskolen.
- 30) Andreas Peder Meden. 1818—30.
- 31) Det var et regulært Slagsmaal med Jacob Scherning, som fra 1803—12 havde været res. Kapellan ved Michaelis Kirke og 1812—30. Decb. 1829 var Sognepr. ved Trinitatis Kirke. Nævnte Dato blev han afskediget. Blev Raadmd. 1838. Død 3. april 1845. A. P. Meden blev forflyttet til Falster.
- 32) Mindesten rejst 6. Juli 1866.
- 33) Søn af Johs. Iver Bruun, f. 3. Marts 1781, begr. 10. Febr. 1806. Købmand og Løjtnant i Kronprinsens Korps.
- 34) Gift med Pastor Jochum Reimer Fenger (Kapellan 1770—1802). 9 Børn, 7 Sønner, 2 Døttre.
- 35) Bernhard Schrøder, Klædefabrikant. Norgesgade 10—12, Vestervoldg. 9 (senere Spritfabr. Stalde) Kirkestr. 15, Vendersgade 26 (senere Utzongaarden).
- 36) Prinsessegade 39—41 (Grund Nr. 242).
- 37) Lauritz Hendrichsen Ammetsbøll, Bye Foged udi Fridericia, han er rimeligvis død 1719, da hans Enke faar Skøde paa

- ænen Begravelse i den søndre Capel, Sacristi kaldet« (Trinitatis).
 38) f. i Fr. 1694, Raadmand sammest. 1724. Borgm. 1728, 1731
 gift med Enken efter Ammetsbøl, Cathrine Ammetsbøl.
 39) Jens Bache 1829—57.
 40) Johan Carl Ferdinand Kallenbach. 1846—56.
 41) Wilse nævner som den første Præst Mag. Taulovius,
 H. C. F. Hansen, Peder Nielsen Bøgvad.
 42) Peder Jørgensen Dorsch (Dorschæus) 1658—85.
 43) Christian Frederik Schönheyder 1830—34.
 44) Christian Bagge-Jensen 1834—36.
 45) Frederik Wilhelm Gamborg 1837—46.
 46) J. C. F. Kallenbach. Se ovenfor.
 47) Dines Pontoppidan 1856—63.
 48) Johannes Clausen 1863—72.
 49) Frederik Julius Dall 1872—80.
 50) Stephan Tetens 1804—11.
 51) Peder Olivarius Bugge 1799—1803.
 52) Nr. 52. Grund Nr. 446.
 53) Mindesmærke 1908.
 54) Kirkestræde 4. (Nu Sadelmager Thygesen.)
 55) Det franske Hospital. (Nu Kommandogaarden.)
 56) 10. December 1865 indviedes Taarn og Klokker.
 57) Nr. 28. Grund Nr. 399. Matr. Nr. 154a.
 58) 1760—73.
 59) Abraham Devantier beplantede Bakkerne i Hannerup
 1856—57. Mindesten rejst 1907 (Abrahams Skød).
 60) Vendersgade 39, Grund Nr. 490a, Matr. 87.
 61) Palægartner Christensen, † 20. April 1895. Matthæus
 Muncks Svigerfar.
 62) Maaske Zedenitz? Boede 1735 i Riddergade 12.
 63) Prinsensgade 11. Karl Ferdinand K. Kommandant fra
 1. Juli 1842.
 64) Klædefabrikant Mathias Wilhelm Schrøder. Prinsens-
 gade 12.
 65) Generalmajor Carl Frederik Moltke. Boede i Bertel Bruuns
 Gaard.
 66) Etatsr. P. C. C. Holck, R. D. † 10. Decb. 1865. 1858 ejede
 han Vendersg. 24.
 67) Se under 13).
 68) Zoffmanns Institut var en Privatskole.
 69) Told- og Consumtions- samt Strøm Told Capitain Drastrup.
 Gothersgade 33 (Kosmorama).
 70) Justitsraad, Bye-Skriver Dræbye, Prinsesseg. 27, Frede-
 riksklub.
 71) F. Ex. Kammertjener Bentzen, der 1835 ejede 427 i Go-
 thersgade (KFUM).
 72) Apotheker Pierre Honoré. F. 16. dec. 1785. † 1. marts 1849.
 73) Sukkerraffinadeur Kracke, Diderich Hermann, 19. sept.
 1818—19. august 65.
 74) Købmand Salomonsen.

75) Købm. Harkesen var Chef for Infanteriet og Snedkermester Arndt Nielsen for Artilleriet.

76) J. Ludwig. 1883—97. † 1930.

77) Forvrængning af Calvinister. Kalmukkerne havde jo i 1813—14 været faa km syd for Kolding. Derfra kendte Fredericianerne Navnet.

78) Pattater-Pontoppidan kalder dem Pateter. »Potates« er engelsk.

79) Jules Charles Rieu, f. 1793. Præst her 1817—† 28. Juni 1821.

80) Pierre Dupont, f. 1797, † 1874. Uddannet dels af Rieu, dels paa Seminarium.

81) G. C. W. Stahlschmidt 1843—70.

82) J. V. W. Stahlschmidt 1823—43, ovennævntes Fader.

83) Thøger Brøchner, Danmarskgade 6.

84) Erich Peter Rosendahl. 1818—37. † 1876.

85) »Den reformerte Syge« = Tyfus. Brøndvandet smittet fra Trinitatis Kirkegaard.

86) Abraham Honoré, f. 1. Maj 1821, † 23. Juli 1894.

87) Hans Christian Rørdam, f. 1803, Sognepræst ved Michaelis 1840—1850. Forfl. til Hammer og Lundby, Sjælland.

88) Købmagergade 31.

89) Anthon og Frank Schütten. Galanterihandlere.

90) Prinsensgade 11.

91) Bernhard og Wilhelm Schrøder. Klædefabrikanter.

92) Norgesgade 22.

93) Carl Henrik August Bendtsen. 1837—44.

94) Lewin Hartvig Reé. Gothersgade 13.

95) Haman, Mordekaj's Fjende (Esthers Bog). Esthers Bog læses ved Festgudstjenesten.

96) Anlagt 1822 af Gartner Sommer. (Planen udf. 1821.)

97) C. van Deurs Conditiori, Jyllandsg. 41 fra 1861—66. Derefter Gothersg. 15.

98) Gæstgiver Salling 1831. 1864 hed det Postgaarden. Nu »Victoria«.

99) Muligvis Postm. Lorentzens Datter, der ejede Prinsesseg. 48 og Vendersg. Nr. 23.

100) »Nyeste Morgenpost« udkom første Gang 1. Jan. 1840 og sluttede 24. Juni s. A. Det blev trykt i Horsens. Udgiverne var: Kancellisekretær J. Mørch, Pastor emer., Raadmand og Forligskommissær Jac. Scherning samt Redaktøren, Institutbestyrer J. C. Lange (Zoffmans Institut). 8. Juli udkom under samme Redaktion, men trykt i Vejle, »Fredericia Ugeblad«. Det standse med Nr. 26 den 23. Decbr. s. A.

101) Dronningensgade 67. Nu Kasernen.

102) Coulin, Jean Étienne, Præst 1816—17. † i Genf 1869.

103) Hr. Regiments Chirurg Ridder Nielsen. Prinsessegd. 21.

104) Riddergade 3.

105) En Broder til Bertel Bruun, f. 3. marts 1781. Løjtn. i Kronprinsens Korps. Købmand. (De Fredericia Bruuner V. A. A. 1951.)

æen Begravelse i den søndre Capel, Sacristi kaldet« (Trinitatis).
38) f. i Fr. 1694, Raadmand sammest. 1724. Borgm. 1728, 1731
gift med Enken efter Ammetsbøl, Cathrine Ammetsbøl.

39) Jens Bache 1829—57.

40) Johan Carl Ferdinand Kallenbach. 1846—56.

41) Wilse nævner som den første Præst Mag. Taulovius,
H. C. F. Hansen, Peder Nielsen Bøgvad.

42) Peder Jørgensen Dorsch (Dorschæus) 1658—85.

43) Christian Frederik Schönheyder 1830—34.

44) Christian Bagge-Jensen 1834—36.

45) Frederik Wilhelm Gamborg 1837—46.

46) J. C. F. Kallenbach. Se ovenfor.

47) Dines Pontoppidan 1856—63.

48) Johannes Clausen 1863—72.

49) Frederik Julius Dall 1872—80.

50) Stephan Tetens 1804—11.

51) Peder Olivarius Bugge 1799—1803.

52) Nr. 52. Grund Nr. 446.

53) Mindesmærke 1908.

54) Kirkestræde 4. (Nu Sadelmager Thygesen.)

55) Det franske Hospital. (Nu Kommandogaarden.)

56) 10. December 1865 indviedes Taarn og Klokker.

57) Nr. 28. Grund Nr. 399. Matr. Nr. 154a.

58) 1760—73.

59) Abraham Devantier beplantede Bakkerne i Hannerup
1856—57. Mindesten rejst 1907 (Abrahams Skød).

60) Vendersgade 39, Grund Nr. 490a, Matr. 87.

61) Palægartner Christensen, † 20. April 1895. Matthæus
Muncks Svigerfar.

62) Maaske Zedenitz? Boede 1735 i Riddergade 12.

63) Prinsensgade 11. Karl Ferdinand K. Kommandant fra
1. Juli 1842.

64) Klædefabrikant Mathias Wilhelm Schrøder. Prinsens-
gade 12.

65) Generalmajor Carl Frederik Moltke. Boede i Bertel Bruuns
Gaard.

66) Etatsr. P. C. C. Holck, R. D. † 10. Decb. 1865. 1858 ejede
han Vendersg. 24.

67) Se under 13).

68) Zoffmanns Institut var en Privatskole.

69) Told- og Consumtions- samt Strøm Told Capitain Drastrup.
Gothersgade 33 (Kosmorama).

70) Justitsraad, Bye-Skriver Dræbye, Prinsesseg. 27, Frede-
riksklub.

71) F. Ex. Kammertjener Bentzen, der 1835 ejede 427 i Go-
thersgade (KFUM).

72) Apotheker Pierre Honoré. F. 16. dec. 1785. † 1. marts 1849.

73) Sukkerraffinadeur Kracke, Diderich Hermann, 19. sept.
1818—19. august 65.

74) Købmand Salomonsen.

75) Købm. Harkesen var Chef for Infanteriet og Snedkermester Arndt Nielsen for Artilleriet.

76) J. Ludwig. 1883—97. † 1930.

77) Forvrængning af Calvinister. Kalmukkerne havde jo i 1813—14 været faa km syd for Kolding. Derfra kendte Fredericianerne Navnet.

78) Pattater-Pontoppidan kalder dem Pateter. »Potates« er engelsk.

79) Jules Charles Rieu, f. 1793. Præst her 1817—† 28. Juni 1821.

80) Pierre Dupont, f. 1797, † 1874. Uddannet dels af Rieu, dels paa Seminarium.

81) G. C. W. Stahlschmidt 1843—70.

82) J. V. W. Stahlschmidt 1823—43, ovennævntes Fader.

83) Thøger Brøchner, Danmarskgade 6.

84) Erich Peter Rosendahl. 1818—37. † 1876.

85) »Den reformerte Syge« = Tyfus. Brøndvandet smittet fra Trinitatis Kirkegaard.

86) Abraham Honoré, f. 1. Maj 1821, † 23. Juli 1894.

87) Hans Christian Rørdam, f. 1803, Sognepræst ved Michaelis 1840—1850. Forfl. til Hammer og Lundby, Sjælland.

88) Købmagergade 31.

89) Anthon og Frank Schütten. Galanterihandlere.

90) Prinsensgade 11.

91) Bernhard og Wilhelm Schrøder. Klædefabrikanter.

92) Norgesgade 22.

93) Carl Henrik August Bendtsen. 1837—44.

94) Lewin Hartvig Reé. Gothersgade 13.

95) Haman, Mordekaj's Fjende (Esthers Bog). Esthers Bog læses ved Festgudstjenesten.

96) Anlagt 1822 af Gartner Sommer. (Planen udf. 1821.)

97) C. van Deurs Conditori, Jyllandsg. 41 fra 1861—66. Derefter Gothersg. 15.

98) Gæstgiver Salling 1831. 1864 hed det Postgaarden. Nu »Victoria«.

99) Muligvis Postm. Lorentzens Datter, der ejede Prinsesseg. 48 og Vendersg. Nr. 23.

100) »Nyeste Morgenpost« udkom første Gang 1. Jan. 1840 og sluttede 24. Juni s. A. Det blev trykt i Horsens. Udgiverne var: Kancellisekretær J. Mørch, Pastor emer., Raadmand og Forligskommissær Jac. Scherning samt Redaktøren, Institutbestyrer J. C. Lange (Zoffmans Institut). 8. Juli udkom under samme Redaktion, men trykt i Vejle, »Fredericia Ugeblad«. Det standse med Nr. 26 den 23. Decbr. s. A.

101) Dronningensgade 67. Nu Kasernen.

102) Coulin, Jean Étienne, Præst 1816—17. † i Genf 1869.

103) Hr. Regiments Chirurg Ridder Nielsen. Prinsessegd. 21.

104) Riddergade 3.

105) En Broder til Bertel Bruun, f. 3. marts 1781. Løjtn. i Kronprinsens Korps. Købmand. (De Fredericia Bruuner V. A. A. 1951.)

HUSMANDSHOVERI PÅ LEERBÆK

Af fhv. førstelærer *L. Lauridsen*, Hover.

Da godsejer Jens Nellemann til Leerbæk i året 1797 fik kgl. bevilling til at sælge bøndergodset uden tab af hovedgårdsfrihed, måtte han, da bønderne ved køb af deres gårde og derved blev fri for hovarbejdet på Leerbæk, se sig om efter anden arbejdskraft for at kunne drive godset. Han solgte Leerbæk allerede tre år efter i 1800 til stiftamtmand Niels Emanuel de Thygesen (sen. til Matstrup). Men allerede inden salget af godset havde han begyndt med at oprette små fæstehusmandsbrug på hovedgårdens marker i lighed med, hvad der allerede var godt i gang på øerne, særlig på Sjælland, hvilket førte til et nyt hoveri: husmandshoveriet, der blev en mindst lige så stor byrde for husmændene, som det i sin tid havde været for gårdmændene. — Godsejerne lod opføre små huse langs skovbrynene, hvor jorden var mindre god, og andre mindre velbeliggende steder, som ikke skadede godsets øvrige marker. Til hvert hus blev der lagt så megen jord, at der var foder til en ko og et par får. Den mand, som flyttede ind i et sådant hus, blev gods ejerens fæster og var forpligtet til at arbejde på herregården 1—2 dage om ugen og yderligere 14 dage om høsten (ugedagstjenere); desuden måtte han betale fra 6—30 rigsdaler om året. Adskillige godsejere var

højest ubillige i deres krav, enkelte kunne forlange indtil 118 arbejdsdage årlig for et dårligt hus med 6 skp. land til, og ridefogeden svang som før sin pisk. Hvorfor gik folk ind til så dårlige forhold? Svaret må blive: bolignød. Selveje var sjældent. Godsejeren rådede over så godt som alle boliger på landet; der måtte ikke bygges hus på fæstejord, og det var forbudt såvel gårdmænd som husmænd at tage en familie ind som lejer (indsidder).

Så hårde vilkår som her anført var der ikke på Leerbæk. Godsejer de Thygesen, der ejede godset fra 1800—1803, har vist nok været en human godsejer over for sine fæstere, hvilket kan ses af, at fæsteejendommene er ret store — efter en hartkornsliste over fæsteejendommene ser det ud til, at lodderne har været fra 5—7 tdr. land, et par enkelte endda så store, at de var skyldsat til over 1 tdr. hartkorn nemlig: Kælderhus og Frisdamhus, fæsteafgiften var væsentlig mindre fra 1 til 17 rdl, men til gengæld var ugedagstjenesten stor.

Det var særlig på Kirkemarken, at disse brug blev oprettet, og såvidt jeg kan skønne af de 12 kontrakter, der findes i Leerbækarkivet, regnede man, at denne mark gik helt til Uhre bys markskel, således at både ejendommene Kælder, Baunkjær, Blæsbjerge og måske Frisdamhus hørte med til Kirkemarken. At der er tale om nye brug fremgår af lejekontrakterne, der så godt som alle er ens, og der nævner, at jorden er afmærket med pæle, og at fæsterne skal forpligte sig til i løbet af tre år at grave grøfter, opføre diger, plante levende hegn, hvor det er gørligt. De fleste lejekontrakter er oprettet i tiden 1801—03, en enkelt før af ovennævnt J. Nellemann. Denne måske en mønsterkontrakt for de efterfølgende. Samtidig med, at der

blev oprettet lejekontrakter, blev der foretaget syn på den fæstede bolig, som skulle afleveres ved fæstets ophør i samme stand, som den forefandtes ved overtagelsen. Fæstet var på livstid. Afskrift af synsforretningen skulle vedhæftes lejekontrakten.

Nedenstående lejekontrakt og synsforretning er over ejendommen Kælderhus. Ejendommen eksisterer endnu under navnet »Kælder«; for nogle år siden kaldt »Solvang«, men nuværende ejer vil benytte det gamle navn, som passer godt til stedets lave beliggenhed.

Afskriftens stavemåde og ordstilling er bevaret:

LEJE-CONTRACT¹⁾

Hvorved jeg underskrevne Nicolaj Emanuel Thygeson til Leerbæch, kongelig majestæts amtmand over Hedmarkens amt overlader til Jens Pedersen efterskrevne jord og hus på Leerbæch Kirke-mark på følgende vilkår.

1.

Det stykke jord af Leerbæch Kirke-mark, som er beliggende ved den syndre side af Søren Pedersens lod og går ned til Uhre marks skiælds-giærde, samt derfra til Morten Jensens jord, der nu findes indpælet, overlades Jens Pedersen sin livstid i leje, imod deraf årlig at betale i penge 12 rdl. — skriver tolv rigsdaler og forretter 2de ugedage med en karl daglig, til hvad slags arbejde ejeren forlanger, samt spinder årlig 2 ⊗ hør eller 3 ⊗ blå. — Hovdagene forrettes onsdag og torsdag. — Afgiften af pengene betales 2de gange om året nemlig, de halve hver 1. november og de andre halve hver 1. maj, uden restance.

2.

Ald det hegn, som tilstøder lejeren Jens Pedersens jordlod istandsættes og bestandig vedligeholdes af lejeren på egen bekostning inden 3 års forløb, dog skal de påstødende naboer være pligtige at tage halv(t) hegn, hvilket, som opkastes skal være en jordvold 2 all: høj, 2 all: breed

og grøvten 1 all: dyb, der beplantes med levende hegn, hvor det er giørligt og vedligeholdes til alle årets tider, så det aldtid kan vær i forsvarlig godstand. — Det fornødne gierdsel og poeder, hvilke lejeren selv hugger, ryder, sætter, planter og henfører til behøvende steder, skal ham af ejeren blive udvist. —

3.

Da dette hus er bygget på hovedgårds takst, så nyder den ald den frihed, som de kongelige anordninger nu og i fremtiden tillægge samme. — Ligesom lejeren og efter samme tager deel i alle byrderne, som nu ere eller herefter påbudne vorder. Lejeren svarer alle personelle skatter af sig — og familie. Ligesom hand og årlig betaler til Høxholt skole 8 skill. —

4.

Husets bygninger overleveres lejeren ved syn, og lejeren er pligtig på egen bekostning samme i godstand forsvarligen at vedligeholde, ligesom hand og ved fratrædelse bliver pligtig ved lovlig syn igen udi sammestand at tilbagelevere.

Synsbekostningerne betaler lejeren, tilligemed det stempede papir til denne contract.

5.

Lejeren er pligtig at dyrke og drive jorden forsvarlig og ej bruge samme til upligt eller noget deraf bortleje. De fornødne vandgrøfter over lodden må ej af lejeren forhindres. —

Til ildebrændsel skal lejeren nyde 1 dags tørvegrøft som af jordens ejer skal blive ham anvist.

6.

Med ild og lys haver lejeren almindelig forsigtighed, så derved ingen skade forårsager.

7.

I henseende til arbejdstiden, da forbindes lejeren at rette sig efter den allernådigste forordning af 1791, dens 5 §.

Leerbæch d. 30. april 1802.

Thygeson.

Ligelydende genpart har jeg tilligemed synsforretningen over huset modtaget, som jeg forbinder mig til at efterlev.

Jens. I P: S. Pedersen.

Til vitterlighed.

Wiborg. Emanuel.

Små afvigelser fra ovenstående lejekontrakt var der: Klaus Lassen, der er tømmermand, har fæstet Hopballe Krog og svarer deraf 17 rdl. årlig og 2de hovdage ugentlig; men i betragtning af, at han er tømmer, må han være fri for at forrette hovarbejde fra 14. maj til 14. august, »imod skal han udi den tilkommende dage forrette siden efter«, og Hans Jensen, stryger, får også særrettigheder; han svarer 10 rdl. årlig i fæste og 20 dages arbejde, »hvilke penge og dage svares, sålænge han står i tjeneste ved teglværket (Leerbæk havde teglværk på den tid); men skulle han med tiden forlade samme, da svares 5 rdl. skriver fem rigsdaler og 1 ugedag med karl hele året.« De 20 hovdage bliver så til 52.

Forordning af 25. marts 1791, en plakat, som pålagde godsejerne og fæstere at træffe aftaler om hove-riets omfang, endvidere nedlæggelse af bøndergårde og oprettelse af husmandslodder. Forordningen blev grundlaget for den senere så talrige husmandsstand. I ovenanførte lejekontrakts punkt 7 er der henvist til »den allernådigste forordning af 1791 dens 5 §, som hidsættes her:

²⁾ § 5a. »Ved al slags arbejde, som er tildelt bønderne efter bestemt mål eller andet, skal enhver have frihed til at gå hjem, når hans arbejde er forrettet; dog skal jorddrotten være berettiget at tilholde hovbudene at arbejde 10 timer, om dagens længde det tillader, og arbejdet ikke i kortere tid er blevet udført; men ved alt andet arbejde bør de gående bud, indtil kongen bestemmer, hvad der skal anses for een dags gerning, arbejde 10 timer til hove, sålænge dagen det tillader, og iøvrigt holde hviletimer efter skik

og brug på godset; dog uden afgang i de bestemte 10 arbejdstimer. b) På den tid af året derimod, dagene er korte, at når hviletiden fraregnes, ikke 10 timer bliver tilovers til arbejdet, fra solens opgang til dens nedgang, bør hovbudene ikkun nyde 1 times hvile fra kl. 12 til 1; men dog møde til arbejde ved solens opgang, og ikke forlade det førend ved dens nedgang. c) Finde bønderne, at deres folk ved et eller andet arbejde kunne udholde længere end 10 timer, og de, for at fremme samme og spare tiden, ønske at vedblive med arbejdet, da bør deres tjensttyende dog ikke i sådanne tilfælde vægre sig ved at arbejde længere.«

Fæsteloven af $\frac{8}{6}$ 1787, der navnlig skyldtes Colbjørnsen, sikrede gårdfæstere, at deres gårde for fremtiden skulle overdrages dem ved lovlig synsforretning over bygninger, besætning og løvsøre. Det samme gjaldt huse, der var fæstet for livstid. To af herredsfogeden udnævnte »uvildige« og erfarne mænd fra et eller andet gods skulle være synsmænd, og besigtigelsesforretningen måtte vedhæftes fæstebrevet.

Efterfølgende afskrift er af synsforretning over forannævnte Jens Pedersens fæste af Kælderhus:

SYNSFORRETNING¹⁾

Vilhelm Spies: Ober- og underretsprocurator, samt i vacancen constitueret byfoged i Vejle og herredsfoged i Nørvang-Tørrild herreder.

Christian Malta Kragballe, kongelig majestæts byskriver og postmester i bemeldte Vejle, samt herredskriver udi bemeldte herreder.

Gør witterligt, at anno 1802, 8de oktober blev Nørvang-Tørrild herreders ret sat og holdt af dem i vacancen constituerede by- og herredsfoged procurator Spies og by- og herredsskriver Kragballes constituerede fuldmægtig N. Mathiassen med stokkemændene Peder Puk, Peder Thrane, Christen Ernst og Anders Pedersen, alle af Vejle, — efter begæring af forvalter Wiborg på Leerbech udmeldt retten sognefoged Peder Nielsen Gaarde i Hover sogn, og Hen-

rich Christensen, Fløjstrup, til synsforretnings foretagelse over et hus på Leerbech hovedgårds mark, der skal overlades Jens Pedersen. Denne forretning foretages efter aftens varsel til alle vedkommende forfattes skriftlig og afhiemles næste tingdag efter den er afholdt.

V. Spies.

»Anno 1802 den 15de okt. blev Nørvang-Tørrild herreders ret sat og holdt af den i vacancen constituerede herredsfoged, procurator Spies og herredsskriver Kragballe constituerede fuldmægtig N. Mathiassen, stokkemændene: Peder Puk, Rasmus Andersen, Peder Thrane og Anders Pedersen, alle af Vejle. — Derefter fremstod Peder Nielsen Gaarde og Henrich Christensen og fremlagde deres syns- og taxationsforretning over Jens Pedersens sted på Leerbech mark, hvilken forretning lyder således:

»Anno 1802 den 14. oktober indfandt vi underskrevne Peder Nielsen Gaarde af Houer og Henrich Christensen af Fløjstrup os i Kielderhus på Leerbech mark, under Leerbech gods i Houer sogn, for i følge rettens tilmeldelse af 8de oktober sidst, at holde en lovlig syns- og taxationsforretning over Jens Pedersens tiltrædende lejhuses bygning sammesteds, således som den nu ved bemeldte Jens Pedersens tiltrædelse til samme befindes. —

Husets bygninger består af 9 fag, ligger i øster og vester, er ege undertømmer, fyr-overtømmer, ell-lægter (af elletræ), mestendels stråtag, med lidet lyng, $\frac{1}{4}$ del teglmurværk, resten klinet væge, loft over 5 fag, alt i godstand, uden mangel.

På tilspørgsel erklærede såvel hr. forvalter Wiborg fra Leerbech på sit herskabs vegne, som og den tilstedeværende lejer Jens Pedersen, at de med denne forretning, og den skete taxation var fornøjet, uden at påanke samme, eller begære dobbeltmænd udmeldte.

At denne syn og taxation er sket efter vor samvittighed og bedste overbevisning, det vil vi til næste ting bekræfte med vor eed. —

Kielderhus ut. supra.

Pder Nielsen Gaarde, Henrich Christensen.

Fremlagt og endelig afhiemlet, på Nørvang-Tørrild herreders ting den 15. oktober 1802.

W. Spies,
const. herredsfoged.

protocollet af N. Mathiassen,
const. fuldm.

Retten pårårbe, om nogen var mødt med noget imod denne forretnings afhiemling at indvende; men da ingen meldte sig, bekræftede mændene med oprakte fingres og under bogens eed forretningens rigtighed og blev derpå demitteret.

W. Spies.

Således udstedes denne syns- og taxationsforretning beskrevet af os under vore hænder og forseglinger.

Vejle den 23. oktober 1802.

W. Spies,
const. herredsfoged.

Kragballe.

For denne forretning betalt
1 m. siger een mark.

For denne forretning er mig
betalt 16 sk. siger een mark.

Spies.

Kragballe.

Uden at gå nærmere ind på enkeltheder ved denne synsforretning, som her er anført, kan man vistnok fastslå, at den pågældende øvrighed og dens hjælpere har røgtet deres hverv samvittighedsfuldt og efter allernådigste kongelige anordning. Peder Nielsen Gaarde, sognefoged, boede på gården Lille Leerbæk og var en kendt mand i sognet på den tid. Hans navn træffer man adskillige steder i gamle papirer fra sognet. Henrich Christensen, Fløjstrup, var udensogns; han har sikkert været en anset mand på egnen, da hans navn findes på alle synsforretninger på Leerbæk fra 1791 til 1803.

En oversigt¹⁾ over fæsterne i 1814 indeholder både fæsternes navne, hartkornet på de fæstede ejendomme, arealet af samme og antallet af hovdage. Det er omtrent de samme navne som anført på fæstekontrak-

terne; navnene er blot dårligt stavede, overskriften tyskpræget og lyder således: Übersigt über Leerbecks husmens hartkorn und tonne land 25. martz 1814: Nils Hansen, bødker, Klaus Lasen, Morten Jensen, Jens Pettersen, Morten Pettersen, Søren Pettersen, Aners Nilsen, Christen Nilsen, Hans Jensen, Christen Jensen, Nils Anersen, Nils Müllers enke, Mas Pettersen, Rasmus Skreder og Hinrich Christensen. To ejendomme havde over en tønne hartkorn nemlig Kjælder og Frisdam og havde et tilliggende af henholdsvis $15\frac{3}{7}$ og $11\frac{5}{7}$ tønner land; de øvrige ejendomme havde mindre arealer og tilsvarende hartkorn. Hartkornsskatterne betales af fæsterne til ejeren, og hartkornet beløb sig ialt til 11 tdr. 6 skp. 2 fdk. Hovdagenes antal var ialt 1001 dage, hvoraf 7 fæstere forrettede hver 104 dage årlig med 2 dage ugentlig, 4 fæstere 52 dage med 1 dag ugentlig, 1 fæster 35 dage, hvoraf de 8 fruentimmerdage. Til fæstet, hvor der var anført arbejdsdage, spandtes der årlig 2 ⌘ hør eller 3 ⌘ blå. Alt fæste var på livstid, og døde manden kunne enken beholde fæstet, ligesom også arvefæste kunne finde sted fra far til søn eller til svigersøn. Hvis en fæster ikke overholdt sine forpligtelser, kunne ejeren fratage ham fæstet. Da der findes en ligelydende oversigt over fæsterne og deres ydelser fra 1845, har det omtalte fæstevæsen endnu fundet sted på den tid.

På den tid arbejdede ovre på Sjælland den utrættelige fæstehusmand Peder Hansen, Lundby,³⁾ på at forbedre sine standsfællers kår. Han gik fra landsby til landsby og samlede underskrifter til en henvendelse til Roskilde stænderforsamling om at medvirke til en forbedring af fæstehusmændenes kår. Stænderforsamlingens flertal kunne dog ikke medvirke dertil, da det mente, at det var brud på ejendomsretten, hvis

man greb ind i aftaler indgået mand og mand imellem. Først efter grundlovens vedtagelse 1849 kom der fæstelove, som hjalp husmændene til bedre kår bl. a. ved at forbyde bortfæste af hus- og jordejendomme mod pligtarbejde.

Østre Hestehaugehus.

På Leerbæk Kirkemark forsvandt fæstehusene, og jorden indgik i gårdens drift. De gamle i Hover kunne fortælle, at F. A. Søltoft, der ejede Leerbæk fra 1843 til 1874, lod en del huse nedbryde på Kirkemarken og lod jævne flere huller dér, formodentlig tørvepytter, lergrave, og i et fæstebrev omtales også en sand- og grusgrav dersteds. På den del af Kirkemarken syd for kirken, nu kaldt Leerbæk mark, er endnu fæsteejendommene fra den tid; de er dog forlængst overgået til selveje, nemlig Kirkehuset, Baunkjær, Kjælder, Frisdam og Blæsbjerg samt smedeejendommen, der er bygget på jord tilhørende Hover kirke. På ejendom-

men Baunkjær er nuværende ejer en efterkommer af gamle fæster Niels Hansen, der havde fæstet ejendommen året 1845 efter sin svigerfader Søren Petersen, fæster fra 1801 eller 1803.

Niels Emanuel de Thygesen,⁴⁾ der har udstedt de fleste fæstekontrakter, var født på Matstrup 1772, uddannet som jurist 1797, vicelandsdommer på Sjælland 1799, amtmand over Hedemarkens amt 1802. Hele hans manddomsgerning blev øvet i Norge, 1804—1809 stiftamtmand i Kristiansand og i 1813—14 stiftamtmand over Akershus stift. Han kom i det bedste forhold til den norske befolkning; hans hovedopgave var at sørge for de livsvigtige korntilførsler fra Jylland, og han foretog flere gange den farefulde rejse over Kattegat for at købe korn og planlægge afsendelserne. Han stod prins Kristian Frederik (Kristian den Ottende) meget nær i de kritiske dage under Kieltraktatens afslutning. Han ejede Bygholm 1812 m. m. og Matstrup og var dermed i besiddelse af mere end 2000 tdr. hartkorn; men han var ikke heldig som godsejer, tiderne var vanskelige omkring 1820, alle ejendomme kom på fremmede hænder på Matstrup nær, som hans søn fik. Han drog udenlands efter 1841 og levede der i forskellige europæiske hovedstæder. Han døde 1860.

¹⁾ Gamle fæstebreve fra Leerbæk godsarkiv på Leerbæk.

²⁾ Efter kgl. forordn. og åbne breve X del (Kr. VII: Forordn. fra 1789—1792).

³⁾ Skrubbeltrang: Den danske husmand (Peder Hansen Lundbys levned). I side 111 og fl., trykt 1952.

⁴⁾ Dansk biografisk leksikon, 24. bd., side 106—07.

KIRKELOFTET SOM PULTERKAMMER

Af Sognepræst *Poul Ulsdal*, Hejls.

Det er helt interessant at snuse rundt på et kirke-loft. Op i tårnet — ind gennem snævre huller og ud på lofter af forskellig højde — kirkeskib, kor, sakristi. Og det er særlig interessant, når man finder noget deroppe. Og hvor er der dog blevet fundet meget på kirkeloftene gennem tiderne. Der smed man den romanske altertavle op, da det blev moderne med den gotiske stil. I baroktiden kunne man til gengæld finde på at smide det gotiske inventar derop. Og sådan blev man ved.

I Hejls og Vejstrup sogne var man ikke bedre end andre steder. Vejstrup kirke blev helt nybygget — bortset fra tårnet — i 1840. Hejls kirke fik en hård medfart i 1847. Da kasserede man blot fra disse to kirker brutalt to værdifulde gotiske altertavler, to gotiske krucifikser og en renæssanceprædikestol. Der var ikke engang plads på lofterne til disse ting. De tre kostbare stykker inventar fra Hejls lå en tid i præstegårdsladen! Senere fik noget af det plads i sakristiet.

Men så kom der andre tider. Præsterne begyndte at snuse på kirkeloftene og kigge lidt nøjere på de gamle sager, der var opmagasinerede i det pulterkammer, som sakristierne var blevet til. I 1875 blev Hejls kirkes altertavle gjort i stand og sat på sin rette

plads. I 1876 blev krucifikset hentet ned fra loftet. Begge dele bliver nu igen smukt restaurerede. Prædikestolen opgav man. Den har om ikke været på kirke-loftet, så dog været sat til side lige til denne sommer, hvor den nu igen skal komme til ære og værdighed.

Men nu er der vel ikke mere at finde på kirkeloftet? Jeg tror det faktisk. Der er nemlig undertiden mørke kroge på det loft. Det må der også have været på loftet over Hejls kirkes sakristi. I anledning af kirkens restaurering var jeg lofterne igennem endnu en gang. Vi skulle have ryddet rigtigt op. Der må altså være noget af pulterkammerstemningen på et kirkeloft. De ved dette med, at man ikke nænner at smide de gamle sager bort. Og så bliver de liggende — de ligegyldige ting med de mere interessante. Og til sidst kan man slet ikke finde det, der måske virkelig havde interesse.

Jeg fandt noget på kirkeloftet, som jeg havde set før. Der var således nogle hæslede lysekroner — rene vrage. Jeg fandt også et stort årstal i jern. 1811 stod der. Det var nu helt interessant. Liber daticus fortæller, at kirketårnet fik en større restaurering i 1811. Det er nok faldet af tårnet engang. Så var der også et par sjove små nummertavler. Kirkens protokol udviser, at kirken fik ny nummertavler i 1878. Altså smed man de gamle på loftet. Og tænk — numrene stod lige så nydeligt skrevet med kridt, som da degnen skrev dem den bestemte søndag i 1878. Det lyder faktisk utroligt. De havde bl. a. sunget nummer seks, husker jeg. For 80 år siden! Eller har et eller andet uartigt præstebarn på ekspedition på kirkeloftet moret sig med at digte nogle numre på dem? I hvert fald: tallene stod der på den ene.

Men jeg fandt mere endnu. Der lå nogle gamle, kaserede døre op mod taget. Jeg flyttede på dem — de

var sorte af sod fra en elendig skorsten. Men væk måtte de — jeg skulle se, om der var noget bag dem. Det var der. Der var noget, der også kunne ligne en dør. Det var vel derfor, det var blevet upåagtet. Men brædderne var meget brede. Da jeg fik det ud, viste det sig at være et udmærket og temmelig velholdt maleri af en gammel præstemand.

Jeg kendte straks præsten, selv om han døde i 1738! I indledningen til *Liber daticus* fra 1878 fortæller pastor Topsøe (1871—86), at på hans tid hang der i sakristiet en gammel præstetavle og et maleri af præsten Hack Johansen Skovgaard, der var præst i Hejls fra 1716 til 1738. Præstetavlen kom senere ud af pulterkammeret og fik plads i kirken. Maleriet forsvandt — sandsynligvis i 1891, da halvdelen af sakristiet blev indrettet til fyrrum. Op på kirkeloftet med det! Og så blev det glemt.

Men nu er han altså dukket frem igen, den gamle præstemand. Nu skal han pudses op efter alle kunstens regler. Og det smukke gamle maleri skal pryde kirken og være et minde om forgangne tider. Han skal hænge der som en slags repræsentant for de 22 præster, der har tjent i den kirke siden reformationen — ja og for det ukendte antal før den tid.

Er han en værdig repræsentant? Det er der ingen, der ved. Man ved ikke andet om ham, end hvad pastor Topsøe skriver i *Liber daticus*, at »han skal have været en så stor latiner, at han stundom endog på prædikestolen glemte at tale dansk«.

Jo, så ved man også det vigtige om ham, at det var ham, der i 1720 lod lave kirkens smukke præstetavle. Den står nu nyrestaureret i nydelig rokokostil med gul-hvid ramme, gyldne stukornamenter og fin gammel skrift.

Pastor Topsøe fortæller, at tavlen oprindeligt skal have haft følgende indskrift:

Aar sytten hundred, to og tive,
 da Hr. Arend Fischer var
 Provst i Amtet, lod han give
 sin Consens, at Præster lar,
 som af Navn Hr. Hack man kalder,
 denne Tavle sætte saa,
 at der efter Aar og Alder
 Præsterne kan sættes paa.
 O, Gud! Lad Kirken stedse gro;
 Kong Friederich giv Fred og Ro,
 Hr. Conrad Ditlef Reventlov
 lad og i Naade hos dig bo,
 fri fra Satans onde Pak,
 Ønsken ønskes af Hr. Hack.

Ærlig talt — blot for denne smukke tavles skyld har han fortjent at blive hængt op igen. Han var forøvrigt en pæn mand, ser det ud til. Med paryk på hovedet og den form for præstekrave, man endnu bruger i Tyskland og Sverige og i den reformerte kirke.

Oven over billedet er der anført et skriftsted — flankeret af to buttede engle, den ene med en palmegren, den anden med et timeglas. Omkring præstens portræt er anført hans fødselsår: 4. december 1681, og tidspunktet for hans ansættelse: 16. august 1716. Derefter er der en tom plads, hvor hans levealder skulle have stået. Det har efterfølgeren ikke gidet lade skrive på. Under portrættet er anført fødselsdato og dødsdato for en kvinde på 71 år — måske hans mor. Og på en søn, der blev 16 år. Og endelig er anført et kvindenavn mere — vel hans hustru. Om hende står der, at hun er død i 17 . Der er plads til to tal mere. Hun var altså ikke død, da præsten lod maleriet lave. Han var

kun sikker på århundredet. Derfor skrev han 17 . Der er også en tom plads, hvor levealderen skulle stå. Da sønnen døde i 1735, og præsten døde i 1738, må billedet altså være malet i den mellemliggende tid.

Ja, det er, hvad man kan opleve ved at snuse på kirkelofterne. Der skal nok være en del at finde deroppe endnu rundt omkring, selv om man måske mener, at der har man været oppe før. Men man skal endelig ikke smide noget ud. Spørg hellere Nationalmuseet eller det lokale museum en gang for meget end en gang for lidt.

HUGO MATTHIESSEN

1881—1957

Af Sigvard Skov.

Hugo Matthiessen var født i Fredericia og forblev livet igennem stærkt knyttet til byen bag de grønne volde. I sin drengetid og unge år foretog han ofte sammen med broderen Hjalmar Matthiessen (1880—1955) fodture ud i landet, hvor historiske minder fandtes. Trods de tre mil kom de gerne til Koldinghus, hvor det unge museum i den dengang meget maleriske slotsruin blev genstand for interesserede studier, undertiden også ramme om muntre fester, og ved en af disse siges Hugo Matthiessen at have set et af slottets prominente spøgelses, en oplevelse, der kun er blevet få til del. Uden at være fremmed for det, der var gammelt og fornt, stod Hjalmars hu først og fremmest til kunsten; men sidenhen knyttedes også han til museumsetaten, idet han i 1936 blev Frederiksborgmuseets første malerikonservator. Hugo havde meget tidligt valgt historiens studium, endog i den grad, at det undertiden kunde knibe at få tid og interesse til overs til de andre fag, der fandtes på Fredericia Latinskoles læseplan. I 1901 blev han imidlertid student og kunde nu udelt hellige sig sit yndlingsfag. Efter kun fem studieår blev han magister og tog for stedse afsked med universitetet, hvor man endnu ikke

rigtig vilde anerkende kulturhistorien som et alvorligt studium værd. Hans embedskarriere er snart fortalt. I 1910 blev han ansat ved Nationalmuseet, og her forblev han til 1949. Det var ikke så meget de sammen-

stuede samlinger i Prinsens Palæ som arbejdet ude i landet, der interesserede ham. Som museumsmand forblev han den historiske vandrer. Han har undersøgt og gennemfotograferet alle landets købstæder og en god del af dets øvrige faste minder fra historisk tid. Naturligt nok betroedes han ledelsen af museets antikvarisk-topografiske arkiv. Dertil beskæftigedes han med en række fredningssager, hvor han af ærligt hjerte bekæmpede »det moderne Vejraseri«, teknikernes, kommunalpolitikernes og trafik-vandalernes vol-

delige fremfærd mod historisk værdifulde bygværker og karakteristiske bybilleder. Hugo Matthiessen kunde nok have travlt, med sine litterære arbejder at sige, men det tiltagende trafikjag var ham ubegribeligt. For Hugo Matthiessen på rejsefærd var der altid så meget at se og opleve undervejs. Derfor har landskabsbeskrivelserne i hans bøger stedse selvoplevelsens friskhed.

Den 2. februar 1910, samme år som Hugo Matthiessen blev ansat ved Nationalmuseet, udsendte han sin første bog »Bøddel og Galgefugl«, den første blandt adskillige med emner fra byernes ældre kulturhistorie. Uden at han iøvrigt går mesterens emner for nær, vil man nok heri finde inspirationer fra Troels Lund; men ellers fandt han snart sit eget stof og sin egen tone. Også som skribent forblev Hugo Matthiessen den historiske vandrer. Han tog landets, landskabets, vejenes historie op til behandling på en hidtil uset måde. »Thi Danmarks Historie er ikke blot at søge i Bøger, Bygninger og efterladte Sager, men forunderligt levende træder den frem af Landets Former og Særpræg«. Der er i dette citat noget af en programerklæring. Dog er det aldrig den uberørte natur, altid menneskets spor deri, Hugo Matthiessen har søgt. Typiske er hans ord om heden: »Det er jo hverken Urnatur eller Vildmark, som ingen Fod har betraadt, — tværtimod. Heden er netop til sin inderste Krog gennemtrængt af Historie og Menneskefærd«. Det gælder faktisk hver krog af vort land, og det var disse spor af menneskefærd, som Hugo Matthiessen så som sin opgave at søge og skildre. De sære menneskeskæbner har altid interesseret ham, ikke mindst når de tenderede mod tragedien. Derfor står en bog som den om grev Jørgen Scheel ikke så isoleret i hans produktion, som det kunde se ud til. Det er den bevægede og omskifte-

lige menneskeskæbne og dens dybe ulykke, vel ingenlunde ufortjent, han trods alt har villet skildre med forståelse og sympati. Ved sin død var han sysselsat med en bog om Blichers Jylland, et emne han som ingen anden havde forudsætninger for at kunne levendegøre.

Hugo Matthiessens bøger hviler på solide studier i arkiver, biblioteker og museer, men foreligger dertil i en for videnskabelige værker sjælden kunstnerisk udarbejdet form. I sine unge dage skrev han vers, nogle af dem kom også på tryk, men det blev ikke på denne måde, han skulde få udløsning for digterevene og formsans. Det kom hans historiske værker til gode. De er skrevet ud af en forskers viden, men med en digters pen. Hugo Matthiessen er personligt engageret i det, han skriver. Han har noget at fortælle og har som få historiske forfattere fået folk i tale. Han er overbevist om værdien af historien og minderne fra for-dum for nutidsmennesket, og derfor kan han skrive, at det må »skære i Hjertet at være Vidne til, hvor voldsomt Traadene, som binder os sammen med Folkets Fortid, flænges i Stykker«.

Så nært Hugo Matthiessen følte sig knyttet til sin sydjyske hjemstavn — brødrene bevarede forældrenes hjem i Fredericia efter disses død — er det kun rime-ligt, at hans første historiske arbejde, en hel lille bog på 89 sider om dronning Dorothea, kom i Vejle Amts Aarvog 1908. Her er siden fulgt mange afhandlinger efter, især om Fredericia, hvis historiker han naturligt blev. I 1911 udsendte han den nu sjældne bog »Fredericia 1650—1760«, der med sit farverige indhold og sin følelsesbetonede skildring ikke lignede ældre tiders ofte så tørre topografier. Trods anerkendende anmeldelser følte Hugo Matthiessen sig skuffet over mod-

tagelsen, og først til byens 300 års jubilæum i 1950 kom fortsættelsen »Fæstning og Fristed«, omfattende tiden 1760—1820 med malende billeder af den brogede befolkning af militære, lykkeriddere, fallenter, jødiske kræmmere, reformerte tobaksdyrkere og jævne håndværkere. Har Fredericias skæbne ikke været som andre danske provinsbyers, har den heller ikke fået sin historie skrevet jævnt og provinsielt som disse, men festligt og farverigt med hovedvægten lagt på en forståelsesfuld skildring af de ofte sære menneskeskæbner, der i medgang og modgang henlevedes i de lave huse bag voldene. Ved flere lejligheder har Hugo Matthiessen været rådspurgt om fredericianske forhold. Det gælder, da man i 1916 stiftede Fredericia Museum, hvis muligheder han vist så noget for pessimistisk på. Men med rette fastlagde han som dets mål blot at samle sig om byens og fæstningens særlige minder. Ved 300-års festen var det efter hans forslag, at man til minde om byens grundlægger rejste François Dieussarts magtfulde buste af Frederik III uden for Prinsens Port.

Adskillige æresbevisninger blev gennem årene Hugo Matthiessen til del. Han indvalgtes i lærde selskaber i Danmark og Sverige, endog Videnskabernes Selskab åbnede sig i 1948 for kulturhistorikeren. Af Selskabet for dansk kulturhistorie, hvis formand han var 1941—50 hædredes han på 60-årsdagen med et festskrift indeholdende artikler af venner og fagfæller samt en fortegnelse over hans skrifter fra årene 1905—41.

EN REDAKTIONEL TILFØJELSE

TIL VEJLE AMTS HISTORISKE SAMFUND'S JUBILÆUMSSKRIFT

„JELLING, DET GAMLE KONGESÆDE”

Med et stort Møntfund i Haslev¹⁾ i 1911 bragtes paany i Erindring en svunden og glemt Tid, hvor Forbindelsen mellem Frankrig og Danmark var end livligere end nu om Dage.

Dette sjællandske Møntfund faldt — tilfældigt — sammen med det Aar, hvori man i Frankrig fejrede Tusindaarsfesten for Hertug *Rollo's* Grundlæggelse af Hertugdømmet Normandiet — der siden har været og stadig er en administrativ Enhed og Del af Frankrig — og dermed den Normannerslægt, som 150 Aar senere underlagde sig England og dermed grundede et nyt Fyrstehus, det engelske Fyrstehus, nemlig ved *Vilhelm Erobreren*.

I dette store Møntfund fandtes 3 franske Mønter, hvoraf 2 var præget i Byen Rouen; den ene paa *Karl den Enfoldiges* Tid, den anden bærer Navnet *Vilelmus*. Denne *Vilelmus* er enten Rollos Søn eller hans Sønnesøns Søn.

Om Hertug Rollos danske Herkomst — ud af den Jellingske Kongeæt — kan der næppe, uanset hvad der fra norsk videnskabelig Historieforsknings Side²⁾

1) Aarvog f. nord. Oldkyndighed 1914, Side 63, ff.

2) Alexander Bugge: Nord. Tidsskr. f. Vetenskap, Konst & Ind. 1911, Side 329. E. Walberg: Om Rollo-spørsmålet. Nord. Tidsskr. f. Vetenskap, Konst & Ind. 1911, Side 489.

er fremført, herske Tvivl³⁾). Det var derfor ogsaa naturligt, at man i Rouen, hvortil Normandiets Tusind-aarsfestligheder med Selvfølge var henlagt i 1911 (Normandiets Universitet er først i 1957 oprettet i Byen Caën godt 100 km Vest for Rouen), ønskede en Kopi af den store Jelling-Sten — og fik den.

Carlsbergfonden, der altid har været generøs, naar det gjaldt Danmarks Sag, sørgede for, at der blev taget en Afstøbning paa Stedet. Et Øjensvidne til denne Begenhed blandt Aarbogens Læsere har fortalt Redaktionen om dette Afstøbningsarbejde i Foraaret 1911 paa Jelling Kirkegaard, og »Vejle Amts Folkeblad« bringer den 23. Marts 1911 følgende Notits:

En Kopi af den store Jellingsten skænkes Byen Rouen. Komiteen for Deltagelse i Rouen-Festen har modtaget Meddelelse om, at Carlsbergfondets Direktion har besluttet at skænke Byen Rouen en Gengivelse af kunstig Granit af den store Jellingsten. Stenen er som bekendt vort prægtigste Runemindesmærke og stammer netop fra den Tid, da der fandtes en levende Forbindelse mellem Danmark og dets Koloniland i Normandie, og da Rouen kunde kaldes »Danernes By«, saaledes som den samtidige saksiske Historieskriver *Widukind* betegner den.

Kong Harald Blaatand, der har rejst Stenen og ladet den mærkelige Indskrift hugge, har efter de normanske Historieskrivere *Dudos* og *Vilhelm af Jumieges* Udsagn selv været paa Togt i Normandie. Stenens Dragefigur og Ormslyngninger giver karakteristisk Prøve paa den Tids Kunst, og Fremstillingen af Kristus er den ældste, som kendes i Norden.

Den mægtige, ca. 3 Meter høje Sten, der har en Omkreds af 7 Meter, vil blive fremstillet i tro Gengivelse og fuld Størrelse af Billedhugger H. Chr. Petersen.

Komiteen har givet Mairén i Rouen Meddelelse om

3) Louis de Saint-Pierre: Rollon devant l'Histoire, Paris 1949.

Carlsbergfondets smukke Gave og har anmodet om, at Byen vil give Stenen en passende Plads.

Paa Foranledning af Nationalmuseet opholder Billedhugger H. Chr. Petersen sig i disse Dage i Jelling for at tage Kopi af den store Runesten.

Matricerne blev sendt til København, og til Tusind-aarsfesten, som takket være gamle franske Aar-Krøniker kunde fejres paa selve Dagen, den 20. Juli 1911,⁴⁾ sendte man fra dansk Side som en passende Gave den 40 Tons tunge naturstore Afstøbning, som ses den Dag i Dag i Raadhusparken i Rouen.

Frankrigs Ambassadør i Danmark, Hs. Excellence Monsieur *Jean Bourdeillette* har forekommende ydet Redaktionen værdifuld Bistand med fra Universitetet i Caën at fremskaffe en Beskrivelse fra »Bulletin des Amis des Monuments rouennais« fra 1911, hvoraf fremgaar dels Billeder af Jellingstenen paa Stedet i Jardin de Saint-Ouen, dels at dette Mindesmærke i den franske Provins' Hovedby har en Bronzeplade anbragt paa Foden med følgende Indskrift:

Copie de la pierre runique de Jellinge, érigée en Jutland vers 970 par Harald à la dent bleue, roi de Danemark.

La pierre porte l'inscription danoise suivante:

Le roi Harald fit élever ce monument à la mémoire de Gorm, son père, et de Thyre, sa mère; Harald, le roi, soumit tout le Danemark et la Norvège et convertit les Danois au christianisme.

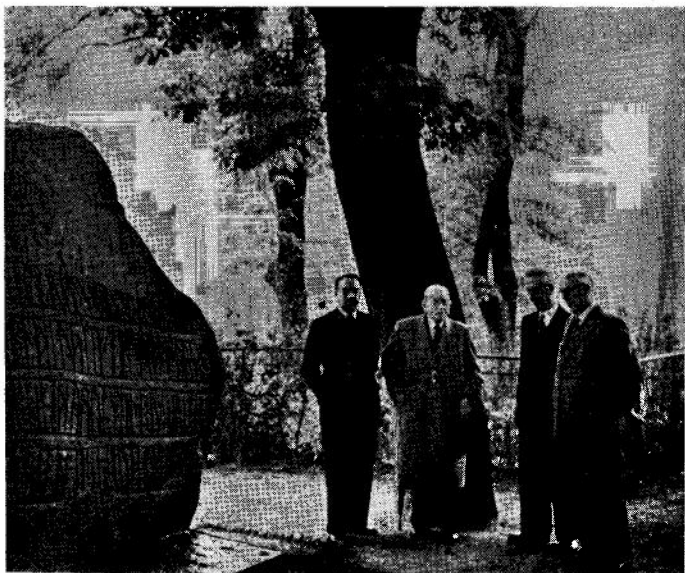
Offerte en 1911

à la ville de Rouen

par la Fondation Carlsberg de Copenhague à l'occasion du millénaire du duché de Normandie en souvenir de l'époque des vikings, où Rouen fut appelé la ville des Danois.

⁴⁾ Ejler Haugsted: Jydsk Maanedsskr. 1911, Bd. 1, Side 305.

d. v. s. »Gengivelse af Runestenen i Jelling, som blev rejst i Jylland omkring 970 af Harald Blaatand, Danmarks Konge. Stenen bærer følgende danske Inskription: Kong Harald bød at rejse dette Mindesmærke til Minde om Gorm, sin Fader, og Thyra, sin Moder, den

Harald, som samlede Danmark og Norge og gjorde Danerne kristne. Skænket i 1911 til Byen Rouen af Carlsbergfonden i København ved Hertugdømmet Normandiets 1000 Aars Jubilæum som Erindring om Vikingernes Epoke, hvor Rouen blev kaldt Danernes By.«

Ved Festlighederne i Rouen var mødt en betydelig Repræsentation for Danmark, for Københavns Kommune o. s. fr. Den danske Marine havde sendt Krydseren »Hejmdal«. Afsløringen foretoges af Rigsdagsmand, Professor H. O. G. Ellinger; »Hejmdal«s Mandskab paraderede, og Krydserens Musikkorps

spillede. I Journal de Rouen for den 26. Juni 1911 findes et meget udførligt Referat af Festen, som fra fransk Side lededes af Rouens Borgmester Leblond.

Men det er ikke blot Normandiet med dets mange Stednavne af dansk Oprindelse, man har haft livlig Kontakt med fra det Danmark, hvor Jelling var Kongesædet.

Ogsaa Frisland hørte til de fjerne Strande, hvor danske Vikinger »hærgede«. Naar dette Udtryk sættes i Anførselstegn, er det, fordi man i den brutale Fremfærd fra de nordiske Vikingers Side ikke blot skal se Mord og Brand og Strandrøveri ud af ren Havesyge og for simpel Vindings Skyld. Som Professor *Johannes Steenstrup*⁵⁾ har paavist det, var Vikingetogterne motiveret mere ved et reelt Kolonisationsformaal fremkaldt af Hjemlandets (eller Hjemlandenes) Overbefolkning. De koloniserende Nordboere *bosatte* sig for ikke faas Vedkommende i de Lande, hvor de »hærgede«. Her indgiftede de sig hos Landenes oprindelige Befolkning, som det ses iblandt Nordmændene i Irland og blandt Danske i »Danelagen« i England. Havde de været saa forsynlige at medtage Koner og Kærester fra Danmark, havde Historien maaske faaet et andet Forløb. Hvis denne Indvandring havde omfattet baade Fædre og Mødre, var det vel tænkeligt, at Børnene var forblevet danske, nu lærte de — som Børn altid gør — Moderens Sprog og forblev franske — og i Løbet af smaat et Par Hundrede Aar var der kun de danske Stednavne tilbage — som er der endnu.

Disse indvandrende nordiske Mænd ikke blot indgiftede sig og blev fredelige Medborgere, de medbragte

5) Steenstrup: Normandiets Historie under de syv første Hertuger 911—1066. Det kgl. Videnskabernes Selsk. VII, Bd. V. 1.

ogsaa de Sæder og de Skikke fra Danmark og fra Norge, hvormed de var fortrolige, navnlig gjaldt dette deres Retsopfattelse, der synes at have været af høj Karat, trods deres ubetvivlelige Krænkelser af Ejendomsretten. Det bør i denne Forbindelse nævnes, at

man ansaa det for Kongemagtens Pligt at erstatte stjaalne Effekter til den bestjaalne; det var Kronens Pligt at haandhævede sunde Retstilstande, hvor Tyveri var utænkeligt; en af disse Konger hed ikke for intet Frode Fredegod, og vi bruger endnu med Rette Udtrykket Frode Fredegods Dage som et Synonym for sikre Retstilstande.

Da Universitetet i Utrecht i 1936 fejrede sit 300

Aars Jubilæum som Hollands andet Universitet, var det følgerigt forstaaeligt, at man dør ogsaa ønskede sig en Kopi af den store Jellingsten for at manifestere den fælles kulturelle Rod og Samhørigheden med Danmark. Der nedsattes en Komite, bestaaende af fremstaaende hollandske og danske, hvoriblandt den

danskfødte Tandlæge, Dr. Lind, som nu bor paa Trapholt ved Kolding, men som før den sidste Verdenskrig i en Menneskealder havde en stor Tandlægepraksis i Amsterdam.

En ny Kopi blev ved Hjælp fra Nationalmuseets forstaaende Direktør fremskaffet paa Grundlag af de gamle Matricer og før Jubilæet sendt ned til Holland for at blive opstillet til selve Jubilæumsdagen. Paa Utrechts Centralstation havde man imidlertid ved Ankomsten ingen Kran, der var stor nok til at udlosse

Stenen; den blev derfor rangeret ud paa en Lokomotivfabrik uden for Byen og dør sat paa en Blokvogn, paa hvilken den blev transporteret tilbage inden for Utrechts Mure, ganske vist først efter at man forsvarelig havde underbygget de to Kanalbroer i den indre By, hvorover Vejen til Domkirkepladsen og Universitetet førte. Her paa Domkirkepladsen midt imellem Universitetets Hovedindgang og Domkirke-taarnets ærværdige Mure møder vi igen Jellingstenen.

På Muren bagved, paa selve Universitetets Hovedbygning ses en Bronzeplade med Runeindskriften fra Jelling, baade »in natura« og med latinske, for Nutiden forstaaelige, Bogstaver i det originale oldnordiske Sprog, samt endeligt oversat til Hollandsk.

En tredie Kopi af Jellingstenen findes, som Læserne sikkert ved, i Nationalmuseets Gaard i København, staaende udendørs; det er denne Kopi, som *Broby-Johansen* i sin Tid — ud fra sin særlige Opfattelse, der sikkert er historisk korrekt — har dekoreret med kraftige røde, blaa, hvide og okkergule Farver, og det var en fotografisk Farvegengivelse af denne tredie Kopi, som blev valgt til Forsidebillede i det Festskrift, som Vejle Amts historiske Samfunds Medlemmer modtog som Gavebog ved 50-Aars Jubilæet i 1955.

Naar vi valgte denne Gengivelse til Festskriftet, havde det sin naturlige Forklaring. Dengang anede ingen af os i Redaktionen, at Jellingstenen ogsaa fandtes andre Steder. Da Forfatteren i anden Anledning sidste Efteraar besøgte Utrecht (og just forud tilfældigt havde erfaret om den i Utrecht værende Kopi uden endnu at vide, at der ogsaa var een i Rouen), var det ret selvfølgelig at benytte Lejligheden til at overrække Universitetet et Exemplar af Festskriftet,

og efter forudgaaende Konference med Vejle Amts historiske Samfunds Formand, Amtmand Wamberg skete dette den 20. Oktober. Aarbogens Redaktør blev modtaget af Universitetets Rektor, Professor Dr. L. Seekles, som takkede begejstret over dette danske Venskabsbevis; Professoren har siden ogsaa i et officielt Brev til Redaktionen givet Udtryk for Universitetets Tak. Professor Seekles var ikke selv tilknyttet Universitetet, da Jubilæet for snart 22 Aar siden fejredes, men henviste til den danske Professor, Dr. phil. Louis Hammerich, der for en halv Snes Aar siden har været Gæstprofessor ved den da nyoprettede Lærestol i dansk Kultur og Literatur.

Af Professor Hammerich fik Redaktøren Historien om Baggrunden for, at Utrecht havde dette danske Mindesmærke: at man havde den i Rouen. Ved en Rejse i Foraaret 1958 fik Redaktionsudvalget, suppleret med et Bestyrelsesmedlem, Lejlighed til ved Selvsyn at erfare Sagens rette Sammenhæng. Borgmesteren i Rouen, hvem den franske Ambassadør i Danmark forud havde informeret om vort Besøg, modtog Redaktionsudvalget den 5. Maj og fik overrakt et Exemplar af Festskriftet, og Redaktionsudvalget hjembragte de Billeder, der ses imellem disse Linier.

Jakob Jakobsen.

Formandens Beretning er Redaktionen ikke i Stand til at bringe før i næste Aarvog, da Aarsmødet paa Grund af indtrufne Omstændigheder først kan afholdes Søndag den 5. Oktober 1958, hvor Aarbogen foreligger færdigtrykt.

Samfundets Aarsmøde afholdes paa Engelsholm Slot Søndag den 5. Oktober 1958.

VEJLE AMTS HISTORISKE SAMFUND

Driftsregnskab fra 1. april 1957 til 31. marts 1958.

Indtægter:

Bidrag fra stat og kommuner:

Undervisningsministeriet	1185,00	
Vejle amt	100,00	
Fredericia kommune	50,00	
Fredericia havn	100,00	
Kolding kommune	100,00	
Kolding havn	50,00	
Vejle kommune	100,00	
Vejle havn	50,00	
	<hr/>	
	1735,00	1735,00

Sognekommuner:

Vinding	15,00	
Hatting-Thorsted	10,00	
Gaarslev	20,00	
Tyrsted-Uth	25,00	
Løsning	10,00	
Sdr. Stenderup	20,00	
Erritsø	20,00	
Thyregod	10,00	
Egtved	15,00	
Nørup	10,00	
Brande	25,00	
Harte-Nr. Bramdrup	10,00	
Pjedsted	10,00	
Ringgive	10,00	
Barrit-Vrigsted	50,00	
Gauerslund	25,00	
Give	25,00	
Skibet	15,00	
Hornstrup	25,00	
Bjært	15,00	
Ødsted	20,00	
Givskud	10,00	
	<hr/>	
At overføre	395,00	1735,00

	Overført	395,00	1735,00
Dalby		10,00	
Randbøl		10,00	
Ødis		20,00	
Vejstrup		10,00	
Øster Starup		10,00	
Jellinge		15,00	
		<u>470,00</u>	470,00

Bidrag fra banker og sparekasser:

Fredericia privatbank	25,00	
Fredericia byes spare- og lånekasse	50,00	
Kolding folkebank	100,00	
A/S Kolding låne- og diskontokasse	50,00	
Spare- og lånekassen for Kolding og omegn	100,00	
Landbosparekassen i Vejle	25,00	
Den danske landmandsbank, Vejle	50,00	
Vejle byes og amts sparekasse	100,00	
Actieselskabet Veile bank	100,00	
	<u>600,00</u>	600,00

Andre indtægter:

Medlemsbidrag fra 640 medlemmer	3840,70	
Salg af årbøger	762,40	
Salg af festskrifter	587,55	
Rente af obligationer	479,54	
Rente af indlån	41,84	
Refusion af udlagt porto	1119,03	
Andre refusioner	48,69	
Indtægt ved afholdelse af kursus	31,44	
Annoncer i årbogen 1957	405,00	
Overført kassebeholdn. fra finansåret 1956—57	1311,99	
	<u>8628,18</u>	8628,18
Ialt kr.		<u>11433,18</u>

Udgifter:

Udgivelse af årbogen 1957	3249,65
Restsaldo på årbogen 1956	1914,10
Udsendelse af årbogen	959,40
Årsmøde	268,90
Bestyrelsens udgifter samt repræsentation	151,00
Arkiv og inventar	22,50
Tryksager	151,00
Kontorudgifter	93,55
Uforudsete udgifter	14,50
Fragt og portoudlæg	184,58
Administration	77,60
Kassebeholdning at overføre til finansåret 1958—59	4252,40
Ialt kr.	<u>11433,18</u>

Status.*Aktiver:*

Jens Holms legat	10.000,00
Jens Buchs legat	500,00
Indestående i banker, sparekasser og giro	4.252,40
Beholdning af årbøger	3.200,00
	<hr/>
	17.452,40

Passiver:

Legatkapitaler	10.500,00
Kapital	7.452,40
	<hr/>
	17.452,40

Fredericia, d. 1. 4. 1958.

H. C. F. Hansen.

Regnskabet gennemgået og fundet i overensstemmelse med de foreliggende bilag, og kassebeholdningens tilstedeværelse er konstateret.

*E. Gade. J. H. Baagøe.***Grundfondens regnskab fra 1. april 1957 til 31. marts 1958.***I n d t æ g t e r :*

Overført obligationsbeholdning	10.500,00
Heraf er i årets løb udtrukket en obligation på kr. 2000,00 og for det indvundne beløb er købt en ny obligation på kr. 2500,00, hvorved obligationsbeholdningen er steget med kr. 500,00	500,00
Yderligere fortjeneste ved købet kr. 55,04	55,04
Indvundne renter af obligationerne	424,50
	<hr/>
	11.479,54

U d g i f t e r :

Overført til driftsregnskabet	479,54
Obligationsbeholdning	11.000,00
	<hr/>
	11.479,54

Fredericia, d. 1. 4. 1958.

H. C. F. Hansen.

Regnskabet er gennemgået og fundet i overensstemmelse med de foreliggende bilag, og kassebeholdningens tilstedeværelse er konstateret.

E. Gade. J. H. Baagøe.

AKTIESELSKABET
DE DANSKE BOMULDSSPINDERIER

Vejle og Valby

Andelsselskabet Kolding Hørfabrik

KOLDING

DANSK OLIE-IMPORT A/S

KOLDING

**VEJLE OG OMEGNS
ANDELS-SVINESLAGTERI**

*

Heinemann Larsen & P. H. Clausager

Entrepenører

KOLDING

KOLDING ANDELSMEJERI

A/S VEJLE MÆLKEKOMPAGNI

Telefon 507 - Vejle

JYLLANDS CLICHÉFABRIK A/S

Kolding

Telefoner 208 - 611

A/S Slotsmøllens Bryggerier

KOLDING

OSCAR CHRISTENSEN A/S

Kolonial en gros

KOLDING

Landbrugsmaskiner

Ole Sørensen & Co. A/S
KOLDING

Vejle - Telefon 3440 (4 Linier)

Fiskergade 10

Telefon 748

Konrad Jørgensens Bogtrykkeri

L. Fuglsang
Telefon 476 og 496
KOLDING

A/S FRØCONTORET

KOLDING

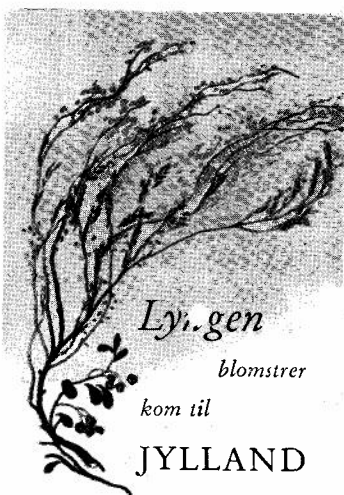

Grundlagt 1887

Telf. 4344

Leverer 1. kl. Mark- og Roefrø under
Statskontrollens selvvirkende
Kontrol.

FRØAVL - FRØHANDEL

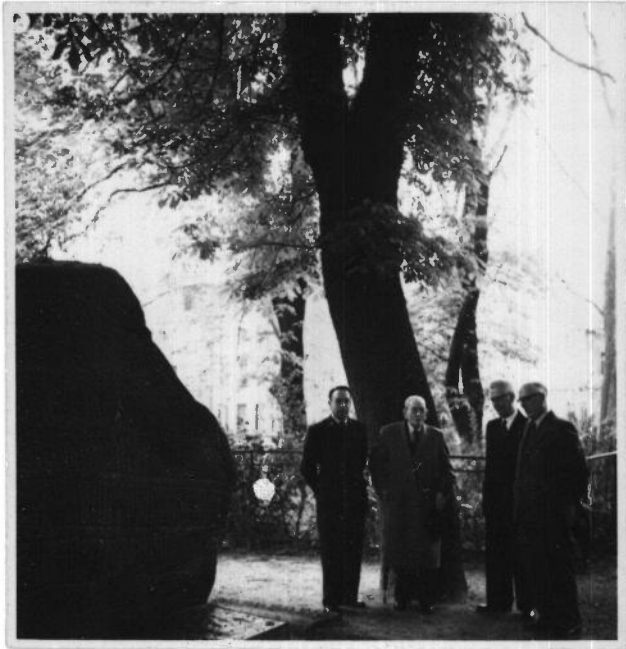

Lyngen

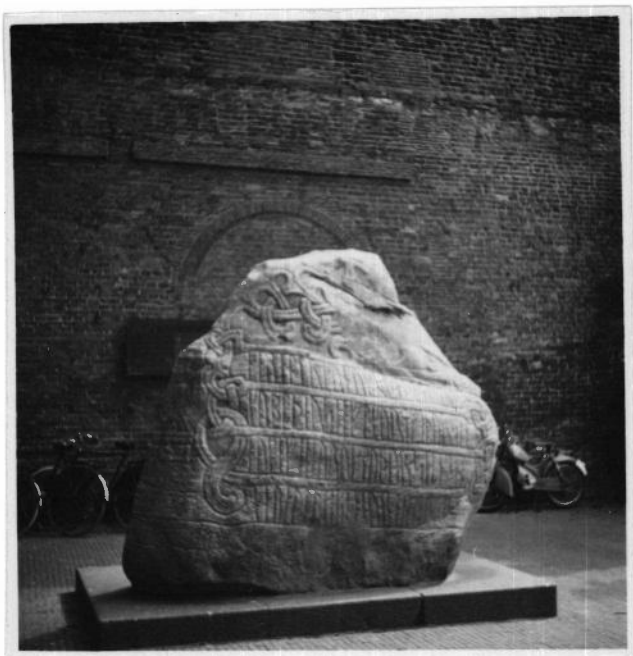
blomstrer

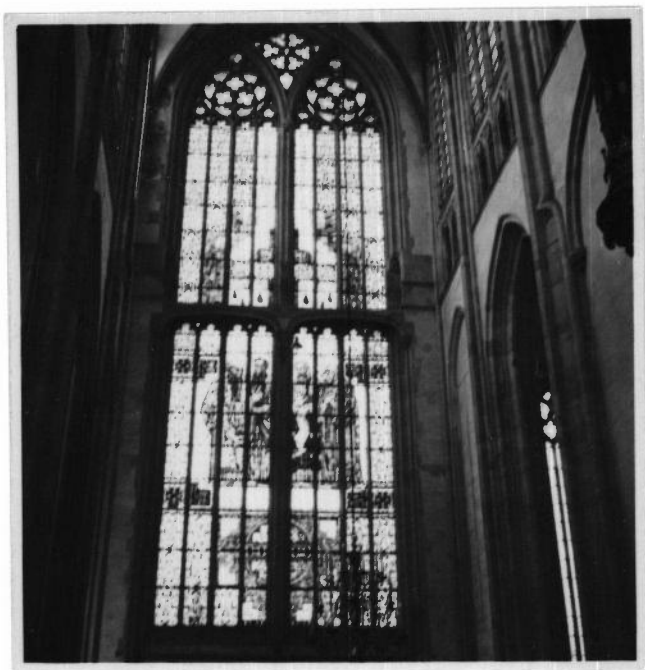
kom til

JYLLAND

MEDDELELSE

TIL MEDLEMMERNE

Ældre Aargange af Vejle Amts Aarbog kan faas ved Henvendelse til Ekspeditionen: Organist H. C. F. Hansen, 6. Julivej 58, Fredericia.

Pris pr. Aargang 1906—1940 Kr. 3,00 (ikke Medl., Bogladepris Kr. 4,00)
- - - 1941—1949 - 4,00 (- - - 5,00)
- - - 1950—1958 - 6,00 (- - - 8,00)

Ved Forsendelse tillægges Forsendelsesomkostninger. Udsolgt er: Aargang 1905 I-II, 1906 1. Halvbind, 1917 I-II, 1918 I-II, 1919 I-II og 1935 II.

Desuden sælges følgende Bøger:

Vejle Amts historiske Samfunds 50 Aars Festskrift „Jelling det gamle Kongesæde“. (208 Sider rigt illustreret i sort og Farver Kr. 15,00.)

Medl. Ikke-Medl.

Marius Hansen: Tirsbæk Gods og dets Ejere 1421—

1921. 277 S. 6,00 Kr. 7,00 Kr.

Rasmus Mortensen: Jysk Jærn. Undersøgelser vedrørende den gamle Jærnudvinding af Myremalm.

137 S. 6.00 - 7.00 -

Vejle Amt. En Hjer Vba Mus kontor fag

ialt 560 S., rigt 46.4 Vejle Amt

Abitz og Bredsted: Vejle Amts årbog
1958

3317855833

Vejle Byhistoriske Arkiv

3317855833

VEJLE AMTS AARBOG

som kan købes i Boghandelen, udsendes til Medlemmerne af Vejle Amts historiske Samfund. Medlemsbidraget er **6 Kr.** aarlig plus Omkostninger ved Aarbogens Forsendelse.

Kontingenter for livsvarige Medlemmer er 100 Kr., dog for Institutioner 150 Kr.

Indmeldelser i Samfundet bedes sendt til et af Bestyrelsens Medlemmer eller direkte til Kassereren, Organist H. C. F. Hansen, Fredericia. Telefon 1115.

SAMFUNDETS BESTYRELSE:

Amtmand A. M. Wamberg, Vejle.

Formand.

Apoteker Arnold Hansen, Kolding.

Næstformand, Medlem af Redaktionsudvalget, Arkivar.

Amtslæge, Dr. med. Jakob Jakobsen, Vejle.

Redaktør af Aarbogen.

Organist H. C. F. Hansen, Fredericia.

Kasserer.

Magister Sigvard Skov, Koldinghus.

Sekretær, Medlem af Redaktionsudvalget.

Journalist Axel Rude, Vejle.

Direktør Harald Hess, Vejle.

Grdr., Sogneraadform. R. P. Østergaard-Hansen,

Skulsballe pr. Vrigsted.

Maskinmester Edv. Nissen, Fredericia.

Gaardejer Kristian Vyff, Vonsild.

Amtsskolekonsulent V. Winther, Grejs pr. Grejsdal.

KONRAD JØRGENSENS BOGTRYKKERI . KOLDING